Ëè¿âñüêèé íàö³Î íàëüíèé óí³âåðñèòåò ³ìåí³ Òàðàñà ØåâåíêàÍàÍ Óêðà¿íè

ÅÒÍ²×ÍÀ ²ÑÒÎÐ²ß íàðîä³â ªâðîïè

ÓÊÐÀ¯ÍÑÜÊÈÉ Æ²ÍÎ×ÈÉ ÐÓÕ
² ÏÐÎÖÅÑÈ ÄÅÌÎÊÐÀÒÈÇÀÖІЇ ÍÀÑÕІДНИХ ÍÀÐÎДІВ

Çá³ðíèê íàóêîâèõ ïðàöü

Âèäàííº êîøòîì Íàöіîíàë�íîãî Äàíèëåíêîâà
÷åðåçвèäавíè÷èé ôîíд Óêðà¿íñüêîгî Çîëîòîгî Õðåñòà

ÂÈÏÓÑÊ 7

Êè¿в
ÓÍ²ÑÅÐÂ
2000

ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАРОДІВ ЄВРОПИ: Збірник наукових праць.
Випуск 7. – К.: УНІСЕРВ, 2000. – 96 с.

Редакційна колегія:
А.Г.СЛЮСАРЕНКО, д-р іст. наук (голова);
І.Ф.КУРАС, академік НАН України;
В.К.БОРИСЕНКО, д-р іст. наук (відповідальний редактор);
М.І.ГЛАДКИХ, д-р іст. наук;
Л.Л.ЗАЛІЗНЯК, д-р іст. наук;
В.І.СЕРГІЙЧУК, д-р іст. наук;
В.В.ПИЛИПЕНКО, канд. іст. наук (відповідальний секретар)

Адреса редакційної колегії:
01033, Київ, вул.Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра етнології та краєзнавства

Рецензенти:
д-р іст. наук Г.А.СКРИПНИК
д-р іст. наук В.Н.СТАНКО

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Рекомендовано до друку Вченою Радою історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 р. № 1-05/7 збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю “історичні науки”.
(Бюлетень ВАК України. – 1999. – № 4.)

© *Ó Í ²ÑÅÐÂ*, **2000**

ЗМІСТ

ДАНИЛЕНКО Н. Від Галшки Гулевичівни до “Інформаційного центру”Українських Жіночих Організацій в Національному університеті “Києво-Могилянська Академія” **4**

МАЦЬКО Л., МАЦЬКО О. Роль жінки в мовному вихованні **6**

СМОЛЯР Л. Жіночі долі в контексті історії української державності **10**

ГРИМИЧ М. До питання про статус жінки в традиційному українському суспільстві **16**

КРИВОШИЙ О. Участь жінок у формуванні державотворчих традицій українського народу за козацької доби (XVI – перша пол. XVII ст.) **22**

МАРУСИК Я. Шлях України до європейської інтеграції **27**

ТАРНАШИНСЬКА Л. Жінці не досить слів, або Роксолана... в Українському Парламенті? **32**

МИРОНЕЦЬ Н. Проблеми боротьби за Українську державу в творчій спадщині Олени Теліги **35**

СТАДНЮК Т. Олександр Якович Шульгин і українське державотворення **40**

ГОНЮКОВА Л. Софія Русова і український жіночий рух **46**

ПИВОВАР С. Проблема зародження давньоруської державності в історичних працях О.Я.Єфименко **50**

ТУПИК О. Синтез язичницьких і християнських традицій у релігійній культурі українців на сучасному етапі **54**

КОЗЬМИК О. Ветерани сучасного жіночого руху на Буковині **59**

МАЙДАНОВИЧ Т. Святоотцівська практика духовної брані в сучасному православії **62**

КОНОНЧУК Т. 1932 – 1933 роки у творчих долях жінок України **71**

МАКСИМЮК С. Призабутий голос – сопрано Олександра Гвоздецька **76**

СУХЕНКО Т. Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті **80**

ВОРОНІНА О. Три жіночі портрети **85**

МЕЛЬНИЧУК Л. Жінки-гончарі Поділля **88**

ЛАКІЗА-САЧУК Н. Репродуктивне здоров’я населення України у контексті соціально-демографічного розвитку держави **91**

КОБЕЦЬ О. Жіночий рух в Україні: питання теорії і сучасна практика **94**

Наталія ДАНИЛЕНКО
Філадельфія

ВІД ГАЛШКИ ГУЛЕВИЧІВНИ ДО "ІНФОРМАЦІЙНОГО ЦЕНТРУ" УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ "КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"

Багато разів доводилося мені читати про Києво-Могилянську Академію – ще далеко перед проголошенням Незалежності України. В 1979 році я хотіла бодай здалеку подивитися на будинки Академії і сфотографувати їх, щоб показати знайомим в Америці. Але грізний вартовий при брамі озвався грімким "стой"! Мені стало сумно і безмежно боляче. В моїй Батьківщині – чужа мова! Про це ми знали, але переконатися особисто – це інша справа.

У 1991 році я побувала у приміщенні Могилянської Академії. Просторі коридори, високі стелі кімнат, особливо головна бібліотека з портретами викладачів науковців і засновників Академії – викликали особливі почуття. Цими стежками ходила розумна Галшка Гулевичівна – фундаторка Академії, але портрету її не було! Мабуть ця жінка не заслужила на вшанування?! Давні стіни пам'ятають стільки історичних подій! Брами були відкриті для духовної еліти східної Європи, але стільки разів закривали їх окупанти? Боялися мабуть розвитку духовності та вільної думки.

У 1997 році відбувся конкурс митців на уявний портрет Галшки Гулевичівни. Кращі її портрети, що здобули перемогу на конкурсі, ви побачите сьогодні в кабінетах Президента В'ячеслава Брюховецького і професорів Академії.

Дальша співпраця з Національним університетом Києво-Могилянська Академія увінчалася тим, що 2 вересня минулого 1999 року відбулося у Києво-Могилянській Академії святкове відкриття "Інформаційного центру" жіночих організацій України та діаспори у приміщенні Академії. Ця ідея з'явилася тоді, коли ми з проф. Зоєю Хижняк відвідали в Сенека Фолс, у Нью Йорк, штаті США – відомого на весь світ "Гол оф фейм" (зал або будинок слави). В 1848 році у маленькому містечку жінки-пуританки почали домагатися своїх, тобто людських прав: "мати святе право голосувати і бути вибраними до державних структур". У двох імпозантних будинках розташовані: бібліотека та інформаційний центр, призначений для відвідувачів, що бажають познайомитися з історією розвитку американського і всесвітнього жіночого руху. Тут знаходяться інформації про боротьбу жінок за права, які впродовж тисячоліть були не признані, знехтувані і заборонені. Справді це оказувало духовну слабкість сильнішої статі. Бо ж хто може вірити і говорити, що перед Богом і людським правом жінки і чоловіки різні? Це не "фемінізм", це людська гідність, що була і є ігнорована незнанням звичайних біологічних та духовних процесів людини.

США має особливий конгломерат населення: расовий, релігійний і національний. Громадсько-свідомі американки мають широкий вибір різних ділянок суспільної праці. Вони і досі змагаються за політичні права, кращу освіту, лікувальні реформи та рівність заробітної платні.

Ми почали мріяти і думати, як би почати подібний проект інформаційного центру жіночих організацій в Україні, щоб об'єднати зусилля жінок України і діаспори для спільної справи розбудови держави. Центр має приміщення, поки що невелике, у Національному університеті Києво-Могилянська Академія по вул. Волоська 8/5, 4 корпус, 409 аудиторія.

Кімната Центру відповідно умебльована: столи, стільці, шафи на книжки. На стінах портрети визначних жінок: фундаторки Академії Галшки Гулевичівни, Раїни Могилянки, Марії Магдалини Мазепи, Катерини Скаржинської, Єлисавети Милорадович і доктора Марусі Бек з США, які своєю невтомною працею багато зробили для розвитку науки, мистецтва, виховання.

© Н.Даниленко

Мета створеного "Інформаційного центру" – зміцнити співпрацю між Українськими жіночими організаціями України і діаспори.

Цю думку плекало наше жіноцтво ще в буремні 20-ті роки, про що детально описує у своїй книзі "Минуле заради майбутнього" (Одеса, 1999) Людмила Смоляр. В ній зібрані архівні відомості про жіночий рух наддніпрянської України від другої половини XIX до початку XX століть. Цитую: "У 1919 році під час переїзду уряду Української Центральної Ради до Кам'янця-Подільського, зібрані там жінки, передбачаючи сумні перспективи розпорошення українських жінок, вирішили утворити таку організацію, яка була б центром організацій на Україні всіх жінок і об'єднувала б разом і тих жінок, що вже давно виїхали з України". Вони зорганізували Національну Раду Українських Жінок. Очолила її Софія Русова, заступницею голови була Людмила Старицька-Черняхівська. Доля Софії Русової всім відома.

Людмила Старицька була двічі арештована і в 1941 році, оточена таємницею, трагічно загинула.

З такою твердою непохитністю, ще так недавно, боролися українки за свої національні права.

Сьогодні Україна Незалежна, ми всі живемо у вільних країнах. Наша праця вимагає інших сміливіших напрямків і дій.

З радістю ми вітали об'єднання шістьох головних жіночих організацій в Україні, **в Національну Раду Жінок України.**

В діаспорі, від 1948 року, працює **Світова Федерація Українських Жіночих Організацій**. Тепер можемо налагоджувати співпрацю для спільної мети: збереження і розвиток національної ідентичності, традицій, духовності, гідності, освіти, національного виховання.

В "Інформаційному центрі" будуть зберігатися архівні матеріали про працю жінок від найдавніших часів до сьогодні, статути, історії організацій та плани на майбутнє. Також і видання: книжки і журнали.

Сподіваюся, що Інформаційний центр – це тільки зародок майбутнього музею-архіву, на зразок американського у Синека Фолс.

Кожна жіноча організація передасть до Центру короткий життєпис та світлину її засновниці, також визначніших її членкинь.

Все це слугуватиме для нашого майбутнього, для наступних поколінь. Немає сумніву, що перед молодою українкою стелиться нова кар'єра, а також співвідповідальність за гаразди в державі, в родині. Сучасна жінка повинна бути добре освічена, поінформована і горда за своє минуле, щоб відважно будувати майбутнє.

Властиво в "Інформаційному центрі" кожен може отримати багато корисної інформації про історію жіночого руху в боротьбі за волю, за державність!

Просимо, Шановні Голови організацій і окремі Добродійки, подбати і розбудувати центр, щоб полиці наповнилися виданнями і вище згаданими речами. В центрі можуть збиратися члени Національної Ради Жінок України і Українські організації діаспори, студенти, викладачі. Бажано проводити лекції, семінари, засідання.

Нашою співпрацею ми будемо дороговказом для молодих. Подумаймо, як кожна з нас може допомогти цій шляхетній справі?!

Любов МАЦЬКО,
Оксана МАЦЬКО
Київ

РОЛЬ ЖІНКИ В МОВНОМУ ВИХОВАННІ

Інтелект нації закодований у системі національної мови. Мова є універсальним засобом не тільки спілкування, а й всього буття народу з усіма його ціннісно-змістовими і герменевтично значними ознаками, що формують структуру суб'єктно-суб'єктної взаємодії. Мова містить у собі досвід попередніх поколінь, комплекс соціально та історично напрацьованих категорій світопізнання і світорозуміння, таксономування та оцінювання явищ дійсності, систему морально-етичних понять і суспільних орієнтирів. Мова – скарбниця знань, доступ до якої вільний для кожного. І кожний може скористуватися інтелектуальною власністю нації для задоволення своїх потреб у будь-якій ситуації мовного спілкування, коли він виступає в різних соціальних ролях: учень, студент, фахівець, вчений, пасажир, інженер тощо.

Особистість молодої людини формується переважно на мові, на її лексико-понятійному арсеналі та її засобами і розкривається як освічена виразна індивідуальність. Великий український вчений Олександр Опанасович Потебня писав: "мовна індивідуальність виділяє людину як особистість і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства"[1].

Мова є одночасно явищем індивідуальним і соціальним, обслуговує кожну окрему людину і все суспільство. Вона спрямована як у внутрішній світ людини, її психіку, так і в зовнішній світ природи і людських взаємин. На ґрунті мови й конкретно-чуттєвого досвіду людина зростає як особистість. Той, хто прагне досягти успіху в житті, "створити себе", неодмінно має використати для цього можливості мови.

Мова поліфункціональна. Особливо важливими для суспільства, держави і громадян є такі її функції:

– Інтеграційна, ідентифікаційна: мова об'єднує людей, дає відчуття спільності й ідентичності, перетворює населення в суспільство;

– Організаційна: мова є засобом мобілізації зусиль, адекватного передавання волі громадян; організовує досвід;

– Інформаційна: мова є інформаційним каналом, забезпечує внутрішні і зовнішні зв'язки; акумулює попередні знання і допомагає прогнозувати наступні; посилає інтелектуальні й моральні імпульси кожному;

– Мова є ознакою і складовою частиною державності нації, передумовою її виникнення і умовою успішного розвитку;

– Мова маркує територію і поряд з іншими ознаками й атрибутами державності представляє країну в світі.

Спільна для всього суспільства єдина державна мова дає змогу сконцентрувати інтелектуальний потенціал нації і зробити його могутньою рушійною силою суспільного прогресу.

Мовою єднання й консолідації суспільства на українській землі, в Українській державі є і повинна завжди бути сучасна українська літературна мова, бо це жива мова корінного народу, органічна цій землі і природі, має довгу історію і славні традиції та великі надбання словесного українського мистецтва.

Основою мовної політики Української держави є українська національна ідея, концепція соборності стосовно всіх громадян незалежно від етнічного походження і віросповідання, державність української мови і повага до мов національних меншин. Міцну й заможну Українську державу побудує нове покоління українців, що матиме високу духовність, тверезий розум, міцну волю і національну державницьку свідомість. Жити в сильній правовій, багатій Україні – це має стати соціальним імперативом української молоді.

Між рівнем освіченості, загальної культури і рівнем мовної культури людини існує чітка співмірність і залежність. Цілеспрямованість на інтелектуальне зростання, творчий пошук, духовні устремління вимагають від кожної молодої людини інтенсивного вивчення мови, оволодіння лексиконом, виражальними засобами, бо мова є й засобом інтелектуально-культурних досягнень і способом їх презентації в суспільстві. За словами Л.Фейєрбаха: "що б людина не називала і не виражала, завжди вона розкриває свою особисту сутність; тому мова є критерієм того, на якому рівні знаходиться людська культура"[2].

Кожна молода людина, плануючи своє суспільне життя, дбаючи про фахове зростання, досягнення певної кар'єри, повинна розробити для себе програму власного мовного розвитку.

Сучасні цивілізаційні процеси, перспективи і умови українського державотворення вимагають реформування освітньої системи на засадах демократизації й гуманізації. У зв'язку з цим зростає роль мовної освіти і мовного виховання.

© Л.Мацько, О.Мацько

Українська мова, як і кожна інша, потужністю своєї системи є складовою світовою мовного простору, частиною смислового багатства всього людства. Це оригінальний – національний погляд на світ, один з тих, що і творить, і прикрашає культурну цивілізацію, вміщує і осмислює культурно-історичний досвід народу.

Оволодіння повноцінною (а не тільки діловою чи побутовою) українською літературною мовою має стати етичним імперативом кожного громадянина Української держави, бо це шлях до загальнодержавної інтеграції і консолідації громадян.

Перед нами були покоління, які до нас витворили українську мову, і вже є покоління тих, які її втратили… але між ними – тими, хто витворив і хто втратив, – були покоління байдужих і пасивних до мови людей – таких, які не говорять мовою, але в разі потреби напишуть чи скажуть фразу. Пасивне володіння мовою – це не говоріння нею, це тільки слухання. Ця ситуація дуже небезпечна, адже якщо після творців приходять люди байдужі, то значить що з часом мову буде втрачено. За такими людьми буде покоління, що вже не говоритиме українською мовою зовсім. Сьогодні в нашому суспільстві розширилися функції мови, підвищився її модус присутності – ми вже чуємо її на вулиці, у транспорті, магазині – це позитивна хвиля. А друга, небезпечна – це пасивне володіння мовою. Багато людей вирішили, що їм досить розуміти мову і в разі потреби кинути українською кілька фраз. Та коли потрібно викласти якусь думку, то така людина просить вибачення і переходить на якусь іншу мову. Цьому сприяє тенденція, що, мовляв, зараз для нормального існування досить вивчати мову тільки ділову. Це, з одного боку, погано відіб'ється на самій мові, бо це її спрощує і створює враження такого собі канцеляриту, який швидко набридне, знеціниться і сам собою зів'яне. До того ж це виключно "службове" використання мови не розвиває мовну особистість. Це сковує людину і навіть примітивізує.

Свідомість реалізується через багатомільйонну мовну творчість. Животворним джерелом українства є жива звукова мова, бо її творять мільйони і цим забезпечують їй демократизм та життєздатність. Через мовну творчість кожний відчуває свою присутність у цій культурі, своє гармонійне входження в неї. Мова містить історично і суспільно відпрацьований досвід цивілізації своїх носіїв, категорії самопізнання і світорозуміння, морально-етичні поняття, духовну екзистенцію. Мова забезпечує цілісність раціонального й емоційного пізнання. Те, що мова є кодом спілкування, не робить її застиглою схемою, а, навпаки – життєдайним джерелом, що саме постійно оновлюється, очищається, поповнюється і живить соціум, усі його ланки. Мова – засіб нашого морального зростання, засіб нашої соціалізації, зрештою, засіб самовизначення і самореалізації, засіб здобуття певної кар'єри… Проте треба усвідомлювати, що кожна людина має не тільки мовні права, а й мовні обов'язки – володіти державною мовою, пропагувати і захищати її.

Українська мова кінця XX століття – це сучасна високорозвинена літературна мова, яка успадкувавши найцінніші надбання лінгвістичного генія народу, має досконалий фонетичний лад, приємну ритмомелодику, гнучку граматичну систему, потужний різноаспектний словник, багату стилістику. Вона здатна забезпечити мовні потреби громадян у будь-якій сфері суспільного і приватного життя. Мова в суспільстві всюдисуща, і всі ми є мовцями. Кожен з нас, хто вихований на добірному народному мовленні, кращих зразках народної творчості, мові талановитих українських художніх творів, хто уважний до слова, має можливість нині стати творцем нових мовних цінностей і повновартісно реалізувати себе завдяки українській мові у будь-якій сфері суспільного життя.

Освічена людина може осягнути кілька мов, і це дуже добре. Але важливо, щоб інші мови, чужоземні, не заступили мову своєї держави. Висока культура суспільства не може бути без мовної культури окремої особистості. А мовну культуру становлять і знання літературної мови та володіння нею, вміле використання скарбів народного слова, і досконале оперування фаховою термінологією, і толерантне спілкування та естетичне чуття мови. Мовна культура повинна ввійти у світоглядні орієнтації сучасної молодої людини. Основна роль у цьому процесі належить жінкам, бо вони – матері перші вихователькі і вчительки, перші порадниці

Коли в Сербії "геніальний самоук" Вук Караджич, як писав Л.А.Булаховський, замість церковнослов'янської мови, змішаної з сербською, що нею говорила тільки незначна кількість інтелігенції, витворив літературну мову з сербської народної, підняв народну мову на сходинку літературної, духовно вбога місцева "аристократія" зненавиділа його і мову. Вона всіляко висміювала нову сербську літературну мову як " мову баби Сміляни", та історія в котре довела, що справжнім творцем мови є народ і в культурі живущим є те, що має в собі народний корінь.

Роль жінки у збереженні народної мови в українській культурі прямо виражена була у поглядах Івана Семеновича Нечуя-Левицького, який вважав, що справжніми професорами української мови є сільські жінки і то поважного віку, бо вони є хранительками народних звичаїв, обрядів української мови. Це може здатися дивним тільки з погляду на сучасну ситуацію, а коли зважити на те, що все XIX століття для української мови було суцільним нищенням, делінгвізацією народу, відбиранням у нього рідної мови, рідного ймення і взагалі його національного українського "я", то стає ясно, яких зусиль, якого духу коштувало українській жінці, матері виховувати своїх дітей українцями.

Політологічні дослідження засвідчують появу нової тенденції розвитку етнічної структури населення України на початку 90-х рр., тобто спричиненої уже статусом незалежної Української держави. Вперше за кілька десятиріч з'явилися позитивні для українців тенденції в шлюбах. Серед тих, хто зареєстрував свій шлюб протягом 1993 – 1996 рр. Зросла питома вага українців на 4,71 відсотка за рахунок саме української молоді. Зменшилася кількість мішаних шлюбів. Неухильно зростала питома вага одноетнічних українських шлюбів: 1991 р. – 57,20 %; 1992 р. – 57, 35%; 1993 р. – 58, 85%; 1994 р. – 60, 89%; 1995 р. – 63, 15%[3]. Почала зростати частка осіб, які називають себе українцями, але це не означає, що збільшилося українців за переконаннями, за належністю до української культури, патріотично зорієнтованих. Скоріше – навпаки. Реальний стан мовної практики у великих містах України такий, що дитині з україномовної сім'ї немає з ким спілкуватися українською мовою поза родиною і вона або переходить на російську мову, або суржикує. Українське мовлення тих дітей, що вчаться у школах українською мовою, не підтримується батьками у їхніх російськомовних родинах і також не набирає повноцінного розвитку. Дитина сходить на суржик, або після школи повертається до російської мови. І в першому, і в другому випадку виняткова роль належить батькам, і особливо матері, яка повинна відчувати мовний дискомфорт дитини і допомагати його долати. Добре, якщо мати розуміє мовні проблеми дитини і допомагає їх розв'язати. Ще краще, коли мати вступає у мовотворчість з дитиною, разом з дитиною захоплюється художнім і досконалим мовленням, щоденно разом осягають якісь секрети мовної майстерності. Для цього не потрібно багато часу і великих коштів. Досить звернути увагу дитини на те, як гарно сказано чи написано, яке приємне звучання, який вдалий вислів, яке влучне, точне слово, що воно означає. Багатий матеріал для такої роботи дає український фольклор (колискові, казки, народні пісні, приказки і прислів'я, легенди, звичаї і обряди, сімейні традиції та інш.).

Мовне виховання – це щоденна, ненав'язлива, зовні малопомітна робота розуму, душі і акустико-артикуляційного комплексу дитини над словом, над мовою, бо саме її засобами формується і розбудовується людське "я" в дитині. Психологи зазначають[4], що образ (концепція) цього "я" полягає в усвідомленні людиною свого минулого, сучасного і бажаного майбутнього. Для формування "я" дитині потрібен етно-національний психологічний простір у родині, у школі, на вулиці, в суспільстві і чим він ширший і ґрунтовніший, тим більші можливості має дитина для вибору ідеалів і цілей в процесі соціалізації, тим вищою і об'єктивнішою буде її самооцінка, тим певніше вона себе почуватиме в житті. Психологічні дослідження показали, що діти, позбавлені жіночої уваги, материнської ласки і тепла, виховуючись в інтернатах і сиротинцях та ще на чужій національній культурі, частіше душевно страждають, "відмовляються від свого походження, звичаїв батьків, відзначаються агресивністю і конфліктністю"[5], їхній психологічний простір уражений, звужений і неприродній, дитина ніби заблудилася в житті, бо вона позбавлена етнічної культури сім'ї[6].

Мати – мовний центр родини. Загалом жінка в будь-якій комунікативній ситуації знаходиться в центрі. Українська жінка має свідомо використовувати свій вплив на родину, передаючи їй національний дух поколінь, виражений у мові. Батьки, а особливо матері як найчутливіші до дітей душі, повинні завжди пам'ятати, що вони є щоденним живим, завжди близьким і доступним прикладом для дітей і взірцем для наслідування.

Як показують дослідження[7], у міжетнічних шлюбах мовний пріоритет належить, тій мові, якою говорить жінка, мати. Як правило, в родинах, де чоловік – росіянин, а дружина – українка, говорять українською мовою. А в тих сім'ях, де чоловік – українець, дружина – росіянка, переважає російська мова.

Видатний український педагог Григорій Ващенко писав, що виховні ідеали молоді досягаються через морально-релігійне, національно-патріотичне, інтелектуальне і фізичне виховання, що в єдності мають складати гармонійне виховання української молоді і воно повинне здійснюватись рідною мовою. Участь у виховному процесі батьків є органічно необхідною не тільки для дітей, вона така ж необхідна для самих батьків, для родини і суспільства в цілому.

Визначний педагог Василь Суомлинський висунув, обґрунтував у своїх публікаціях і втілив у власну педагогічну практику ідею єдності сім'ї, школи і громадськості в процесі навчання і виховання дітей. Для цього він використовував педагогічне поняття "шкільно-сімейного виховання". Про його значення В.О.Сухомлинський писав так: "шкільно-сімейне виховання не тільки дає змогу добре виховати молоде покоління, а й одночасно є дуже важливою умовою вдосконалення морального обличчя сім'ї, батька і матері. Без виховання дітей, без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства"[8].

Важливо підкреслити, що основним засобом і середовищем дітей Василь Сухомлинський вважав слово: " Хочеться порадити вчителям: якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відточуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, гово-

ріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса[9]".

Мовна неохайність ще нікого не прикрашала. Мовлення людини – це її інтелектуально-духовний портрет, її внутрішньо-естетична сутність.

Особливу увагу слід приділити роботі з лексикою української мови, домагатися засвоєння її, оволодіння і залучення якомога повніших синонімічних рядів у мовлення. Лексикон мови значною мірою відповідає інтелектуальному потенціалу народу – носія мови. Тому на всіх етапах вивчення мови треба вчити слухати і чути українські звуки – українське мовлення, закріплювати графіку і орфографію і паралельно поповнювати український лексикон, вчити переводити його зі знань у мовну навичку (яке слово нове? свіже? сподобалось? коли можна вжити? як можна ще сказати?) і мовну пам'ять.

Щоб досягти високої культури мовлення, виразності й багатства індивідуальної мови, треба сумлінно дбати:

– постійно збагачувати свій інтелект, вдосконалювати мислення, не лінитися думати; немає думки – немає мови;

– вважати одноманітність мовлення неестетичною, а бідність словника ознакою поганого тону, тобто неестетичним ставленням до співрозмовників, байдужістю;

– постійно збагачуватися новими мовними засобами зі сфери професійного мовлення свого і близьких фахів;

– виробити увагу до чужого гарного мовлення, намагатися аналізувати, чим воно гарне, багатством словника, інтонацією, особливостями тембру, різноманітністю синтаксичних структур, вмінням будувати фрази і текст, індивідуальною образністю, порівняннями, епітетами, метафорами;

– читати, якщо не постійно, то хоча б періодично, українську класичну і сучасну літературу та публіцистику, пресу з тим, щоб мати, "на слуху" рівень розвитку сучасної української літературної мови;

– завжди бути уважним до своєї мови і мови найближчих осіб, колег, не розслаблятися, дбати про автоматизм гарного мовлення;

– бути уважним до життя, до різноманіття його форм, барв, явищ, процесів як у природі, так і в суспільстві;

– сприймати мову як свою людинолюбну сутність, як картину світу, як порадника і помічника у суспільному житті;

– своє мовне вдосконалення розуміти як благородний мовний вчинок і поширювати це розуміння серед колег, близьких людей, особливо серед дітей, школярів, юнацтва.

Мова є основним чинником соціалізації людини. Саме через неї щоденно реалізується людина в родині і побуті, в праці і в колективі, в культурі думання і поведінки, у суспільній діяльності і громадянських обов'язках як представник нації і громадянин держави.

Кожна жінка, мати повинна знати, що майбутнє (робота, кар'єра, суспільне становище і навіть родинне життя) її дітей, онуків, правнуків, праправнуків значною мірою залежить від того, яку мовну освіту, мовний розвиток і мовне виховання вони одержать в дитячі і юнацькі роки.

---

[1]Потебня А.А. Мысль и язык. – К., 1993. – С. 98.

[2]Фейербах Л. Предварительные тезисы к реформе философии. Изб. Философ.произв. В 2-х т. – М.,1995. Т.1, – С. 131.

[3]Чирков О. Поява нової тенденції розвитку етнічної структури населення України наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. Та можливий майбутній розвиток етнічної структури населення України в першій половині XIX ст. // Молода нація. Український молодіжний науковий альманах. № 11. – К., 1993. – С. 66 – 67.

[4]Говорун Т. Виховання громадської свідомості в концепції національної школи // Українство: стан, проблеми, перспективи розвитку. Матеріали першої Міжнародної конференції "Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства". – К., 1993. – С. 66 – 67.

[5]Говорун Т. Зазнач. праця. – С. 66.

[6]Стельмахович М.Г. Виховання національної свідомості в родині // Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи. – К., 1999. – С. 242 – 280.

[7]Кузнєцова Т.В. Мова білінгвічної сім'ї у функціональному аспекті. Автореф. дис… – К., 1999. – С. 17.

[8]Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5-ти т. – К., 1976 – 1977. Т.4. – С. 13 –14.

[9]Сухомлинський В.О. Зазнач. праця. – К., 1976 – 1977. Т.4. – С. 167.

Людмила СМОЛЯР
Одеса

ЖІНОЧІ ДОЛІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Проаналізувавши деякі жіночі долі, можна вивчити історію української держави, відчути силу жіночого руху. Зінаїда Василівна Мірна (1875 – 1950) належала саме до тих Великих, за визначенням Мілени Рудницької, Громадянок. Вона зросла як особистість в українському жіночому русі, сформувалася як лідер, пройшла досвід політичної діяльності в Центральній Раді, усвідомила цінність ідеї єдності та солідарності жінок, зорганізувала жінок в еміграції, дала їм почуття вартісності і, виконавши свою високу громадянську та людську місію, довела своїм життя силу жінки у формуванні української державності, в українській історії.

Історію жінок та жіночі долі важко описати через обмеженість джерел. Жінки прагнули працювати і мало писали про свою діяльність. Мало говорила та писала про себе й Зінаїда Мірна. Лише завдяки споминам близьких людей, таких як Мілена Рудницька, Катерина Антонович, Галина Лащенко (надрукованих у закордонних виданнях), скупим архівним матеріалам та публікаціям періодичних видань першої чверті XX ст. з великими труднощами вдалося реконструювати життєвий шлях цієї неординарної особистості, який відтворює нам, сучасницям, основні етапи жіночого руху України першої хвилі і дає відповіді на нагальні питання сьогодення про сутність жіночих товариств, жіночого лідерства та ролі жінки у формуванні української держави.

З життя Зінаїди Мірної до приїзду в Київ мало що відомо. Вперше вона з'явилася в середовищі київської громади у 1910 р. Про першу зустріч з З.Мірною згадувала Катерина Антонович, яка була членом управи Українського клубу і через організацію вечорів прагнула залучити щораз більше жінок до співпраці. Саме з цього приводу вона завітала до Зінаїди Мірної, щоб запросити до Українського клубу. "Зробила на мене надзвичайне враження. Це тоді була дуже гарна жінка високого росту, із світлим рожевим обличчям, з великою чорною косою, що мов чорна корона лежала на її гарній голові"[1].

У Києві вона швидко входить у товариські стосунки з Софією Русовою, Людмилою Старицькою-Черняхівською, Любов'ю Яновською, Марією Ішуніною і стає активним членом *Українського клубу*. З 1910 і аж до 1917 р. вона одна з активних членкинь впливового і великого *Київського товариства оборони жінок*, яке визначало головним напрямом своєї діяльності боротьбу з торгівлею жінками та проституцією. Ця соціальна проблема набрала особливої гостроти на початку XX ст. і членами Київського товариства оборони жінок, в тому числі і З.Мірною, була запроваджена система профілактичних та практичних заходів по боротьбі з цим соціальним лихом[2].

Бажання розвивати теоретичні питання виховання та освіти дітей, поширювати серед батьків правильний погляд на виховання, привели З.Мірну *у Київське товариство народних дитячих садків*, де вона пропагувала традиції українського народу, української книжки. "Пішла я туди працювати, – згадувала З. Мірна, – з єдиною метою – вводити українську книжку між читачів…"[3].

Не залишалась вона й осторонь діяльності *недільних шкіл*, де на той час мало було українських книжок. "Втім, уже в ті далекі часи, – писала Мілена Рудницька, – Зінаїда Мірна знаходила добрі українські книжки для своїх слухачок, бо ставилась до кожного українського твору з повагою і любов'ю. Зате вона скаржилася, що українці якось мало дбали, щоб вводити книжку в освітні товариства. Перед нею була подвоєна мета: ширити освіту серед народу, де було в той час багато анальфабетів, і рівночасно розвивати національне почуття. Тим вона сіяла "зерна національної свідомості серед зросійщеного населення Києва"[4].

Коли в 1913 р. в Києві створюється *Київське жіноче загальне зібрання* З.Мірна стає його членкинею. Товариство об'єднувало "цвіт ліберального київського жіноцтва", що прагнуло піднести жінку, підготувати її до громадського, а головне – політичного життя. Багатонаціональний склад Зібрання не завадив спільній праці жінок і З.Мірна разом з С.Русовою, В.Клячкіною та Л.Яновською були обрані до Ради старшин товариства[5].

Через цю громадську діяльність З.Мірна стала відома в Києві як активна діячка ще до часу національних змагань і належала до гурту "видатних жінок-патріоток того часу"[6]. Тих високих позицій, обраних ще на початку своєї громадської праці у Києві, вона вже не полишала до кінця життя.

Її велика працездатність виявилася в часи Першої світової війни. Вона була серед організаторів спеціальної комісії для вирішення проблем, пов'язаних з війною, що розгорнула свою діяльність при Київському товаристві оборони жінок (серпень 1914 р.)[7]. А коли при Українському клубі був влаштований шпиталь для поранених вояків-українців, то допомагала й там, адже за освітою була фельдшером.

© Л.Смоляр

Її надзвичайна енергія та порядність проявилися в роботі *Допомогового комітету опіки над втікачами*, який з 1915 р. існував як "Товариство допомоги населенню Півдня Росії, що постраждало від війни". Коли сьогодні жінкам дорікають, що вони не можуть спільно працювати, що фемінізм, жіноча солідарність не притаманні українському суспільству, то історичні документи дають нам абсолютно протилежні приклади. В роки війни жінки України стояли на твердому грунті значного досвіду праці як у загальних громадських товариствах, так і в окремих жіночих. Вони підтримували одна одну, у роки війни енергійно збирали гроші, на які засновували майстерні для дітей, харчові пункти тощо. Їм пощастило відкрити дім для заручників, завдяки чому замість брудної тюрми вони опинилися в притулку з українським оточенням. Для успішної роботи з цими людьми жінки розподілили між собою поліцейські дільниці, що давало можливість організовано виконувати потрібну працю: годувати заручників, передавати їм листи, постачати необхідні речі. З.Мірна здійснювала працю в Старокиївській поліцейській дільниці та проводила всю фінансову справу діяльності товариства. "Була дуже точна, – як згадувала Надія Іщук, – і з нею було дуже приємно мати справу"[8].

Праця в "Товаристві допомоги населенню Півдня Росії" зблизила українських громадських діячок Києва з діячами та проблемами Західної України. І грунт тієї спільної праці наддніпрянок та галичанок, закладений у часи "Першого вінка", відроджений у роки війни, ніколи вже не піддавався сумніву жінками. При кожній можливості вони будуть надавати підтримку одна одній. І, як побачимо далі, особлива роль у формуванні цієї жіночої солідарності різних частин України належала саме Зінаїді Василівні Мірній.

Після лютневої революції відкривалися нові обрії, нові можливості для розвитку жіночого руху, розгортання творчих можливостей окремих жінок. У березні 1917 р. українки, що належали до Загального жіночого зібрання засновують *Український Жіночий Союз* і Зінаїда Мірна, спільно з іншими, бере активну участь у творенні нових жіночих громад, в роботі жіночого з'їзду (Київ, 14 вересня 1917 р.). Період Центральної Ради займає особливе місце в історії жіночого руху, формуванні жіночих особистостей, жіночій самореалізації. Це взірець духовної сили українського жіноцтва, його вартісності, його високої місії в українському суспільстві.

До обрання нового складу *Центральної Ради* Зінаїда Мірна працювала представницею українських організацій міста Києва, а з квітня 1917 року вона – делегатка від Всеукраїнського Національного Конгресу. Їй доручалось діловодство у фінансовому відділі Центральної Ради, а коли в червні 1917 року створилася Мала Рада, то Зінаїда Мірна разом з Людмилою Старицькою-Черніхівською увійшли до її складу.

З перших днів формування Центральної Ради жінки активно залучилися до державотворчого процесу. Велику роботу проводили вони з організації різноманітних з'їздів, конференцій, зустрічали делегатів, займалися їх розселенням, харчуванням. На долю З.Мірної випала підготовка Всеукраїнського національного конгресу та улаштування "Дня Національного Фонду". "До Києва, – згадувала Зінаїда Мірна, – мали з'їхатися делегати від селян, військових, робітників. Перед Центральною Радою стало завдання – всіх цих людей кудись примістити... Мені було просто сказано: "До Києва прибуде понад 1000 делегатів, здебільшого селян, які до готелів не підуть, їх треба розмістити по безплатних помешканням. Цю справу поручається Вам..."[9].

Наступним випробування для Зінаїди Мірної, врешті, як і для всіх діячок Центральної Ради стала організація "Дня національного фонду".

Центральна Рада не мала грошей і, щоб вийти з цієї матеріальної скрути, вирішено було провести "День національного фонду". Спочатку цю справу доручили Володимиру Ковалеві, але через завантаженість він відмовився і її передали З.Мірній.

День Фонду призначили на 23 травня, але через те, що Мірній пізно доручили цю справу, то всю підготовчу працю жінкам треба було провести за місяць. Слід було створити Комітет для проведення "Дня національного фонду" і в цій непростій ситуації Зінаїда Мірна усвідомлювала, що очолити Комітет має особа, яку знає та поважає громада, і яка в неймовірно важких умовах може "витягнути" справу. Її прохання були звернені до Л.Старицької-Черняхівської, їх єднала давня спільна праця у громадських організаціях, вони навчалися разом працювати задля загальної справи. Великих усиль коштувало Зінаїді Василівні умовити Л.Старицьку-Черняхівську на цю посаду. Сама ж З.Мірна взяла на себе складну функцію скарбниці.

Важливо було вчасно подати інформацію, пояснити необхідність створення такого фонду і З.Мірна писала звернення, статті, листівки до газет. Спільно з Л.Старицькою-Черняхівською вони готували відозви до громадян з закликом складати в жертву на національні потреби одноденний заробіток, організовувати різні грошові збірки та улаштувати скрізь в місцям свого перебування "День національного фонду". Ці відозви були розіслані по містах, селах, скрізь, де жили українці. Людмила Старицька-Черняхівська їздила по Україні й закликала підтримувати цю ініціативу. Планувалося, що збирання грошей розпочнеться одночасно серед усього громадянства 23 травня. Але кошти стали надходити вже через тиждень і громадяни прохали надсилати їм для дальшого збору нові листи. "День національного фонду" продовжувався в Києві 3 дні. Вечорами в ці дні відбувалися різні вистави, вдень – мітинги, відчити.

По всьому місту збиралися гроші під керівництвом членів Комітету. Головною касою управляла З.Мірна, вона безпосередньо займалася підрахунком коштів. Марія Грушевська, Оксана Стешенко, Людмила Черняхівська-Старицька, Валерія О'Коннор-Вілінська та Марія Старицька працювали над улаштуванням вистав та відчитів по театрах. Акцією продажу українських книжок займалася Любов Яновська. Зібрані гроші віддавали до банку на рахунок Центральної Ради. "Коли тепер у спогадах пригадується мені, – писала Зінаїда Мірна, – вся та колосальна робота, зроблена нами, українськими жінками в Центральній Раді, то з певністю можна твердити, що так працювати, як ми працювали, можна тільки раз у житті. Працювати при тих умовах непідготовленості, при малому досвіді. З людьми, котрі цього досвіду мали, може, ще менше, при велетенських масштабах праці і тільки з беззастережною вірою в її конечність, з безмежною відданістю її ідеї, з відданістю да самозабуття! І хоча не дала та праця тих результатів, яких ми від неї чекали, не привела нас до закріплення нашої державності, але була вона потрібна для Батьківщини, як буде потрібна для відновлення нашої держави праця наступних жіночих поколінь"[10].

У серпні 1917 р. З.Мірна очолила Комітет при "Товаристві допомоги населенню України, що постраждало від війни" і якому були передані всі допомогові інституції Земгора й "Тетянівського комітету". Треба було налагодити справу 23 дитячих захисників та ще в таких умовах, коли сталих асигнувань на їх утримання захисників не було, й кожну копійку треба було здобувати власними зусиллями[11]. Коли 5 жовтня 1917 р. на скликаній В.Винниченком нараді був створений Виконавчий Комітет у справах біженців, його головою одностайно обрали З.Мірну[12].

У 1919 р., під час переїзду УНР до Кам'янця-Подільського, Зінаїда Мірна входить до кола демократичних жінок, які обстоювали ідею створення такої жіночої організації, яка б стала центром єднання всього жіноцтва України. Передбачаючи сумні перспективи Української Народної Республіки, жінки не бажали розпорошення власних сил по цілій Європі і проголосили створення Української національної жіночої ради (УНЖР) на чолі з Софією Русовою. До Правління Ради однією із чотирьох заступниць голови обрано було й З.Мірну.

Актом створення УНЖР, як і Союзу українок (1919 р. Кам'янець-Подільський, голова Блянка Баранова) активістки знову продемонстрували єдність жіноцтва Наддніпрянщини й Галичини, а весь наступний розвій жіночого руху реально показав силу такої співпраці та взаємопідтримки. Втім, з виїздом Центральної Ради з України, будь-яка праця на окупованій землі була вже неможлива і через те всю свою увагу зосередила на діяльності за кордоном. Комітет УНЖР звернувся до всіх більших осередків українського жіноцтва на еміграції з пропозицією утворити філії Ради[13].

Зінаїді Мірній належить вагома роль в об'єднанні українського жіноцтва на еміграції та збереженні тих традицій українського жіночого руху, які були закладені десятиріччями попередньої праці на батьківщині. Коли подружжя Мірних в 1920 р. виїхало до Німеччини, Зінаїда Василівна відразу приєдналася до громадської праці українців і стала засновницею та головою Берлінської філії УНЖР (1920 – 1923 рр.). Вона налагодила відносини з німецькою Національною Радою та німецькою Лігою Миру і Свободи. Заходами Берлінської філії УНЖР влаштувалися лекції, вечірки, доповіді. Вдалося зв'язатися з Шведським Червоним Хрестом, який надсилав білизну українській еміграції. Крім того, як згадувала Катерина Антонович, членкині філії надавали допомогу нашим студентам і, з ініціативи З. Мірної, організували студентську спілку. Студенти визнавали роль З.Мірної у формуванні спілки і обрали її почесним членом[14].

У 1924 р. подружжя Мірних переїхало до Праги. З усіх країн Західної та Центральної Європи найбільш сприятливі умови для українців утворилися в Чехословаччині, і ця країна на чверть століття стала центром української еміграції.

З приїздом до Праги, Зінаїда Василівна увійшла до *Українського жіночого союзу* (УЖС), заснованого Ольгою Галаган 12 червня 1923 р. Втім швидко після приїзду до Праги, завдяки своїм організаційним здібностям та вмінню залучати до праці людей, головою УЖС стала З.Мірна. Від кінця 1928 до 1939 р. вона незмінно лишалась на цій посаді аж до того часу, коли гітлерівська влада заборонила УЖС.

Саме Зінаїді Мірній належить заслуга розвитку УЖС в Празі, який став у міжвоєнний період найсильнішим центром українського жіноцтва на еміграції. Вона вміла поставити людей на належне їм місце і дати усьому навколо порядок та лад. Була громадською діячкою в найкращому розумінні того слова: спокійна, при тому енергійна, наділена неабияким організаційним талантом. Ніколи не ухилялася від праці, яку вважала потрібною для організації. "Дуже ділова", – характеризувала її Марія Юркевич, яка знала З.Мірну з часів української державності в Києві, і "дуже працьовита", – додавали ті, що з нею співпрацювали[15]. До всього підходила вдумливо, кожну справу розглядала уважно і всяку роботу доводила до кінця.

У 1928 р., за ініціативою Зінаїди Василівни, УЖС відкрив майстерню українських вишивок, що мала надавати допомогу своїм небагатим членкиням та робити важливу справу української пропаганди. Майстерня Союзу допомагала при організації українських виставок у Празі, Чікаго й Нью-Йорку. За результатами виставки у Пільзі УЖС дістав диплом від чеського уряду[16].

У 1933 р., без жодної сторонньої підтримки, Союз організував у Празі власну їдальню, яка стала важливим осередком культурного життя українців Праги. Членкині УЖС працювали спершу в їдальні

безплатно, зокрема й З.Мірна. Вона була книговодом та скарбником їдальні. Для розгортання ширшої діяльності їдальні УЖС позичив гроші у Міжнародного Червоного Хреста (Швейцарія) і цю позику сплатив дуже швидко. Їдальня Союзу стала інституцією громадського характеру, допомагала багатьом безробітним емігрантам, дбала про задоволення чисто духових потреб української еміграції[17].

Зінаїда Василівна задавала загальний тон жіночим справам. У неї було надзвичайне відчуття актуальності. Вона вміла чітко визначити головне і відкинути другорядне. Особлива її роль в публікації матеріалів про розгортання українського жіночого руху, діяльність УЖС, УНЖР, про українську справу та ін.[18]. Як голова УЖС вона прагне налагодити стосунки з міжнародними організаціями, а передусім із організаціями Чехословаччини. Їй удається добитися представництва УЖС в Чеській Національній Раді – найбільшій жіночій організації Чехословаччини, яку очолювала відома діячка жіночого руху Чехословаччини, сенаторка Франтішка Плямінкова[19]. У цій організації українки активно працювали у Комісії духовної свободи жінки, робили доповіді. Між чешками та українками встановилися довірливі стосунки[20].

Для Зінаїди Мірної чужими були вузькі інтереси, вона бачила силу в міжнародному єднанні жінок і визнавала необхідність співпраці українок з міжнародними жіночими товариствами. УЖС увійшов до Чеської Секції Ліги Миру і Свободи і, завдяки підтримці чешок, мав вагомі здобутки в поширенні української справи. Саме Ліга ухвалила протести проти процесу “Спілки Визволення України”, “пацифікації” Галичини. Сама Зінаїда Мірна, як голова УЖС, увійшла до Комітету Ліги та головувала у Комісії для боротьби з наркоманією[21]. Союз підтримував також зносини з чеським Товариством “Пань і Дівек”. Через чеські жіночі організації представниці Союзу передавали матеріали щодо української справи делегаткам цих організацій для міжнародних конгресів, наприклад про голод на Україні, про обмеження прав людини в Радянському Союзі тощо[22].

У 1929 р., при неабияких стараннях З.Мірної, УЖС було прийнято до Світового жіночого союзу в Женеві (Union mondiale de femmes)[23]. Вступ до цієї впливової міжнародної організації сприяв розвитку зносин українок з жіночими організаціями інших народів, поширенню інформацію про Україну та українську справу. Представниці УЖС брали участь у міжнародних з’їздах у Франції, США, Канаді[24]. Отож, навіть побіжний огляд діяльності УЖС, під головуванням Мірної, переконує у вагомості праці української жінки на еміграції. Втім, для сучасниць цей досвід важливий і своїми уроками щодо ролі керівниці в діяльності жіночої організації, значення її досвідченості в роботі з членами, відкритості та прозорості діяльності.

З.Мірна мала чітко визначену життєву позицію і говорила про неї відверто. Вона не мовчала, коли отримала відомості про організацію процесу Спілки Визволення України у Харкові і сама готувала текст протесту. В 1933 р. вона організувала при УЖС Комітет допомоги голодуючим України, а в 1939 р. не пройшла повз трагічні події на Карпатській Україні[25]. Не мовчала й тоді, коли громада не помічала праці жінок еміграції[26], як то часто у нас буває.

Зінаїда Мірна в еміграції залишалися вірною тим принципам єдності жінок, які були закладені ще в Кам’янці-Подільському і, як замісниця голови УНЖР, активно співпрацювала з крайовими жіночими організаціями, найбільше з союзом українок у Львові. Вона з радістю сприйняла звістку про підготовку Українського Жіночого Конгресу у Станіславі і підтримувала його орієнтацію як всеукраїнського та надпартійного. В червні 1934 р. в момент підготовки Конгресу членкині ділового Конгресу та Програмової Комісії звернулися до Зінаїди Мірної з проханням виступити з рефератом “Становище української жінки і дитини в Радянській Україні” та підготувати матеріал до конгресового видання[27]. Вона виконала прохання ділового конгресу та підготувала матеріал з історії жіночого руху Наддніпрянської України, який і сьогодні представляє наукову вартість[28].

Конгрес (23 – 27 червня 1934 р.), на який до Станіслава прибуло понад десять тисяч жінок, став демонстрацією сили українського жіночого руху. “Все наше національне єство, – згадувала З.Мірна, – відчувало себе в рідній стихії, серед рідного народу, на рідному грунті. Ця жага пекельна, що мучила нас впродовж 15 років еміграції, туга за національним оточенням, за рідною культурою, була задоволена, насичена й створила внутрі нас духовне свято, піднесений настрій від почуття тої соборної духовності, що до неї ми завжди прагнули”[29]. Тут, серед великої кількості жінок, таких різних зовні, вдачею, переконаннями, віруваннями, Зінаїда Василівна прагнула відчути ті зміни, які відбулися в жіночому русі на рідному терені і в своїх враженнях визначила найбільші досягнення Конгресу. На її думку, усвідомлення жінкою своєї вартості, своїх сил, своєї єдності стало найбільшим завоюванням українського жіночого руху. Українське організоване жіноцтво, об’єднане національною ідеєю, забезпечило на Конгресі успіх своєї боротьби усвідомленням своїх сил як важливого чинника в боротьбі за волю свого народу, за волю жінки.

Проблема об’єднання не була простою для наших попередниць, вона складно реалізується і сучасницями через особливості жіночої психології, надто чутливої до всякої несправедливості, непорядності, нещирості, користолюбства тощо. Через десятиліття пронесли ідею єднання наші попередниці і згідно з постановою українського жіночого Конгресу, 12 – 14 жовтня 1937 р. у Львові відбулася нарада представників українського зорганізованого жіноцтва Галичини, Волині, політичної еміграції з Великої України, США, для об’єднання в один Всесвітній Союз Українок (ВСУ). Запрошена на цю нараду З.Мірна

виголосила реферат "Про стан українських жіночих організацій", підкресливши важливість збереження єдності надпартійних жіночих організацій[30]. Учасниці наради визначили, що ВСУ повинен плекати почуття єдності всіх частин нації, поділеної кордонами, та прагнути до консолідації всіх національних сил, бути речником інтересів народу[31]. Обговоривши та затвердивши статут ВСУ, визначивши техніку праці жіночих організацій, учасниці обрали Головну Раду, до якої З.Мірна увійшла як секретарка. Створення ВСУ стало вагомим фактом розвою жіночого руху.

Зінаїда Мірна увійшла в нашу історію і як відома журналістка. Дописувала вона до "Літературно-наукового вісника", "Жінки", "Нової хати", "Жіночої долі", "Тризуба" та багатьох інших видань. Цінними й актуальними залишаються для нас її думки щодо місця жінки в суспільстві: "фемінізм жінки полягає в тому, щоб підняти українську жінку до стану рівноправної та рівноцінної особистості. Приймемо засаду – жінка як і чоловік має право на своє життя, на свій розвиток, на працю"[32]. Належну увагу З.Мірна надавала аналізу жіночого руху, який мав стати важливим чинником захисту прав жінок.

У нинішніх умовах становлення жіночого руху актуальними залишаються думки З.Мірної про формування жінок-лідерів. Лідер не той, хто керує, а той, хто веде за собою. Реальні ж лідери жіноцтва виховуються самим рухом. Завдяки розвитку першої хвилі жіночого руху було сформовано цілу плеяду жінок-особистостей, жінок-лідерів. "Це були жінки, – писала З.Мірна, – високих духовних якостей, що проводили свою громадську працю не з персональних мотивів – зробити собі на цьому кар'єру, прославити або рекламувати себе. Навпаки, робили вони свою громадську працю як обов'язок, як завдання… перед нашою Батьківщиною. Це були українські феміністки у найвищому значенні слова"[33]. Побіжний огляд піднятих проблем засвідчує неабиякий науковий талант цієї непересічної жінки, її постійне бажання розширювати своє світобачення. Цю рису характеру З.Мірної відзначала й Мілена Рудницька: "Вона весь час старалася доповнити свої знання. В ній відчувалася постійна духовна наполеглива праця"[34].

Якщо жіноцтво прагне до свого визволення, своєї рівноцінності, трансформації суспільної свідомості, то мусить подбати про існування власних грунтовних періодичних видань, які б поширювали інформацію про існуючі жіночі проблеми в суспільстві, виховували жінку-особистість. Зінаїда Мірна опікала жіночі видання. Дорогою для неї була справа "Жінки", "Жіночої долі", "Нової хати" та інших видань. Вона вишукувала різні шляхи для їх підтримки[35], багато співпрацювала з редакторками для поліпшення змістовної частини друкованих матеріалів.

Зінаїді Василівні була притаманна внутрішня дисципліна, надзвичайна воля, обов'язковість та актуальність. Виконуючи таку вагому працю в жіночих товариствах, вона активно працювала в загальних українських товариствах еміграції[36].

Дім Зінаїди Мірної став важливим громадським осередком української еміграції, місцем, де зустрічалися українські діячі для обговорення актуальних національних питань.

Останні роки її життя були важкими. У березні 1939 р. Прагу окупували німці. Український жіночий союз було ліквідовано, закрито їдальню, бібліотеку. Праця УЖС продовжувалася нелегально, хоча у звуженому масштабі. З закінченням війни життя не стало кращим. На зміну радянським військам прийшла чеська поліція, почався загальний розгром українських установ, арешти людей. До Мірної приходила поліція, перевертали все, шукаючи паперів. Часто викликали на допити. Проте її помешкання залишалося тим центром, де збиралися українці. Свою приватну адресу надавала для листування у громадських справах, що свідчило про велику в тій обстановці загальної заляканості. Для українців наступили важкі часи, але Зінаїда Мірна продовжувала допомагати людям. Зібравши біля себе гурт жінок, розподіляла по сім'ях допомогу, яка надходила на її адресу з Канади та США. Її дім був останнім українським осередком у Празі.

Мілена Рудницька, що жила у Швейцарії, запропонувала З.Мірній виїхати з Праги на другу еміграцію. Але вона не поїхала. Горда і сильна духом, вона не хотіла бути ні для кого тягарем. Та й могили чоловіка не хотіла лишати. Усе життя вона жила і працювала у великому гурті людей, відомих діячів визвольного руху, в останні роки лишилася зовсім одна.

Політичні обставини унеможливлювали громадську працю, яка була змістом її життя. В таких умовах буття втрачало для неї вартість. Пережиті страждання остаточно розхитали її здоров'я, серйозно підірване смертю Івана Івановича. 1 квітня 1950 р. Зінаїди Мірної не стало – не стало Великої Громадянки, що завжди думала не про себе, а про інших. Її останки були спалені в крематорії та поховані на Ольшанському цвинтарі поряд з могилою чоловіка.

Останні звернення Зінаїди Василівни Мірної були до майбутніх поколінь жінок. Вона вірила в збереження традицій жіночого руху і прохала, щоб не забули.., не забули тих жінок, які творили той рух. Збираючи матеріали до статті не один рік, я пройшла життєвими стежками цієї величної жінки, вона захопила мене, багато чому навчила, надала мені життєстверджуючих сил та глибоко переконала, що нація, у якої є такі жінки, має майбуття.

[1]Антонович К. Зінаїда Мірна // Наше життя. – 1955. – Липень – серпень – С.3.
[2]Детальніше див. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX століття. Сторінки історії. – Одеса, 1998. – С.158 – 176.
[3]Мірна З. Жіночий рух на Великій Україні // Жінка. – 1937. – Ч.8/9. – С.6.
[4]Рудницька М. Зінаїда Мірна // Свобода. – 1950. – 29 серпня. – С.6.
[5]Центральний Державний Історичний Архів України (далі ЦДІА). – ф. 442, оп. 636, спр. 647, ч.9., арк. 7; Рада. – 1914. – 14 січня. – № 10. – С.3.
[6]Рудницька М. Зінаїда Мірна. – С.6.
[7]Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. – С.199.
[8]Наше життя. – 1966. – Лютий. – С.31.
[9]Цит за: Богачевська М. Дума України – жіночого роду. – К., 1993. – С.62.
[10]Мірна З. Праця жіноцтва в Українській Центральній Раді // Жінка. – 1937. – Ч.10. – С.2.
[11]Мірна З. Жінка в Українській Центральний Раді // Жіноча доля: Альманах на рік 1929. – Коломия, 1928. – С.12 – 13.
[12]Миронець Н. Жінки Української Центральної Ради // Слово і час. – 1996. – № 8 – 9. – С.54.
[13]Кононенко Х. Українська Національна Рада (на маргінесі припинення) // Нова хата. – 1937. – № 13/14. – С.2 – 3.
[14]Антонович К. Вказ. праця. – С.3.
[15]Лащенко Г. Зінаїда Мірна // Наше життя. – 1966. – Березень. – С.39.
[16]Антонович К. Вказана праця. – С.4.
[17]Український Жіночий Союз // Тризуб. – 1938. – № 24. – С.28.
[18]Мірна З., Чикаленко-Келлер Г. Нагальна справа // Тризуб. – 1938. – № 32/33. – 14 серпня. – С.10 – 11.
[19]Омельченко М. Франтішка Плямінкова // Нова хата. – 1926. – Ч.4. – С.18.
[20]Українська Національна Жіноча Рада // Нова хата. – 1926. – Ч.11. – С.2; 1930. – Ч.4. – С.9, 18.
[21]Український Жіночий Союз у Празі // Нова хата. – 1931. – Ч.10. – С.7.
[22]Наріжний С.Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – С.298.
[23]Український Жіночий Союз // Нова хата. – 1931. – Ч.10. – С.8.
[24]З.М. Жіночі з'їзди // Тризуб. – 1927. – №25. – С.38; Конгрес Ліги Миру і Свободи в Празі // Нова хата. – 1928. – Ч.11. – С.6 – 7.
[25]ЦЦІА України у Львові, ф. 779, оп.1, спр.60, арк. 18.
[26]Мірна З. Громадська праця українського жіноцтва за кордоном // Тризуб. – 1925. – № 7. – С.27.
[27]ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр.58, арк. 25, 78,155.
[28]Мірна З. Жіночий рух на Великій Україні // Жінка. – 1937. – Ч.6. – С.2 – 3; Ч.7. – С.2 – 3; Ч.8 – 9. – С.6 – 7.
[29]Мірна З. Враження з Українського Жіночого Конгресу в Станіславі // Жіноча доля. – 1934. – Ч.15 – 16. – С.3.
[30]Всесвітній Союз Українок // Жінка. – 1937. – Ч.21/22. – С.7.
[31]Всесвітній Союз Українок // Новий час. – 1937. – Ч.231. – С.9.
[32]ЦДІА України у Львові, ф. 319, оп. 1, спр. 95, арк. 143.
[33]Мірна З. Жіночий рух на Великій Україні // Жінка. – 1937. – Ч.6. – С.3.
[34]Рудницька М. Вказ. праця. – С.6
[35]Бібліотека Народова у Варшаві м/ф 69743, архів О. Кисилівської. – С.665.
[36]З.М. Республіканський демократичний клуб // Тризуб. – 1926. – № 13. – С.22; Контактний Комітет у Празі // Тризуб. – 1938. – № 24. – С.28.

Марина ГРИМИЧ
Київ

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС ЖІНКИ В ТРАДИЦІЙНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

На фоні політичної історії соціальна та етнічна історія народів пострадянського простору, в тому числі українців, на жаль, вивчена недостатньо. Етносоціальні процеси довго розглядалися лише з погляду класової боротьби. Однак етнічна історія – це не механічна сукупність окремих локальних кризових ситуацій, а тривалий еволюційний і трансформаційний процес, для якого повстання чи війна є ситуацією екстремальною і винятковою, хоча й закономірною. Що ж саме відбувалося з народом століттями, які форми самоорганізації, самовиживання притаманні українцям, – ці питання лишаються практично невисвітленими.

Однією з актуальних проблем соціальної історії будь-якого народу є модель і форми взаємодії двох статей, які в різних традиціях є інакшими. Тривалий час суспільство орієнтувалося на європейські стереотипи гендерних стосунків. Нині досить популярними в світі є американські моделі. Однак вивчення етнічних традицій статусних питань статей може лише збагатити соціальну практику. Леопольд фон Захер Мазох, який чимало прожив у Галичині, вважав: “Латинський, італійський, французький впливи довго і необмежено панували в освіченому світі; багато в чому вони повинні були пом’якшити німецький та англійський; слов’яни теж братимуть участь у загальному творенні людської культури. Європа має багато чого очікувати від них, і насамперед – у перетворенні суспільства та в стосунках чоловіка й жінки”[1].

Щоб уявити собі деякі особливості статусу жінки в традиційному українському суспільстві, треба бодай кількома словами окреслити соціальну організацію українського села доіндустріального періоду. Традиційне село – це досить складний етносоціальний організм, який кардинально відрізняється від соціальної організації міста. Воно має принципово інакшу (ніж у місті) мережу соціальних зв’язків, для якої характерним є пріоритет різних типів спорідненості (кровної, свояцтва, духовної, фіктивної, територіальної тощо). Їй притаманна чітка ієрархія, базована не тільки і не стільки на майновій та професійній диференційованості (у порівнянні з містом село в цьому плані було досить однорідним), не на відношенні до продуктивних сил, а передусім на статево-віковій стратифікації, на відмінності економічних і соціальних (обрядових і необрядових) функцій окремих статево-вікових груп. Це означає, що мешканці одного села, становлячи певну цілісність, територіальну спорідненість, були поділені, з одного боку, на родинні групи, з нечітко окресленими межами. Система спорідненості мала дифузійний характер, характер “родинної неперервності”, оскільки в одну родинну (кровно-споріднену) групу через зв’язки свояцтва, духовної і фіктивної спорідненості проникали представники інших кровно-споріднених груп , так що в кожному селі практично всі були пов’язані зв’язками чи то кровної спорідненості, чи свояцтва або інших, фіктивних чи духовних, типів спорідненості. З іншого боку, населення села було поділене на статево-вікові групи. Кожна така група мала свої права (зокрема, у сфері звичаєвого права) й обов’язки, чітко визначені економічні функції (скажімо, види робіт, які належало виконувати); соціальні функції (ритуальні та громадські обов’язки); етикетні норми (кожен представник статево-вікової групи знав правила комунікації з іншою групою, у ці правила входили комунікативні формули й типи поведінки). За нормами звичаєвого права (звичаєво-нормативної традиції), порушення усталених норм, що стосуються статево-вікової стратифікації, викликали різну реакцію громадськості: від співчуття заперечення (громадські осуд, висміювання, бойкот, ігнорування тощо).

Така схема соціальної структури патріархального села більш-менш стабільна для всіх, принаймні європейських, традицій. Відмінності полягають не в суті, а в формі і ціннісних орієнтаціях. Так, наприклад, що стосується поділу соціальної активності на дві великі соціальні сфери – приватно-родинну й громадсько-общинну, то вся світоглядна система українців, а також форми самоорганізації, землеволодіння та землекористування, виживання і соціальної саморегуляції свідчать про те, що для українця традиційного суспільства центр Всесвіту – це він сам зі своєю родиною і садибою[2]. На відміну від росіянина, зорієнтованого на колектив, громаду (общину), пріоритетом для українця є не общинне, громадське[3], а приватне, родинне. Це не звужує громадську активність українців, як ми побачимо далі, а лише ставить ціннісний акцент.

Саме така модель соціальної організації українського села і є висхідною точкою дослідження статусу жінки. Часом наші сучасники переносять свої уявлення (як представників постіндустріального (інформаційного) суспільства) про ідеальний розподіл соціальних функцій між статями – на доіндустріальне суспільство і вбачають в останньому дискримінаційні тенденції. Це принципово хибний підхід.

© М.Гримич

Адже цілком імовірно, що наші нащадки через сто років вважатимуть наші устремління до унісексу не такими вже й ідеальними. Кожну епоху, кожне суспільство треба приймати як даність. Для традиційного суспільства актуальною є статево-вікова стратифікація. Це означає, що питання про статус жінки у традиційному суспільстві має сенс, якщо воно розглядається не на фоні усього суспільства, а в межах окремих статево-вікових груп.

Сучасний погляд на статус жінки в суспільстві зводиться до того, що він тим вищий, чим активніша участь жінок у громадсько-політичному житті, а також у професійній діяльності. У традиційному суспільстві основна соціальна функція жінки реалізувалася у родинній сфері. Це питання, природно, досить детально розглядалося етнографами у зв'язку з вивченням сімейного побуту, обрядовості, історії сім'ї тощо[4]. Ми не будемо зупинятися на функціях жінки як "хранительки", "жінки-матері", які досі мають як палких прихильників і прихильниць, з одного боку, так і скептиків та противників (противниць), з іншого. Наше завдання не ідеалізувати їх і не боротися проти них як дискримінаційних, а лише дати історичне обґрунтування їхньої стійкості.

З погляду світоглядних і ціннісних констант, для людини традиційного суспільства головна мета життя і головна ціннісна домінанта – це продовження роду. Решта – суєта суєт, другорядне, відносне, минуще. В основі ідеї продовження роду лежить інстинкт самозбереження, і до того ж не збереження власного "я" (для первісних суспільств поняття "я" не існувало), а збереження певної спільноти, соціуму. Саме тому в усіх народів виробилася ціла система відтворення і збереження здорових, повноцінних нащадків. У цю систему входили не лише чисто фізичні форми захисту, а й форми захисту соціального. До останніх належав й інститут шлюбу, і особливо суворі (з нашого погляду) правила поведінки жінки: адже колись саме від неї більшою мірою, ніж від чоловіка, залежало повноцінне відтворення і збереження роду. На думку наших сучасників, уявлення про священність шлюбу, заборону розлучень, дівочу честь можуть видаватися смішними й атавістичними забобонами, моральними рудиментами. Однак мораль не виникає на голому місці, вона завжди має під собою реальне підґрунтя. І цим підґрунтям завжди був інстинкт колективного самозбереження. Саме тому народна мораль, по суті, – це система колективного самовиживання, збереження роду, соціуму і, як наслідок, етносу.

Статус жінки традиційного суспільства завжди пов'язаний зі шлюбом. Чим більше наближався шлюб до ідеального, тим вищий статус мала жінка (це стосується також і чоловіка) в суспільстві. В поняття ідеального шлюбу входили такі показники: здорове тілом і духом подружжя з купою здорових, доглянутих дітей; порядок, тобто не лише фізичний порядок у домі та в господарстві, а й правильний спосіб життя з дотриманням календарного річного й тижневого розпорядку, всіх табу, вимог, моральних принципів та етикетних норм, прийнятих у даному суспільстві.

Жінка, яка не реалізувала себе в шлюбі – покритка, стара дівка, вдова, "московка" ("солдатка, "солом'яна вдова"), дружина п'яниці тощо, – вже автоматично ставала позастатусною. Таких жінок не кликали у хресні матері, у коровайниці, у весільні свахи, оскільки вважалося, що вони своєю участю в сакральних дійствах (весілля, народження) можуть "запрограмувати" подібну долю дитині чи подружжю. З ними також неохоче кумилися, родичалися, сваталися, вступали у майнові стосунки.

Особливо жорсткими були громадські санкції проти "покриток", про що існує велика кількість свідчень[5]. Фактів покарання спокусників набагато менше[6]. Народна приказка з цього приводу каже: "На козаку нема знаку"[7]. Сучасні культурологи й соціологи вбачають у цьому дискримінацію жінок у традиційному суспільстві, етнографи ж – той самий інстинкт колективного самозбереження, де функція продовження та збереження роду і формально і фактично залежала більшою мірою від жінок, аніж чоловіків.

Каліки й блаженні також були позастатусними особами на селі, що не було жорстокістю, а означало, що вони "випадали" з кола внутріобщинної комунікації. Традиція ізоляції фізично неповноцінних осіб з общини є дуже давня. Вивчаючи етнографічні матеріали первісних і потестарних суспільств, бачиш закономірність: до таких людей виявляли різні форми громадського неприйняття – від "не помічання" до убивств новонароджених дітей-калік. "Слово "у-род – позбавлений "роду" в прямому значенні, тобто "фізично ушкоджена людина". Це і скопець, і безумний, і епілептик – кожен, хто не може з певних причини продовжити свій рід. Християнство поставилося по-новому до цієї групи людей, усіляко опікувалося ними, підгодовувало їх при церквах, оскільки "блаженні нищі духом", і особливу ціну мають ті, на кому закінчується рід. (…) Фізичні недоліки немовби гарантували святість духу – думка, абсолютно неможлива в родовому суспільстві"[8]. Саме тому у ставленні до таких людей в українському традиційному селі виявлялася амбівалентність. Їх жаліли, допомагали, однак водночас ізолювалися від них.

Фізичні дані жінки були дуже важливими для її індивідуального статусу. Стереотип "жіночої краси" в суспільстві відповідний до економічних і соціальних функцій жінки, з одного боку, і до антропологічного типу, що склався в тій чи іншій місцевості, з другого. У степових і лісостепових районах України, де жінці доводилося долучатися до видів робіт, пов'язаних з фізичною витривалістю, цінувалася так звана "козацька" порода – велика, міцна жінка. Статні жінки користувалися "великим попитом" у шлюбній практиці чумацьких родин, де специфіка промислу вимагала від усіх членів сім'ї фізичної сили.

"Галицькі жінки не є господинями дому в німецькому сенсі, вони вміють керувати господарством у широкому розумінні…", – спостеріг в українських жінках Л.Мазох[9]. Саме тому у фольклорі можемо зустріти такі слова: "Був собі чоловік да жінка, і мали собі три дочки, і такі були погані, що гидко й скіпками взять, а сама менша дак така ж гидка, така гидка – шкварливая (тобто худа. – *М.Г.*), низенькая, броватая, губатая, вирячковатая…"[10]. А в поліських регіонах, де поширений був низькорослий антропологічний тип, оптимальний для виживання у лісистій зоні, побутувала приказка: "Велика жінка – для роботи, маленька – для любові"[11].

Для авторитету в сільській громаді важливе значення мало уміння господарювати. Багата, однак ледача, невміла, марнотратна господиня, у якої господарство йшло "на спад", не користувалася повагою в селі, на відміну від біднішої, у якої все "прибувало в дім".

Тобто сімейний статус жінки був водночас і статусом громадським. Між громадським і сімейним не було теперішньої чіткої межі. Сімейне життя було на виду у всієї громади. Вона пильно стежила за поведнікою кожного: у суспільстві виробилися різноманітні громадські санкції проти поганих сім'янинів[12]. Життя сімейної пари стосувалося усієї родини (як з боку дружини, так і з боку чоловіка), кумів сусідів. Сімейний гандж (наприклад, покритка, п'яниця) автоматично понижував статус усієї сім'ї та роду. Таких сімей і родів цуралися, до дочок рідше засилали сватів, синам частіше відмовляли (не "подавали рушників", "носили гарбуза") тощо.

Ми можемо вбачати в цьому негуманність, жорстокість, дискримінацію, однак варто зрозуміти, що для малих соціальних організмів, якими є сільські громади, найважливішою умовою виживання є стабільність. Будь-які дестабілізуючі елементи руйнували громаду як спільноту, вносячи хаос, конфліктність, психологічне напруження в життя людей, агресивність, тож громада піклувалася, щоб у селі був порядок. Уявлення про порядок передбачало суворе дотримання всіх норм звичаєвого права, ритуалу і народного етикету. Вчинки, що ігнорували якусь із цих норм, вважалися аморальними, деструктивними, тож засуджувалися громадою. Існування однакових норм і принципів у різноетнічних традиційних суспільствах свідчить про те, що вони були абсолютно необхідними на тому етапі розвитку суспільства; це були механізми виживання малих соціумів – сільських громад.

Отже, стосовно традиційного суспільства, українського особливо, родинна сфера не є різко відділеною від громадської. Авторитет жінки у сім'ї, в родині, її "слава" (репутація) – це водночас і її громадський статус.

Але жінка посідала певне місце і у власне громадському житті села. Перш ніж розглянути це питання, нам потрібно дещо змінити наші стереотипні уявлення про громадську діяльність у межах сільської спільноти, яку ми слідом за етнографами XIX ст. пов'язуємо лише з управлінськими функціями сільської громади. Якщо дивитися на громадське життя традиційного села лише під таким кутом зору, то громадська активність дійсно є прерогативою чоловіків, адже старостами (війтами) і членами староств (сільських рад, управ, громадських урядів тощо) жінки не обиралися і не призначалися[13]. Це не є чимось винятковим. Практично в усіх суспільствах – і дополітичних (потестарних) і політичних – влада, вище керівництво завжди перебувало в руках чоловіків. Однак щодо традиційних суспільств цей факт аж ніяк не свідчить про загальний статус жінки, а лише про розподіл соціальних функцій між двома статями. Такий розподіл зберігався і в українському селі.

Однак що таке керівництво сільською громадою? По-перше, ця діяльність, як правило, не була суто громадською, а лише адміністративною, і певним чином залежала від владних структур. Якщо й існувала практика демократичних виборів керівників сільських управ, то загальна тенденція – це менша або більша залежність цих керівників від повітового (земського, полкового) начальства. Для мешканців села статус таких осіб пов'язувався якоюсь мірою з офіційною владою. І цей статус значною мірою не є фактичним, а лише формальним. По-друге, в компетенцію сільських рад (управ, урядів) входили такі питання, які без сімейної ради, без участі жінки не могли вирішуватися одноосібно чоловіками. Передусім це стосується проблем, пов'язаних з землею, з облаштуванням доріг, дотриманням санітарно-гігієнічних норм, виконанням громадських робіт тощо.

Щоправда, жінки могли й не бути фізично присутніми на зборах, сходках, не брали участі у виборах сільського керівництва. Опитування старшого покоління в різних регіонах України показало, що питання про участь жінок у сільській управі, в адміністративній діяльності, у виборах сільської адміністрації просто не виникало. Щодо перерахованих пунктів респонденти знизували плечима, говорили: "не положено", "не прийнято", "не обирали і все". По-третє, порівнюючи життя російських общин, які мали досить широкі повноваження[14], з українськими, відзначається певна декоративність останніх.

Отже, адміністративно-управлінська функція не може вважатися ідеальним показником статусу чоловіка в українському суспільстві, а тим більше, статусу жінки. Взагалі, для українок був актуальним чинник особистої свободи, демократизму, як у власній сім'ї, так і поза нею. Він реалізувався якнайповніше, звичайно, наскільки це було можливо в умовах патріархального суспільства. "Коли полька володіє чоловіком, великоросіянка хоче йому підкорятися, як німкеня, то малоросіянка вимагає рівности з ним. При кожній нагоді в ній спалахує нестримна козацька вдача, що не визнає жодного пана і жодного

слуги”[15]. Саме тому жінка досить іронічно ставилася до “чоловічих забав” у намаганні керувати в принципі некерованою українською сільською громадою, що мала вигляд сукупності приватно-власницько-родинних колективів. На Київщині на збори, де старосту “настановляли” десятники (представники окремої вулиці, кутка), “баби не йшли: сміялися, як яка йшла”[16].

Однак управлінськими питаннями життя сільської громади не обмежувалося. Громадське життя – це щоденна внутріобщинна комунікація і діяльність, передусім ритуальна, календарно-обрядова, яка є потужною формою не просто внутріродинної, а внутріобщинної комунікації. У святкові періоди відбувається активна внутріобщинна комунікація як по горизонталі (окремі статево-вікові групи активно спілкуються: разом виконують певні ритуальні й аритуальні обов’язки; куми, сусіди, родичі ходять у гості один до одного), так і по вертикалі (старші спілкуються з молодшими, передаючи досвід виконання календарних обрядів, пісень, танців; молодші активно відвідують старших, зокрема, досі існує звичай, коли на Різдво та Великдень вся родина збирається у найстаршого члена роду).

Треба зазначити, що календарна обрядовість як частина народного календаря – це не просто спосіб святкування, відпочинку, вона несе в собі важливі соціальні функції, будучи однією з форм самоорганізації і самозбереження соціуму сільської громади. Чим насиченіший календар традиційних свят і обрядів, тим більшою мірою група, община чи громада є консолідованою і зорганізованою, тим менше піддається зовнішнім впливам і руйнаціям. Надзвичайно важлива річ, яку дослідники часто випускають з огляду, це те, що з народним календарем у традиційному суспільстві пов’язуються уявлення про порядок. Адже народний календар – це відшліфований досвідом багатьох поколінь оптимальний для даної місцевості розпорядок життя сільської громади: черговість виконання різних видів робіт, поперемінна зміна інтенсивності праці і відпочинку, різних раціонів харчування, оптимальних термінів для репродуктивних функцій тощо[17].

Як свідчать етнографічні записи й численні опитування, головним гарантом і охоронцем чіткого дотримання та правильного виконання народного календаря і народного обряду була жінка. Оскільки в її розпорядженні була кухня, тож саме від неї залежало дотримання посту (хоча й без нього рослинна їжа переважала в раціоні пересічного українця). Від жінки залежав вчасний розпочаток підготовки до свят, адже перед усіма святами відбувалося обов’язкове напівритуальне очищення, оздоблення хати тощо. Старші жінки завжди консультували молодих у проведенні тих чи інших календарних свят або весільного обряду. Заборони серед тижня (окрім неділі, коли заборонялося працювати усім) мають “жіночий характер”: табу на всі види жіночих робіт, а також на вживання скоромної їжі в “жіночі дні” (середу та п’ятницю).

Перейдімо тепер до інших видів громадської – неритуальної – діяльності, на якій етнографи рідше концентрували увагу. Умовно назвемо її “благодійницькою діяльністю”. Від форм “колективної взаємодопомоги” вона відрізняється тим, що це була цільова допомога. В кожному селі завжди були старі, самотні люди, сироти, каліки, неповні сім’ї вдів та вдівців, багатодітні сім’ї, які перебували в особливо скрутному становищі. Традиція веліла допомагати таким людям. Вона мала часом напівритуальний, часом побутовий характер. Ми спробували провести опитування зусиллями студентів кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського університету, концентруючи увагу респондентів на цій деталі громадського побуту.

Практично в кожному селі на великі свята – Різдво, Великдень, храмове свято, часом просто в неділю жінки розносили їжу чи одяг тим, хто цього потребував. У с. Ничипорівка Яготинського р-ну (Київщина) роздавали на Різдво “кутю з узваром, на інші свята – пиріжки, хто що міг: кобасу, сало, часом – речі”[18]. Той, хто розносив, зайшовши в хату, казав: “Зрастуйте вашій хаті! Як Ви маєте? Як здоров’я?”. Той, хто приймав дар, ставав навколішки і казав: “Вам Бог дав, а Ви нам дали”; “Ліпше давати, чим брати”[19]. Місцева назва звичаю рознесення їжі в цьому селі – “щедрівки”[20]. У багатьох селах спеціального “звичаю на свята розносити по хатах бідних людей чи багатодітних м’ясо, випічку, страви не існує масово, але, звичайно, на кожній вулиці є дві чи більш добрих господинь, які з радістю і свою сім’ю нагодують і віднесуть біднішим, чи в сім’ю, де багато діточок, чи так, щоб була причина зайти до когось погомоніти”[21]. Зокрема у с. Вертіївці Ніжинського р-ну Чернігівської обл. такого спеціального звичаю також немає, але “просто так допомагали старим людям, хто чим може. Інколи город допомагали обробити. Чоловіки заготовляли на зиму дрова. В день поминок роздавали старим випічку, яблука, щоб пом’янули померлих, а ті, приймаючи, говорили відповідні слова”[22]. Взагалі практично в усіх селах України досі існує звичай, коли жінки, приходячи на похорони, приносять яйця, сир, молоко, консервації, м’ясо, ковбаси, хліб, горілку. У с. Гатне Києво-Святошинського р-ну звичаю розносити їжу не існувало. Здебільшого запрошували бідних людей, якщо хтось справляв поминки по померлому[23]. А ось як це було на чорнобильському Поліссі: “У нас, напрімєр, там як от уже хто богатший трохі, до як які вже считається поміналниє там празнікі, док у нас по хатах там у кого є м’ясо, там у кого є, хто наловіт ріби, а то разнеє, док на поміналниє: скукі поміналних дєдов є так за год, то їх помінают. У нас помінают чотири чи п’ять разов за год. А в нас помінают і в церкві, дома варят вечеру, от уже такий дєнь, дак хто

наловіт риби, док хоче шоб і пятьом і шестьом обдєліть. Ну, шоб і тому, і тому дать, занєсті. Шоб, так сказать, помінкі своїх родітєлєй. Отакє. А у вас нє-е. У вас як йому шо дать от сєбє, дак он уже і лучше би око дав виколоть... Мєлочни, нє такіє, як у нас. Нє. Або як у нас, напрімєр, у кого, чувствуєш, молока нєма, дик нє раз і нє два, а сколькі на протяженії сєзона лєта, а у вас толькі купі, а больше ніхто нє вздумає в жизні, або заробі у його, дак за те зароблене, до ще йому іщє заплаті. А в нас нє так уже"[24]. У с. Ніжиловичі Макарівського р-ну Київської обл., куди переїхала автор сказаного після аварії на Чорнобильській АЕС, подібного звичаю не було; хоча часом на Різдво чи на Паску, господиня несла шматочок сала чи м'яса комусь. "А так бідні ходили просить, то їм давали"[25].

Природно, що ці звичаї є надзвичайно важливими не лише з погляду простої людської гуманності, а й збереження сільської громади як соціуму, як спільноти. Ця важлива соціорегулююча функція була прерогативою жіноцтва, хоча, рішення могли прийматися колективно, разом з чоловіками.

Цікавим аспектом гендерних проблем є питання розподілу трудових і професійних обов'язків між чоловіком і жінкою, до вивчення якого етнографи ставилися досить уважно. У XIX ст. чоловіки-селяни займалися хліборобством і частково ремеслом (ковальством, шевством, гончарством); "жінки – приготуванням обіду, вечері, пранням білизни, виготовленням пряжі, полотна, утриманням хати в чистоті, роботою в полі разом з чоловіками: жали, громадили, сапали, – а також няньчили дітей"[26]. "На дружину припадають такі роботи: готувати їжу, слідкувати за молочним господарством, виховувати дітей, обшивати дітей і чоловіка, улітку їздити в поле, полоти, громадити, в'язати хліб, а іноді навіть і возити як сіно, так і снопи. Якщо чоловік йде на заробітки, то для тих робіт, які падали на чоловіка, наймається поденщик або робітник за гроші чоловіка"[27]. "Мати при живому батькові користується владою розпорядниці домашнього господарства, вона завідує молочною справою, птицею і взагалі різними продуктами, за винятком зернового хліба і великої рогатої худоби, чим розпоряджається батько"[28]. Вважається, що жінки на Україні не виконували фізично важких робіт, хоча антропологічний тип (статура) жінки центральної та південної зон України свідчить про її фізичну силу. В радянський час показником рівноправності чоловіків і жінок стало долучення останніх не просто до "чоловічих" професій, а до виконання фізично тяжких видів робіт. Ідеалом стала жінка-ударниця, жінка-стахановка, жінка з відбійним молотком у руках. Нині суспільство вбачає в цьому дискримінацію жінок.

Коли щодо питання розподілу робіт інформації не бракує[29], то дещо менше уваги дослідники й збирачі надавали так званим сільським спеціалізаціям чоловіків і жінок. Якщо проаналізувати діяльність статей поза основними обов'язками, то можна переконатися, що чоловіки-спеціалісти були пов'язані здебільшого з матеріальним (ремеслами передусім), в той час як жінки – з сакральним, вітальним. Це – "баби-пупорізки" (акушерки); баби, що "стережуть мерців" чи обмивають їх; баби-шептухи (попередниці лікарів); коровайниці (жінки, що випікають весільний хліб, який символізував шлюб); голосільниці; кухарки (цікаво, що в українців традиції чоловічого кухарства не існувало). Перелічені особи користувалися великим авторитетом і повагою у громаді. Адже для традиційного світогляду надзвичайно суттєвими є питання життя і смерті, причетності до ключових точок життєвого циклу, сакрального[30].

Отже, традиційне українське село доіндустріального періоду належить до патріархального типу. На жінку покладалося набагато більше відповідальності за якісність продовження роду і соціалізацію, тому до них були підвищені вимоги у сфері моралі й досить суворі санкції за їх порушення. Однак, як відзначають дослідники нормативної етнографії щодо традиційних суспільств, "незважаючи на те, що більшість (…) порядків діють надзвичайно жорстко, вони далеко не завжди визначають реальні відношення й індивідуальну поведінку"[31]. Щодо українського суспільства можна сказати, що патріархальність укладу мала свою специфіку. Главенство чоловіка було скоріше більше формальним, етикетним, аніж фактичним. З жінкою ж пов'язані уявлення про порядок, про сакральне й вітальне. Жіноцтво грало суттєву роль у внутріобщинній комунікації, у витворенні громадської думки, в регуляції соціальних відносин та в збереженні етнічної традиції. "Якщо польку називають француженкою, то великоросіянка – це британка, а малоросіянка – іспанка Сходу. Полька прагне наказувати, малоросіянка ж – бути вільною"[32].

---

[1]Мазох З. Жіночі образки з Галичини // Мазох Л. Вибрані твори. – Львів, 1999. – С.31.

[2]Докладніше про це див.: Гримич М.В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. – К, 2000.

[3]Під "громадським" ми розуміємо не те, що стосується або належить громаді = общині (тут ми вживатимемо термін "общинний"), а як синонім до "суспільний" (рос. "общественный").

[4]Подаємо деякі з них, в яких міститься докладна бібліографія: Пономарев А.П. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине. – К., 1989; Борисенко В.К. Весільні обряди та звичаї на Україні. – К., 1989; Чмелик Р. Мала українська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. – Львів, 1999.

[5]Клебановский П. Средства исправления от развратной жизни в крестьянском быту Малороссии // Архив Императорского Русского Географического общества. – Разряд 16, оп.1. – № 29; Гнатюк Д. Пісня про покритку, що втопила дитину. – Львів, 1919. – С. 46; Кузеля З. Дитина в звичаях і віруваннях українського народа // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т.8. – Львів, 1906; Сумцов Н.Ф. Досвитки и посиделки. – К., 1886. – С. 2;

Вовк Хв. Студії з української етнології та антропології. – К., 1995. – С. 228; Пономарьов А.П. Шлюбні звичаї // Українці. – Т.1. – К., 1999. – С.421.

[6]Пономарьов А.П. Шлюбні звичаї. – С.431.

[7]Зап. студенти кафедри етнології та краєзнавства історичного ф-ту Київського університету ім. Т.Шевченка в с. Ничипорівка Яготинського р-ну Київської обл. від Н.Ф.Горієнко і А.О.Гаврилко в січні 2000 р. за питальником з соціальної антропології, складеним М.Гримич.

[8]Колесов В.В. Мир человека в слове Древней Руси. – Л., 1986. – С.31 – 32.

[9]Мазох З. Жіночі образки з Галичини. – С.30.

[10]Народна казка "Песинський, жабинський, сухинський й золотокудрий сини цариці" // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Руссский край: Материалы и исследования, собранные П.Чубинским. – Т.2. – СПб., 1878. – С.40.

[11]Почуто з вуст народної артистки України Ніни Матвієнко, родом з житомирського Полісся.

[12]Клебановский П. Средства исправления от развратной жизни в крестьянском быту Малороссии… – Арк. 19 – 22.

[13]Докладніше про сільську громаду див.: Лучицкий И.В. Малороссийская сельская община и сельское духовенство в XVIII в.в. – К., 1884; Сироткін В. Громада // Українці. – Т.1. – К., 1999. – С.343 – 351; Сироткін В. Община та общинні звичаї // Поділля: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1994. – С. 138 – 144.

[14]Див.: Александров В.А. Типы сельской общины в позднефеодальной России (XVII – начало XIX в.) // Проблемы типологии в этнографии. – М., 1979. – С. 92 – 104; Александров В.А. Сельская община в России (XVII – начало XIX в.). – М., 1982.

[15]Мазох Л. Жіночі образки з Галичини. – С.21.

[16]Зап. О.Романова в с. Ніжиловичі Макарівського р-ну Київської обл. у лютому 2000 р. від Єфросинії Павлівни Цибенко, 1907 р.н., неграмотної.

[17]Докладніше про це див.: Гримич М.В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. – К., 2000.

[18]Зап. студенти кафедри етнології та краєзнавства історичного ф-ту Київського університету ім. Т.Шевченка в с. Ничипорівка Яготинського р-ну Київської обл. від Н.Ф.Горієнко і А.О.Гаврилко в січні 2000 р. за питальником з соціальної антропології, складеним М.Гримич.

[19]Там само.

[20]Зап. студенти кафедри етнології та краєзнавства історичного ф-ту Київського університету ім. Т.Шевченка в с. Ничипорівка Яготинського р-ну Київської обл. від О.М.Шадлвської та М.І.Палішко в січні 2000 р. за питальником, складеним М.В.Гримич.

[21]Зап. студенти кафедри етнології та краєзнавства історичного ф-ту Київського університету ім. Т.Шевченка в с. Моринці Звенигородського р-ну Черкаської обл. в січні 2000 р.

[22]Зап. студенти кафедри етнології та краєзнавства історичного ф-ту Київського університету ім. Т.Шевченка у с. Вертіївка Ніжинського р-ну Чернігівської обл. у листопаді 1999 р. за питальником, складеним Гримич М.В.

[23]Зап. студенти кафедри етнології та краєзнавства історичного ф-ту Київського університету ім. Т.Шевченка у с.Гатне Києво-Святошинського р-ну Київської обл. у листопаді 1999 р.

[24]Зап. О.Романова від М.Ф.Кравченко, переселенки з с.Гусова Чорнобильського р-ну, у с. Ніжиловичі, в листопаді 1998 р.

[25]Зап. Романова від Є.П.Цибенко, 1907 р.н.

[26]Архив РГО в Санкт-Петербурге. – Разряд 30, опись 23, с. 45 об.

[27]Шаровкин И.С. Юридические обычаи крестьян Печенежской волости. – С.10.

[28]Там же. – С.11.

[29]Тарнавский В.В. О делимости семейств в Малороссии. – К., 1853. – С.10; Чубинский П. Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии. – СПб., 1869. – С.8 – 9; Шаровкин И.С. Юридические обычаи крестьян Печенежской волости Волчанского уезда Харьковской губернии. – Харьков, 1896. – С.10 – 11; Інформативний матеріал про види жіночих та чоловічих робіт у Київській та Житомирській округах у 1927 р. // Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. – Ф. 1-д, од. зб. 332; Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я. – С.88 – 101.

[30]Див. детальніше про це: Гримич М.В. Традиційний світогляд…

[31]Артемова О.Ю. Личность и социальные нормы в раннепервобытной общине. – М., 1987. – С.72.

[32]Мазох Л. Жіночі образки з Галичини. – С.21.

Олександр КРИВОШИЙ
Запоріжжя

УЧАСТЬ ЖІНОК У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ (XVI – перша пол. XVII ст.)

В останні часи увагу істориків привернула сумлінна державницька праця українських жінок.

Ми розглянемо етап, обмежений кінцем XVI – першою половиною XVII ст., на який припадає бурхливий сплеск культурно-національного піднесення в Україні.

Важливим здобутком цього періоду стало усвідомлення населенням українських земель власних історичних традицій. Уособленням Давньої України були князі Ольга, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Данило Галицький. Їхніми прямими нащадками проголошувалися волинські князі.

Фактична влада на українських землях належала українським магнатам, які мали вплив і на політику Литви.

Зазначимо, що в уяві людини тих часів політична незалежність країни, на відміну від сучасного стереотипу мислення, не ототожнювалася з державною суверенністю, оскільки тодішня правосвідомість не знала безпосереднього панування держави над особою підданого[1]. Середньовічна людина підпорядковувалася якійсь особистості, а не державі.

Держава сприймалася як категорія досить абстрактна, була свого роду придатком до особи пануючого. Всі соціальні категорії середньовіччя були, насамперед, правовими категоріями, адже, за словами Й.Хойзінги, неформальна, вільна від умовностей поведінка людей не характерна для епохи всеохоплюючого формалізму[2].

З погляду особистості середньовіччя, місцеві політичні інститути були втіленням реальної влади і в адміністративному устрої, і правовій системі, а пізніше і в приналежності до певної релігійної конфесії.

Стрижнем цих інститутів як до Унії, так і після неї, за твердженням Н. Яковенко, залишалися власні князі-магнати, які символізували ідею політичної незалежності (в тогочасному розумінні – *О.К.*)[3]. Навколо князів формувалося мікросередовище шляхти-бояр, залежних від володаря економічно й політично.

Серед найбільших магнатських володінь Волині вирізнялися і величезні маєтки волинських магнаток. Так, Ганна з Острозьких Ходкевичів, володіла 106 поселеннями, що нараховували 6813 димів[4]. Катерина з Острозьких Замойська – 83 поселеннями, Софія Острозька – 76, а Христина Єломалинська з чоловіком Данилом – 21 поселенням[5].

Слід зазначити, що на українських землях, на відміну від Західної Європи, суспільне становище жінки залежало не від суспільного становища чоловіка, а від її майнового становища. І тому шляхтянки, особливо вдови, офіційно не приймаючи участі в політичному житті, але володіючи інколи величезними земельними латифундіями, мали досить значну суспільну вагу в своїх повітах[6].

На цю обставину звернув увагу Михайло Литвин, який писав, що татарські й московські жінки “не мають чоловічих прав, а наші властвують над багатьма чоловіками: одні – управляючи волостями, містами, помістями; другі – отримуючи прибуток, треті – спадок”[7].

Вимоги М.Литвина суворо розмежувати жіночі права з чоловічими, та заборонити шляхтянкам доступ до останніх, відповідали моральним засадам тогочасного суспільства і становищу в ньому жінки.

В середньовічному українському суспільстві, як у специфічній системі стосунків між людьми, жінка існувала в конкретному соціальному середовищі, керуючись притаманними їй нормами поведінки, духовною орієнтацією та стереотипами морально-етичних цінностей. Будучи значимою одиницею суспільства, жінка за повнотою своїх прав і свобод не становила в цей період будь якого винятку. Правове становище жінок-шляхтянок нормував Литовський Статут. У його карних і цивільних постановах був проведений принцип рівного права для чоловіків і для жінок.

М.Литвин зазначав, що витоки жіночих “вольностей” криються у праві жінки на успадкування землі.

Литовський Статут, забезпечивши майнову незалежність жінки і її право на успадкування землі, узаконив тим самим право жінок на володарювання над підлеглими їм землеволодіннями та підданими[8].

Зміст статей Литовського Статуту 1566 і 1588 рр. підтверджує, що всі привілеї і права, якими могли користуватися жінки-представниці вищих суспільних станів, залежали від їхнього майнового становища. Жінки іноді навіть зловживали своєю свободою і правами, притісняючи підлеглих чоловіків, про що з осудом писав М.Литвин[9].

Проте за умови, що самоуправство всіх видів і ступенів було майже нормою існування південноруської військовослужилої людини, жінка йшла “слідами чоловіка”[10].

© О.Кривоший

Такий стан речей не був прерогативою представниць вищих суспільних станів. У нижчих верствах суспільства відбувався процес, схожий з названим за сутністю, але відмінний за мотивами й результатами.

У зазначений період жінки досить активно переймалися інтересами чоловіків, і навіть, за слушним зауваженням академіка О.Левицького, повніше відбивали у своєму житті й діяльності як добрі, так і лихі риси свого часу[11].

Спираючись на документальні свідчення, дослідник наголошував, що "кожна суспільна ідея і напрямок, кожна панівна, в ту епоху, чеснота чи вада знаходили в українській жінці не менш повне і пристрасне виявлення, як і в представниках іншої статі"[12].

Ще перший Литовський Статут юридично оформив головний обов'язок та привілей землевласників – несення земської служби, за яким вдови-землевласниці зобов'язувалися поставляти певну кількість воїнів, а не служити особисто. Це положення, до речі, поширювалось і на незаміжніх землевласниць, які жили окремо від сім'ї. Проте жінки іноді самі виконували цей обов'язок з'являючись на військову службу, як це зробила в 1565 р. Зофія Єзофова.

Показовим у цьому відношенні є й факт участі жінок у прийнятті найважливіших політичних рішень тієї епохи. Коли польський король Жигмонт Август наказав українській і литовській шляхті присягати на унію Литовського князівства з Польщею, то на Волині разом із зем'янами присягало й чимало зем'янок – тих, що сиділи на "вдовинім стільці" і володіли маєтностями[13].

За себе і своїх нащадків складали присягу Василиса – княжна Ружинська, княгиня Катерина Скорупинська, пані Михайлова Козинська, каштелянова Луцька. При чому, зять Козинської – князь Миколай Ярославович – мав право на підпис лише після сімейства[14]. Тобто підпис жінки-шляхтянки мав вагу навіть у справах державного рівня.

Жінки не були усунуті і від зайняття та наслідування державних посад. Михайло Литвин в своїх записках з жалем писав про те, що жінка інколи "начальствує у нас в кріпостях навіть пограничних з землями московськими, які необхідно було б доручати тільки чоловікам великої сміливості"[15].

Як свідчать документи, жінки могли займати і наслідувати навіть посаду старости. Так, Корсунське староство перейшло від Яна Даниловича до його дружини Софії[16].

Додамо, що волинська зем'янка Ганна Борзобагата-Красенська керувала в зазначений період казною Луцької єпископії[17].

А в раду княгині Марії, що була фактично урядом в Пинському князівстві, входили найвпливовіші бояри-чоловіки[18]. Участь в роботі ради розглядалась в ті часи як участь у місцевому урядовому органі, який очолювала княгиня.

В.Антонович вважав, що вибори бурмістрів в українських містах інколи перетворювалися на вияв "особливішої ласки, або розказу з боку дідича, а не наслідком існуючого права"[19].

Документи виразно доводять активну участь жінок-магнаток у цих справах та їх вплив на суспільно-політичне життя українських міст і містечок[20].

За істориком Антонієм І.[Й.Ролле], жінки-шляхтянки в досліджуваний період ведуть досить активне політичне життя, беручи участь у конференціях, нарадах та сеймиках, у з'їздах сільських господарів, проникають в трибунали і навіть у сейм, заграють нерідко з предводителями союзних армій теж заради користі "застянкової" дипломатії, одним словом, верховодять у краї[21].

Воля й повноправність українського жіноцтва проявлялась у багатьох явно політичних вчинках. Волинська княгиня Софія Ружинська та Ганна Борзобогата-Красенська, наприклад, відмовлялися підкорятися вимогам місцевої влади і навіть розпорядженням польського короля[22]. А коли на межі XVI – XVII сторіч православ'я стало в Україні прапором боротьби із засиллям польської мови та польської культури в цілому, немало найдостойніших жінок сміливо ставали на захист православ'я[23]. За влучним виразом М. Грушевського, народ "хотів не самих успіхів церкви, а відродження національного поступу й життя"[24].

Релігійні ідеї стали в цей період головною ознакою українства, тим символом, навколо якого консолідувалася самосвідомість українського етносу.

Визнання себе православним рівнялося в ті часи визнанню себе українцем – продовжувачем традиції предків.

Наслідуючи традиції руських князівен, жінки займалися добродійністю, виявлялося, що в заснуванні шкіл, монастирів, будівництві церков, укладанні та виданні книжок.

Можна виділити три основні напрями участі жінок у формуванні української нації та творенні власних суспільно і державотворчих традицій: 1) захист православної віри й відстоювання інтересів православної церкви; 2) добродійницька діяльність; 3) культурно-освітня діяльність – заснування шкіл, організація освітнього процесу, участь в братському русі.

Одним з напрямів добродійницької діяльності жінок того часу було заснування православних церков, монастирів і шкіл при них.

У пом'яннику Києво-Печерського монастиря згадано багато жінок, які вносили свої офіри[25]. Так,

наприклад, вдова чернігівського скарбника Катерина Угорницька передала Києво-Печерській лаврі всі свої маєтки[26]. А Олена Горностаєва, уроджена княжна Чарторийська, стала фундаторкою Пересопницького монастиря на Волині (1596). Вона сама склала для нього чудовий гуртожитний статут і влаштувала при монастирі шпиталь для убогих та недужих[27].

У червні 1556 р. княгиня Анастасія Заславська разом з сином склали дарчий акт про передачу маєтностей заснованому ними на Волині Дворецькому монастирю. В документі значилося: "Я, князь Януш Іван Кузьминич Заславський, поповняючи волю небожчика князя його милости отця мого, разом з її милостю маткою моєю княгинею Анастасією рівною Гольшанською-Заславською, віддаємо тії імінія, что отець мой небожчик князь Козьма Іванович Заславський міг надати монастирю нашому Дворецькому к церков Святої Троїці"[28].

У кінці XVI ст. при церкві Успіння в Почаєві фондує монастир Ганна Гойська, дружина земського Луцького судді[29]. При монастирі деякий час успішно працювала одна з кращих на Україні друкарень[30]. У 1618 р. в тому таки Почаєві Кирило Ставровецький випускає в світ книгу "Зерцало богословія", присвячену роз'ясненню православної догматики з цікавими матеріалами тогочасної космогонії[31]. Окрім того, Ганна передала Почаєвській лаврі ще й частину своїх грунтів та отриманий нею від грецького митрополита Неофіта образ Божої матері.

У селі Юсиптичі на Волині в кінці XVI ст. фондує і підтримує матеріально православну церкву шляхтянка Олена Стеткевич – дружина козацького гетьмана Івана Виговського[32].

У місті Гощі в 1639 р. засновує на свої кошти монастир остання з роду Гойських, княгиня Раїна Соломирецька, каштелянова смоленська[33].

1637 року волинська шляхтянка Раїна з Боговитинів Ярмолинська заснувала монастир в своєму маєтку Загайцях Кременецького повіту[34].

У середині XVII ст. неподалік м. Ніжина засновує церкву і притулок для бідних престарілих жінок дружина стародубського козацького полковника Ганна.

Мати гетьмана Івана Мазепи Марія Магдалена заснувала Вознесенський монастир. Була його ігуменею, а також паніматкою інших благодійних установ. На купчій, виданій Марією Магдаленою Мазепиною Стародубському полковнику Миклашевському, є підпис польською мовою "Магдалена Мазепина Монастирів жіночих ігуменія Печерського, Київського і Глухівського"[35].

Зазначимо, що заснування жінками православних церков і монастирів розглядалося не лише як вияв релігійного почуття, а й як боротьба за збереження традицій "давньоруського" життєустрою, віри предків як головної національної ознаки.

А тим часом, участь українських жінок-шляхтянок XVI – першої половини XVII ст. в заснуванні монастирів і будівництві церков та шкіл не була для українських земель явищем унікальним. Витоки цієї традиції беруть початок в перших століттях існування Київської Русі. Як свідчить Іпатіївський літопис , Марія, дружина великого князя Всеволода, заснувала в Києві в XII ст. Кирилівську церкву, де й була згодом похована. За Лаврентіївським літописом XIII ст. велика княгиня Олена Всеволодівна (дочка Всеволода III Юрієвича) заснувала монастир Святої Богородиці[36]. Є свідчення й про те, що в XIII ст. знатні жінки засновували монастирі і будували церкви разом з чоловіками або синами[37].

Другим напрямом суспільної діяльності українських жінок стало фондування нових православних шкіл та опіка над діючими. Зазначимо, що ця традиція також була започаткована в XI – XII ст. київськими князівнами, які засновували школи не лише для хлопців, а й для дівчат[38]. Дочка великого князя Київського Всеволода Ярославича Анна заснувала при київському Андріївському монастирі першу на Русі школу для дівчаток[39]. Українські жінки-шляхтянки XVI – першої половини XVII ст. продовжили цю давню традицію.Так, шляхтянка Раїна Ярмолинська та господарівна Марія Могила активно підтримували у своїх повітах православні школи й монастирі[40]. Княгиня Раїна була ще й фундаторкою Гаєцького монастиря на Волині.

Більше того, пані воєводина, господарівна волоська Марія була учасником і активним оборонцем прав та інтересів Львівського братства, про що свідчать офіційні документи кінця XVI ст.[41] Марія не раз сміливо виступала проти Львівського єпископа Гедеона Балабана, який вів запеклу боротьбу з братством[42].

Мати Марії Єлисавета також активно підтримувала львівське братство, допомагаючи йому і своїм впливом, і матеріально.

Братство за активної підтримки меценатів збудувало величаву церкву Успіння Богородиці, заснувало першу у Львові українську гімназію, завело велику друкарню та книгарню.

Дочка Єлисавети Анна Могила, (по чоловікові Пржерембська), не лише допомагала братству, а й сама (в 1630 р.) вписалася в реєстр львівських братчиків[43].

Вчинок Анни був для українського жіноцтва тих часів скоріше правилом, аніж виключенням. Адже каталоги деяких братств засвідчують участь у їх діяльності також і жінок-"сестер", "братерничок"[44].

У Статуті Луцької братської школи "Порядок школьний" (1624 р.) підкреслюється, що школа створюється "великим старанням і накладом, і пильністю міщан луцьких руського народу святого закону

грецького, і милостями всіх православних християн яко стану духового, також осіб княжих, панських, шляхетських і всього посполитого народу, аж до убогих удовиць”[45].

Сестри княжни Олена і Софія Чарторийські заснували при Пересопницькому монастирі православну школу для селянських дітей та шпиталь для убогих, хворих[46].

А Галшка (Єлисавета) Гулевичівна, дружина київського шляхтича Стефана Лозки, була однією з засновниць Київського братства, Київського Богоявленського монастиря і школи при ньому[47]. Про вчинок Галшки Гулевичівни схвально відгукувалися культурні діячі України того часу – Іов Борецький, Ісая Копинський, Афанасій Пузина, гетьман Запорозького козацтва Петро Сагайдачний та інші[48].

Після смерті чоловіка Галшка близько 1618р. переїздить до м. Луцька. Там вона підтримує тісні зв’язки вже з Луцьким братством котре, як відомо, виплекало одну з кращих в Україні братських шкіл[49]. У заповіті, складеному в квітні 1641 р., Галшка прохає свого сина Михайла Лозку передати великі суми грошей Луцькому братству, братській церкві, “на шпиталь братський Луцький золотих п’ятдесят і на Монастир панєнський чернецький …”[50].

Княжна Галшка Острозька також вважала своїм обов’язком у заповіті, складеному 1579 р., велику суму грошей передати “ на шпиталь і академію Острозькую, на монастир святого Спаса недалеко Луцька”.

У документі говориться, що запис княжни зроблений “добровільне з печаттю моєю і з підписом власної руки”[51].

У записі про пожертву на Луцьке братство, складеному 1 березня 1638 р. її милістю панею Ганною Мельницькою Станіславовою Трацевською, говориться, що передає вона 300 злотих братству Луцькому “за спасіння своє, за душі свого чоловіка і родичів своїх”[52].

Як бачимо, добродійницька діяльність жінок-шляхтянок на користь православної церкви і школи була досить таки поширеною серед православної шляхти та магнатських родів.

А якщо взяти до уваги той факт, що братства в зазначений період діяли не лише у Львові, Києві та Луцьку, а й у Городку Острозі, Любліні, Замості, Рогатині, Галичі, Шаргороді, Стрятині, Кам’янці-Подільскому, Дубні, Ярославлі, Немирові, Вінниці, Могильові, Слуцьку, Пінську, Вільно[53] та інших містах і селах, стає зрозумілою і досить таки помітною роль жіноцтва в становленні братського руху на українських землях, піднесенні рівня освіти в братських та монастирських школах, відродженні традицій православної церкви.

Своєрідне громадсько-політичне життя українських земель кінця XVI – першої половини XVII ст. не вміщається в рамки традиційної політичної історії.

Воно обумовило вироблення досить специфічної системи взаємозв’язків жінки й суспільства, жінки й місцевих органів влади, жінки й релігії.

У цій складній системі фігура жінки-землевласниці була досить помітною і значимою.

Ще яскравіше державотворча діяльність жінок проявилась у часи постання козацької держави Б.Хмельницького.

---

[1]Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. – К., 1993. – С.82.

[2]Хейзинга Й. Осень средневековья: Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах. – М., 1988. – С.263.

[3]Яковенко Н.М. Вказ. праця. – С.83.

[4]Яковенко Н.М. Склад шляхти – землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. // Феодалізм на Україні. – К., 1990. – С. 84.

[5]Яковенко Н.М. Спроба обрахунку чисельності шляхти на Правобережній Україні у першій половині XVII ст. // Україна і Польша в період феодалізму. – К., 1991. – С.92.

[6]Валиконите И. І Литовский статут – один из важнейших источников по истории положения женщин в Великом княжестве Литовском // Первый Литовский Статут 1529 г. Материалы Республиканской научной конференции “450 лет Первому Литовскому Статуту”. – Вильнюс, 1982. – С.41.

[7]Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси (Под ред. В.Антоновича). – Вып.1. – К., 1890. – С.42.

[8]Валиконите И. Вказ праця. – С.39 – 42.

[9]Мемуары относящиеся к истории Южной Руси (Под ред. В.Антоновича). – Вып.1. – К., 1890. – С.42.

[10]Ефименко А.Я. История украинского народа. – К., 1990. – С.142 – 143.

[11]Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Сентябрь. – С.29 –332.

[12]Там же.

[13]Мордовець Л. [Орест Левицький]. Про шлюб на Україні – Русі в XVI – XVII століттях. – Львів, 1906. – С.6 – 7.

[14]Козуля О. Жінки в Історії України. – К., 1993. – С.35.

[15]Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси (Под ред. В.Антоновича). – Вып.1. – К., 1890. – С.42.

[16]Акты о заселении Южной России XVI – XVII в. // АЮЗР – т. III, Ч. VII – К., 1905 – С. V.

[17]Левицький О. Анна-Алоиза княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Сентябрь. – С.33.

[18]Грушевский А.С. Пинское Полесье. Очерки: – Ч. 2 (Туров, Городок и Пинск в составе кн. Литовского. Пинское староство кор. Боны) XIV – XVII вв. – К., 1903. – С.112 – 115.

[19]Антонович В. Українські міста. – Львів, 1904. – С.282

[20]Там же.
[21]Антоній І [Й. Ролле] Украинские женщины // Киевская старина. – 1883. – Июнь. – С.272
[22]Левицький О. Анна-Алоиза княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Сентябрь. – С.329 – 332.
[23]Левицький О. Вказ. праця. – С. 329 – 330.
[24]Грушевський М. Духовна Україна. – К., 1994. – С.176.
[25]Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1994. – С.412.
[26]Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.5. – К., 1994. – С.265.
[27]Грушевський М.С. Статистика монастирів // Духовна Україна. – К., 1994. – С.320.
[28]Цит. за: Берегиня України / Авт.-упоряд. Т.Косенко. – К.,1995. – С.17.
[29]Грушевський М.С. Історія України – Руси. – Т.5. – С.265.
[30]Крип'якевич І. Історія України: (Учб. пос.) – К., 1992. – С.48
[31]Бутич І. Перші чернігівські друкарні // Друкарство. – 1996. – № 1/2. – С.4.
[32]Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність // Збірник наукових праць. Вип 5. – Львів, 1998. – С.403.
[33]Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.5. – С.265.
[34]Там же.
[35]Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края. – К., 1899. – С.9.
[36]Пушкарёва Н.Л.Женщины Древней Руси. – М., 1989. – С.114.
[37]Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов: Синодальный список. – М; Л., 1950. – С.43, 468. Полное собрание русских летописей. т. 1.Лаврентьевская и Троицкая летописи. – СПб., 1846. – С.176, 207.
[38]Пушкарёва Н.Л. Вказ. праця. – С.28 – 29.
[39]Татищев В.Н. История Российская. – М; Л., 1963. – Т.2. – С.95.
[40]Левицкий О. Раина Могилянка княжна Вишневецкая. – К., 1887. – С.3.
[41]Центральний державний історичний архів (далі ЦДІА) у м. Львові, ф.129., оп.1, спр. 166.
[42]ЦДІА у м. Львові. ф.129, оп.1, спр 1035, арк 42 – 44.
[43]Левицкий О. Раина Могилянка княжна Вишневецкая. – С.3.
[44]Ісаєвич Я.Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI – XVII ст. – К.,1972. – С.25
[45]Памятники, издание Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1898. – Т.1. – С.54.
[46]Луговий О. Визначне жіноцтво України. – К., 1994. – С.122 – 123.
[47]Грушевський М.С. Культурно-національний рух на Україні в 16 – 17 віці // Духовна Україна. – К., 1994. – С.245.
[48]Хижняк З. Галшка Гулевичівна //Київська старовина – 1994. №4 – С.63.
[49]Хижняк З. Києво-Могилянська академія: Правовий статус (1615 – 1814 рр.) // Наукові записки: Історія. – К., 1998. – С.98
[50]Духовне завещаніє Галшки Гулевичовни // Історія Кіевской духовной академії: Вип 1. Период до-могилянский. – К., 1886. – С.115 – 117.
[51]ЦДІА у м.Києві, ф.26, оп.1, спр.4, арк.38 – 39 зв.
[52]Памятники, изданные временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе. – К., 1845.– Т.1. – С.146 – 147.
[53]Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – поч. XVIIIст.: Тексти дослідження. – К., 1998. – С.19 – 21.

Ярослава МАРУСИК
Київ

ШЛЯХ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

З самого початку свого існування жіночий рух в Україні, зокрема й його зачинателька Наталя Кобринська, великої уваги надавали ідеям державотворення, вирішення головного питання: якою має бути держава, щоб жінка в ній почувалася захищеною і змогла найповніше виявити всі свої здібності й таланти.

Сучасний жіночий рух України так само багато уваги приділяє проблемам державотворення, про що свідчать проведені свого часу спеціальні всеукраїнські конференції "Жінка і державотворення", "Жінка і демократія". Тема українського державотворення була присутня й на Першому Всеукраїнському Конгресі жінок (травень 1998 р).

Знаючи про великі можливості впливу жінок на процеси державотворення, пропонуємо свій погляд на необхідність здійснення в національних інтересах України процесу європейської інтеграції.

Повернення України до Європи є єдиним шансом нашої держави не залишитися в ізоляції чи у фарватері агресивного північного сусіда, а безповоротно і назавжди усвідомити своє призначення і повернути втрачене за роки бездержавності.

Як зазначають європейські мислителі, "Європа будується цеглина за цеглиною і поверх за поверхом"[1]. Фундаментом такого будівництва є добровільне об'єднання та поступове утворення нерозривних зв'язків між європейськими державами з демократичними режимами правління. Такі добровільно прийняті кожним європейським народом інструменти інтеграції досі ще не застосовувалися в історії людства. Всі попередні спроби об'єднати різні народи авторитарними методами вже зазнали невдачі в минулому і є приреченими на поразки в майбутньому. Щоб цей процес був успішним, в європейській інтеграції мають брати участь ті народи, що повністю вільні від тиранії. Створені зв'язки між народами, настільки щільні, що вони вже не можуть послабитися. Вони можуть бути розірвані, але тільки за рахунок фатальних втрат країни, якої це стосуватиметься. Тому "будинок" Європейського Союзу може тільки збільшуватися в майбутньому.

Дорога до спільного європейського дому для України є особливо проблематичною і довгостроковою перспективою. Як зазначив ще два роки тому голова Представництва Європейської Комісії в Україні Андре Ванавербек, "ЄС діє, дотримуючись гасла: не перевантажувати корабель. Тому в даній ситуації Україні корисно було б рухатися у напрямку Європи поступово, крок за кроком. Представники ЄС прихильно ставляться до ідеї інтеграції України і будуть спостерігати за виконанням домовленостей між ЄС і Україною"[2].

За словами міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка, "головні інтереси і майбутнє України саме в Європі. Консолідація українців навколо європейської ідеї має стати нашим головним завданням», "Європейський Союз – це політична спільнота, в рамках якої реалізувалася концепція Європи. Розширення ЄС свідчить про те, що Європа простягається доти, доки розповсюджуються політичні цінності"[3].

Ці політичні цінності постали зі спільної європейської історії та відображають аспекти політичної культури, спільні для держав-членів Європейського Союзу. Адже Європа завжди самовизначалася і самоідентифікувалася, протиставляючись "не-Європі". Найважливіші із них є такі загальноєвропейські цінності:

– різноманітність: у культурному, етнічному, регіональному, національному, лінгвістичному і релігійному вимірах;
– основні свободи та права людини;
– добробут, ринкова економіка та приватна власність;
– мир та безпека;
– представницька парламентська демократія і верховенство права;
– відповідальність і соціальна справедливість;
– солідарність, толерантність і плюралізм;
– збережені культурні традиції, громадянське суспільство і патріотизм.

Європейська ідея, втілена в стратегії інтеграції до Європейського Союзу, прийнятій на саміті Євросоюзу в Гельсінкі 10 – 11 грудня 1999 року, є систематизацією тих кроків, що повинні здійснюватися з метою наближення України не просто до ринкової економіки, а насамперед до цивілізованого її стану, тобто соціально орієнтованого. Адже ця ідея побудована таким чином, щоб врахувати інтереси різних верств населення. Європейський вибір також може відіграти стабілізуючу роль внутрішньої ситуації в державі. Якщо членство України в НАТО багатьма людьми в Україні сприймається неоднозначно, то такого упередження щодо ЄС немає.

© Я.Марусик

Ідея європейської інтеграції може стати сильним об'єднувальним чинником, і таким чином забезпечити національну єдність, подолання розколу України на Східну і Західну. Найважливішою проблемою у цьому контексті є необхідність подолати вузьке бачення проблеми європейської інтеграції урядовими структурами, оскільки поява національної свідомості серед українських громадян може бути забезпечена шляхом формування європейської ідентичності.

Як зазначав іспанський філософ Х.Ортега-і-Гассет, нація, не об'єднана спільним проектом майбутнього, втрачає життєздатність, і навпаки, такі проекти, мрії, сподівання дають національному життю перспективу й актуалізують національні цінності.

Європейська ідея може також взяти на себе роль національної мрії. Остання, "як духовний "генератор" поступу країни певною мірою може діяти лише за наявності політичних свобод. Власне, без наявності таких свобод, хай і чимось обмежених, не може сформуватися і національна єдність на моно- чи поліетнічній основі"[4].

Проблема національної єдності у нас практично не розроблялася з тієї причини, що вважалася начебто такою, яка втратила своє значення, а подекуди й загрозливою, що відображає національну обмеженість. "Вважалося, що в умовах "досягнутої" інтернаціональної єдності трудящих говорити про національну єдність навіть якось "неетично"[5]. Національна свідомість повсякденно змінюється внаслідок зростання національної єдності, яка впливає значною мірою на виробничу та соціальну діяльність громадян, формує повагу до інших націй.

У цьому контексті європейська ідентичність – це не міф, оскільки це явище може розвиватися тільки на основі національної ідентичності, яка характеризується такими рисами як: "1. історична територія, або рідний край; 2. спільні міфи та історична пам'ять; 3. спільна масова, громадська культура; 4. єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5. спільна економіка з можливістю пересуватися у межах національної території"[6].

Для того, щоб сформувати європейську ідентичність в українському суспільстві, європейська ідея повинна бути зрозумілою і близькою для широкої громадськості. Значення європейської ідеї для українського народу полягає в тому, що формування європейської ідентичності сприятиме водночас формуванню і національної єдності, яка в свою чергу базуватиметься на акцентації важливості існування української національної свідомості.

До речі, як зазначає у своїй статті "Європейці без Європи: менталітет українського народу в історичному контексті" В.Чмир, "різниця між націями полягає, насамперед, у галузі психології і національної самосвідомості. А єдність народу – це передовсім єдність психології і самоусвідомлення"[7].

Як вважає культуролог Ліліяна Деру-Сіміч, "Національне "культурне" є близьким до "міжкультурного": воно полягає в пошуках національних традицій, переважно забутих, спотворених чи "репресованих". Кожен із нас має одразу декілька ідентичностей: територіальну, етнічну, релігійну, професійну та родинну, і вони не виключають одна одну, навпаки, взаємодоповнюються, утворюючи гармонійне ціле. Тому важливо навчитися розглядати національну ідентичність не як щось стале, дароване нам раз і назавжди, а як постійний розвиток, як багатоманітність зв'язків"[8].

Європа є багатокультурною, й те, що ми називаємо "європейська культура", є мозаїкою культур. Саме культурний плюралізм стає спільною рисою Східної та Західної Європи... "Нове обличчя" Європи визначатиметься розумною "вестернізацією" Східної Європи та "істернізацією" Заходу.

В Україні, потрібно визнати, "європейська спрямованість українського суспільства є на сьогодні більш бажаною, ніж даною"[9]. Для входження в Європейський Союз необхідне не просто політичне рішення, потрібна справжня правова, економічна, культурна і навіть певною мірою, цивілізаційна революція. Очевидно, що для інтеграції України до Європи необхідно здійснити ряд першочергових кроків: ідея європейської інтеграції має стати основою внутрішньої політичної програми розвитку країни; необхідно формувати громадську думку про приналежність України до спільної європейської долі і культури, про існування спільних моментів, періодів та спільних діячів в європейській історії; збільшити інформацію про європейську спільноту, її набутки.

Ці інформаційні урядові програми повинні бути реалістичні і недвозначні. Так, рекламні кампанії, які сприятимуть європейській інтеграції, повинні відзначати ті труднощі, які необхідно подолати на цьому шляху, але також підкреслювати довгострокові економічні вигоди процесу трансформації та членства в ЄС. В результаті, позитивні і негативні аспекти інтеграції будуть більш соціально прийнятні. Варто було б запровадити постійні теле- і радіопрограми, публікувати наукові і пізнавальні статті стосовно проблем європейської інтеграції. Причому, необхідно застосовувати загальноєвропейський підхід у висвітленні питань процесу європейської інтеграції;

– інформувати українське суспільство про наслідки майбутнього членства України в ЄС в питаннях суверенності, безпеки, міжнародного статусу і економіки держави;

– реформувати національну систему освіти відповідно до європейських стандартів, що включає відповідну кваліфікацію та перекваліфікацію вчителів, спільне визнання дипломів, забезпечення відповідного рівня викладання іноземних мов, введення вивчення Студій з європейської інтеграції у вузах України;

– розпочати переговори про “повну можливість українських громадян брати участь в освітніх та дослідних програмах ЄС, таких як TEMPUS, COPERNICUS, LEONARDO, SOCRATES, Youth for Europe та інші”[10].

Досвід держав-кандидатів на вступ до ЄС є особливо цінним для України. Важливо посилювати зв’язки між неурядовими організаціями України та країн Центральної і Східної Європи, у тому числі – й жіночими. І саме в цій сфері – великі можливості відкриваються для жіночого руху в Україні загалом.

З часом потрібно буде вести мову про запровадження чіткої стратегії: встановлення ЄС та Україною чітких дат щодо процесу набуття членства відповідно до рівня досягнутого реформування. Безперечно, як і в інших постсоціалістичних країнах, Україні необхідно створити Комітет європейської інтеграції, який би функціонував на рівні міністерства та втілював національну стратегію європейської інтеграції. Головним завданням цієї установи має стати здійснення координації процесу європейської інтеграції України, формулювання єдиної постійної політики України щодо ЄС та забезпечення адаптації українського законодавства до стандартів ЄС.

Важливо і те, що різні темпи інтеграції країн Центрально-Східної Європи до Європейського Союзу та різні часові параметри набрання ними у повному обсязі прав та обов’язків членів ЄС матимуть значний вплив на їх політичні, економічні, культурні та соціальні стосунки з сусідніми країнами. Це торкатиметься як змін торговельно-економічного режиму, режиму переміщення людей, товарів, капіталів та послуг, так і гуманітарних зв’язків між країнами Центрально-Східної Європи.

Розвиток інфраструктури, насамперед транспортної, на території центральної Європи відбудеться у стислі терміни і відповідно до західноєвропейських стандартів. У зв’язку з цим, загостряться проблеми, які існують в Україні вже зараз: недостатня кількість пунктів перетину кордону, відсутність належно обладнаних автострад, різниця стандартів розміру залізничної колії, погано організовані аеропорти і т.д. Це призведе до небажаних затримок у перетинанні пасажирами і товарами кордону з ЄС. Потрібно також врахувати, що для мешканців західних областей України варшавський та будапештський аеропорти ще деякий час будуть виконувати роль оптимального шляху у далеких подорожах. Експортно-імпортні квоти і митні вимоги можуть призвести до значного скупчення у прикордонній зоні товарів, призначених для дистрибуції в ЄС чи в країнах Східної Європи. Тому для належного обслуговування значних товарних потоків у прикордонній зоні України вже зараз потрібно мати добре розвинену сервісну інфраструктуру – склади, транспортні підприємства, експедиторські, страхові та дистрибуційні компанії.

Зрозуміло, що ЄС, фінансуючи майбутні постсоціалістичні держави-члени, не буде виділяти такі ж кошти на допомогу Україні у підготовці її до асоційованого членства в ЄС. Тому надання допомоги на створення “перехідної” зони по периметру нових східних кордонів ЄС є більш реальним.

Звичайно, для створення такої зони необхідні двосторонні зусилля. Уряд України повинен забезпечити у прикордонних областях особливо сприятливий економічний режим через створення вільних економічних зон, експериментального здійснення земельної реформи, подальшої приватизації та реструктуризації підприємств, надання державних гарантій для інфраструктурних проектів.

У свою чергу ЄС міг би надати прикордонним територіям особливий статус співпраці, яким сьогодні користуються країни Центральної Європи (за програмою PHARE). Насамперед, це стосується проектів, пов’язаних із розвитком прикордонної та транспортної інфраструктури, розвитком малого підприємництва, фінансової інфраструктури, охороною довкілля та розвитком туризму – напрямків, для яких механізми програми TACIS не достатньо ефективні.

Таким чином, у прикордонній зоні був би створений реальний плацдарм для інтеграції України в ЄС та мінімізації негативних наслідків вступу сусідніх держав до Європейського Союзу.

Сучасні стосунки між Україною та ЄС ґрунтуються на широкій політичній та міжнародно-правовій базі. Основою двосторонніх відносин є Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (УПС), підписана 14 червня 1994 року в Люксембурзі і ратифікована 10 листопада 1994 року Верховною Радою України. Вона передбачає співробітництво з широкого кола політичних, економічних і гуманітарних питань і є правовою основою для органічного включення України в європейські інтеграційні процеси. УПС набула чинності 1 березня 1998 року і при цьому потрібно було 4 роки, щоб усі держави-члени ЄС ратифікували цей документ у своїх національних парламентах.

Передумовою успішної інтеграції економіки України до ринкової системи ЄС, забезпечення гарантованого доступу українських товарів до ринку ЄС є входження України до правового поля багатосторонньої торговельної системи ГАТТ/СОТ.

Загалом, розвиток економічних відносин України і ЄС та економічної інтеграції полягає у:

– лібералізації на взаємних засадах ринкових умов для доступу товарів України та ЄС, включаючи перегляд порушених ЄС антидемпінгових справ, формуванні передумов для поступового збалансування торгівлі між Україною та ЄС;

– наданні на засадах взаємності режиму найбільшого сприяння інвестиціям з ЄС в Україну та українським експортерам на ринки ЄС;

– допомозі у швидшому приєднані України до ГАТТ/СОТ;

– запровадженні єдиних стандартів у сфері конкуренції та державної підтримки виробників;

– взаємному скасуванні квот на імпорт і відмові від протекціоністських заходів щодо чутливих товарів іншої сторони, включаючи торгівлю ядерними матеріалами.

11 червня 1998 року Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України до ЄС[11]. Стратегія визначає основні напрямки роботи органів виконавчої влади з метою досягнення нашою державою статусу асоційованого, а у майбутньому – повноправного члена ЄС.

10 – 11 грудня 1999 року на саміті Європейського Союзу в Гельсінкі була прийнята Спільна Стратегія ЄС щодо України. Однак, українська сторона сподівалася, що у даному документі будуть відображені ключові питання сьогоднішніх відносин між Україною та ЄС. Насамперед, йшлося про відображення у Стратегії бажання України стати повноправним членом ЄС, а також положень щодо:

– можливості набуття Україною найближчим часом статусу асоційованого члена ЄС, шляхів залучення України до європейського інтеграційного процесу;

– відкриття ринків України та ЄС і залучення України до Європейського Економічного Простору;

– підтримки адаптації фінансового ринку України до функціонування в умовах існування євро в країнах ЄС;

– збільшення інвестицій в Україну, зокрема, за рахунок коштів ЄБРР та Європейського інвестиційного банку;

– залучення України до роботи Європейської Конференції;

– облаштування кордонів України у відповідності до норм ЄС;

– лібералізації візового режиму до його відміни включно.

Цього не сталося і очікування не справдилися. У своєму інтерв'ю Надзвичайний і Повноважний Посол Фінляндії (країни, що на той час головувала в ЄС) в Україні Мартіі Ісоаро назвав цю стратегію "не просто гарно викладеним документом"[12]. Проте, цю стратегію швидше можна назвати навпаки дипломатично вміло викладеним і дуже обережним документом, адже в ньому ЄС нічого не обіцяє, хоча нібито і декларує стратегічне партнерство з Україною: "ЄС та країни-члени опрацюють можливості початку консультативно-переговорного процесу стосовно укладання між Україною та ЄС угоди про асоціацію", а також "Європейський Союз розгляне та запропонує можливі шляхи приєднання України до Європейського Економічного Простору"[13]. Таким чином, стратегія виявилася неконкретною декларацією, невизначеними у часі запевненнями щодо тих питань, на які Україна розраховувала отримати конкретну позитивну відповідь. Але виявляється, ЄС, вважає, що "зараз просто не час порушувати на практиці питання про асоційоване членство в ЄС. Цей час Україна повинна використати для перетворень"[14].

Таким чином, можна констатувати, що із прийняттям Спільної стратегії ЄС щодо України у відносинах між обома сторонами ніяких змін не відбулося, оскільки Україні не було запропоновано асоційоване членство в ЄС та надання кандидатського статусу. Тож, очевидно, двосторонні відносини можна характеризувати як такі що опинилися в стані очікування – ЄС прагне віднайти ознаки прогресу України у здійсненні структурних реформ (між іншим без надання розширеної фінансової допомоги з його боку), а українська дипломатія сподівається на появу нового політичного імпульсу, який би конкретизував співробітництво між Україною і Європейським Союзом.

Українським громадянам вже давно прийшов час усвідомити свою відповідальність за пасивність і небажання реформ, які принаймні з часу здобуття незалежності України, окрім своїх внутрішньополітичних сил, здійснювати ніхто не заважав.

Якщо зараз в Україні громадську думку не орієнтувати на досягнення стандартів європейського життя, що виглядає маломожливим і далеким сьогодні, то в майбутньому прагнення жити по-європейськи реалізувати буде ще важче.

Україна на сьогодні перебуває у середовищі дезінтеграції, оскільки декларує політику багатовекторності. Сподівання на отримання асоційованого членства та здобуття кандидатського статусу України в ЄС не справдилися, тому Україні потрібно абсолютизувати стратегію європейської інтеграції. І для того, щоб уникнути майбутнього виникнення лінії поділу в Європі, що опиниться на західних кордонах, Україні необхідно, щоб ідея європейської інтеграції перестала бути зовнішнім політичним фактором, а стала основою внутрішньої політичної програми розвитку країни.

Отже, не викликає сумнівів той факт, що трансформаційний процес в Україні, щоб бути реальним, успішним і конкретним, повинен дотримуватися проєвропейської орієнтації і прагнути відповідати стандартам та критеріям ЄС. Причина нинішньої відсутності здійснення реформ полягає у недостатності сильних мотивів та переконань, які б рухали цей процес вперед. Тільки реалізація національної стратегії європейської інтеграції може дисциплінувати державних посадових осіб, які принаймні будуть підзвітні і підконтрольні інституціям ЄС, що будуть відповідати за набуття Україною членства, сприятиме цілеспрямованості діяльності українських політиків, покращить стандарти життя та забезпечить національну єдність всередині країни.

Тож, чим швидше почне Україна готуватися до майбутнього членства в Європейському Союзі, тим швидше вона його здобуде і тим швидше стане економічно і політично стабільною, демократичною, такою, як нинішні держави-члени Європейського Союзу. А цьому, до речі, можуть сприяти й жіночі організації, жіночий рух в Україні в цілому. До речі, у Європі є досвід співпраці недержавних громадських організацій щодо посилення і висвітлення проблем інтеграції. Особливо плідно працює молодь. Так, міжнародна студентська конференція "Європа 2020: інтеграція та вплив глобалізації", що відбувалася в Будапешті 29 січня – 6 лютого 2000 року прийняла резолюцію, в якій закликала держави ЄС врахувати, що розширення ЄС та виконання його вимог майбутніми державами-членами ні в якому випадку не повинно відбуватися за рахунок завдавання шкоди існуючому співробітництву між майбутніми членами і третіми державами, серед яких є і Україна. Такий документ можливо було прийняти тільки тому, що серед учасників цієї конференції була потужна група представників студентства й України.

[1]Nicholas Moussis Handbook of European Union // Institutions and policies, Edit-EUR, 1996, p.17.
[2]Марусик Я. Як будемо діяти? Європейський вибір для України, Українське Слово № 50, 17 грудня 1998 року.
[3]Materials to the conference "Europe 2020: Integration and the Impact of Globalization", White Paper "The "Concept of Europe" and Euroscepticism", Budapest, 29th January-6th February 2000.
[4]Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996. – С.102.
[5]Там само. – С.540.
[6]Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. К., 1994. – С.23.
[7]Чмир В. Європейці без Європи: менталітет українського народу в історичному контексті. – Політика і Час № 9. – 1998 – С.56.
[8]Деру-Сіміч Л. Європейськість Сходу і Заходу, Незалежний культурологічний часопис "Ї" // Нова Європа. – № 13. – 1998. – С.75 – 76.
[9]Гудима Б. Дорогою до спільного дому // Політика і Час. – № 5. – 1998. – С.4.
[10]Проект "Європейський вибір України" // Міжнародний Центр Перспективних Досліджень. 10.12.98.
[11]Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу // Урядовий Кур'єр. – № 114 – 115. – 18 червня 1998 року.
[12]Інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним Послом Фінляндії в Україні Мартіі Ісоаро "Стратегія ЄС щодо України – не просто гарно викладений документ" //"День". – № 236. – 21 грудня 1999 року.
[13]Спільна стратегія ЄС щодо України.
[14]Інтерв'ю з Надзвичайним і Повноважним Послом Фінляндії в Україні Мартіі Ісоаро "Стратегія ЄС щодо України – не просто гарно викладений документ" //"День". – № 236. – 21 грудня 1999 року.

Людмила ТАРНАШИНСЬКА
Київ

ЖІНЦІ НЕ ДОСИТЬ СЛІВ, АБО РОКСОЛАНА… В УКРАЇНСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ?

"… якого чорта було родитися на світ жінкою, та ще й в Україні," – мовила устами своєї героїні Оксана Забужко в "Польових дослідженнях з українського сексу"[1]. За всіх нас мовила, бо хто з-поміж нас (зізнаймося ж!) хоч раз на віку та й не вигукнув – уголос чи подумки – цих сакраментальних слів, мабуть, і не підозрюючи, який потужний феміністичний заряд вони несуть.

А втім, це якщо розуміти фемінізм у його первинній, неспотвореній суті – як право жінки на самодостатність і само- а відтак і загальну повагу насамперед. До того ж не те право, яке треба виборювати у виснажливих баталіях із супротивниками-чоловіками, а те, що іманентно властиве жінці від природи. Досить лиш стерти з нього всілякі цивілізаційні нашарування – від патріархальних догм і заскорузлих стереотипів до отих збочень нинішнього століття, які в свідомості пересічного українця, як правило, асоціюються з фемінізмом – словом, що набрало у нас безнадійно лайливих інтонацій. І то не тільки тому, що на думку, а радше – на неусвідомлено-інтуїтивне відчуття представників сильної половини, воно несе їм потенційну загрозу (і в першу чергу загрозу жінки-конкурента на соціальному, професійному рівнях), а й тому, що масова свідомість ще не готова до того, аби надати жінці належне їй місце в суспільстві, а надто – в політиці.

Тож, зрештою, питання може стояти так: чи можливий у нас фемінізм? Що аж ніяк не передбачає негайної відповіді, бо це явище щойно приходить в Україну хіба що як інтелектуальна теорія, що засвідчують уже досить популярні семінари створеного при Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України за фінансової підтримки Міжнародного фонду "Відродження" Центру гендерних студій (засновники Центру – літературознавці покійна Соломія Павличко та Віра Агеєва і Ніла Зборовська), громадської організації, що займається літературною та культурологічною критикою.

Головними напрямками його діяльності є дослідження жіночих та чоловічих особливостей мислення, поведінки, мови, психології, участі у культурній традиції, запровадження в університетську освітню систему навчальних курсів з гендерної проблематики, феміністичної літературної критики, і все це, як декларується засновниками, сприятиме становленню живої форми культурологічного критицизму, оновленню суспільної свідомості, розвитку гуманітарних наук в Україні шляхом включення до них альтернативних підходів, жіночої перспективи. Як бачимо, в Україну фемінізм приходить у досить м'якій, толерантній формі, має насамперед дослідницький характер, передбачає неодмінну паритетність сторін, звідки й назва студій – гендерні.

Звичайно, фемінізм в Україні – проблема міської культури. І як теоретична думка, спроба діалогу з суспільством, "начиненим" патріархальними стереотипами, вона поки що має досить вузький, елітарний характер.

Такий науковий центр начебто замикає парадигму жіночого руху кінця двадцятого століття: від традиційних жіночих організацій, що стали нині продовженням і значною мірою наслідуванням жіночого руху початку століття (і в цьому їхній як позитив, так водночас і слабкість), до модерних, народжених в новому часі – як цілком закономірна реакція молодшого покоління на виклики того ж таки часу. Замикає, значною мірою врівноважуючи патріархальні засновки традиційного жіночого руху з його домінантою просвітництва та збереження національних та родових традицій з пошуками нового, часом незвично-викличного, дражливого бачення й тлумачення всього комплексу проблем у їх глибинній психологічній суті – пошуками, зіпертими, власне, не стільки на амбіції нового покоління, скільки на сучасні наукові розробки.

Зокрема, потужний жіночий "десант" у літературознавстві дав таку досить цікаву для роздумів та переосмислень лектуру, як найсвіжіші книжки, випущені наприкінці 1999-го: "Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х" Оксани Забужко, "Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації" Віри Агеєвої – як грунтовна спроба нового прочитання "заклішованої" у нашій свідомості поетеси, та "Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків" Ніли Зборовської.

Прикметною є також, як на мій погляд, і поява жіночих організацій, базованих на спільних творчих, наукових інтересах, як-то жінок науковців, журналісток, кінематографісток тощо – як тенденція жіночої корпоративності – на противагу чоловічій професійній корпоративності. Й, очевидно, рано ще говорити, добре це чи зле – хоча, як на мене, навряд чи таке розмежування продуктивне: нині йдеться лише про рівень самоусвідомлення – і на професійному рівні також.

© Л.Тарнашинська

Треба визнати, що наше суспільство ще не готове до конструктивного гендерного діалогу. Хоча, якщо дивитися правді у вічі, тобто, тверезо оцінювати наші реалії, то насправді на побутовому рівні фемінізм у нас мало не "поголовний". Однак парадокс полягає в тому, що саме жінки, котрі тягнуть на своїх плечах увесь тягар традиційно чоловічих справ і відповідальності за долю родин, поспішають уголос відмежуватися від отого начебто лайливого "західного ярлика": "А я не феміністка!" Йдеться ж насправді про невідповідність рівня суспільної свідомості та житейських реалій.

Очевидно, не-фемінізм може дозволити собі лише благополучне висококультурне суспільство, де не є приниженою насамперед роль самого чоловіка, а вже затим – і жінки. І це виводить на розуміння проблеми з площини феміністичної чи, радше, гендерної, у площину економічну, бо навіть найпалкіші баталії на економічних руїнах не можуть принести сподіваних результатів.

Однак готувати суспільну свідомість треба, і то не сьогодні – а треба було це робити ще вчора. І, ясна річ, конструктивні імпульси мають іти від самих жінок. На жаль, вони, жінки, навіть громадянсько активні, ще не вміють думати про самих себе поза суспільними догмами, а часто ще й не готові усвідомити свою рівноправність, дану їм від природи. Показовим бачиться мені от хоч би такий приклад: недавно відкритий за сприяння столичної держадміністрації у Києві, в чудовому будинку по вулиці Артема заклад з потворною назвою " Центр по роботі з жінками"… За аналогією – з неповнолітніми? З правопорушниками? Чи ще якимись там неповноцінними громадянами – другорядними маргіналами в цьому житті, де комусь кимось відведено право "працювати з жінками" – як з несвідомими чи неповноцінними "елементами"? Мабуть, ініціатори цього задуму й не замислилися над тим, який зміст вони заклали в цю невибагливо-схематичну назву. А шкода…Добра ідея виявилася парадоксальним чином дискредитованою і, підозрюю, самими жінками.

Фемінізм – у його кращих, неспотворених зразках – передбачає не війну статей, не агресивне утвердження жінками своєї вищості над чоловіками, а достойні умови для якнайповнішої самореалізації жінки за сприятливої суспільної погоди та належного рівня масової свідомості – тобто, розв'язання комплексу соціально-правових проблем.

І якщо ситуація в політиці досі змушує говорити про квотування представниць кращої половини людства у законодавчому органі, що само собою є визнанням нерівності жінки в суспільстві, то в літературі та в літературознавстві жінки останнім часом дуже активно завойовують позиції, являючи помітну тенденцію їх фемінізації.

Між іншим, один мій колега (пенсійного уже, до речі, віку), із значним запізненням прочитавши в провінції роман Оксани Забужко, коли вже, здається, вщухли дискусійні баталії, "найсильнішим" аргументом у яких була фраза: "Не читав, та усіляко засуджую", зізнався мені: "Починав читати з відразою, а закінчив здивований… як жорстоко Оксана до себе віднеслась! Не сміливо, а жорстоко".

Так, треба мати мужність бути жорстокою до самої себе, відмовившись од такого звичного для нас жалю до самих себе, аби передати в слові увесь той біль, нагромаджений усіма поколіннями українських жінок, приречених родитися в рабстві й кохатися… з рабами.

Вперше за багато років про сферу почуттів так відверто заговорили самі жінки, викликавши як шквал чоловічого обурення, так і поодиноку підтримку окремих чоловіків, які підійшли до того неегоцентрично-упереджено, а з розумінням, що без того цілісний ландшафт нашої культури буде неповним, а значить – і неповноцінним, бо тільки з бачення цієї сфери життя і Його, і Її очима, здатна витворитися об'єктивна, адекватна реальності картина. Самого лише досвіду перших українських літературних феміністок – як-то Наталя Кобринська, Ольга Кобилянська та Леся Українка, котрі започаткували феміністичну традицію української літератури – для цього вже не досить: досвід нових поколінь так само мусить бути інтегрований в літературний процес. Тим-то такою потужною є нині хвиля жіночої прози (Галина Пагутяк, Софія Майданська, Євгенія Кононенко, Теодозія Зарівна, Світлана Йовенко, Леся Демська та багато ін.), яка начебто намагається наздогнати раніш визрілу поетичну жіночу хвилю, і цієї динамічної тенденції не можуть не визнати й самі чоловіки.

А втім, що я все про жінок… Здається мені, що першим феміністом в українській літературі другої половини нашого століття став … Павло Загребельний. І то, звичайно, не тому, що створив цілу галерею жіночих образів – досі ж бо право міфологізувати жінку присвоювали собі лише чоловіки. Образів, які принаймні запам'ятовуються. Створений ним своєрідний історичний триптих, за його означенням, "про українську жінку на розпуттях історії"[2], що охоплює "Євпраксію" (XI ст.), "Роксолану" (XVI ст.) і з нашого, сучасного вже життя – Клеопатру Січкар ("Гола душа") та Юлію ("Юлія, або Запрошення до самогубства"), з одного боку, звеличує жінку у її намаганнях знайти в собі силу для протесту проти ролі жертви й "вознестися над приниженням, глумленням і нищенням", з іншого – показує нашу сучасницю, а точніше – відразливий тип "керівної жінки" (Клеопатру) як "продукт" тієї радянської системи, яка грунтувалася на тезі, узятій на "озброєння" з широко пропагованої 1924-го року в Москві книжки проф. А.Залкінда "Революция и молодежь": "Клас, в інтересах революційної доцільності, має право втручатись у статеве життя своїх співчленів. Статеве мусить у всьому підпорядковуватись класовому, нічим останньому не стаючи на заваді, в усьому його обслуговуючи"[3].

У ті ж "високі номенклатурні двері", в які хазяйновито входила Клеопатра, впевнено ввійшла і Юлія – і не рятує, як казали в "старі застійні часи" моральний бік цього образу навіть те, що народжувався він у письменниковій уяві, мабуть, у найвищі хвилини творчого натхнення. Жінка, яка творить власне життя "дуже вже по-жіночому" – має розцінюватися хіба що як вияв дискримінації та приниження жінки в суспільстві, але, на жаль, природний для окремих Клеопатр та Юлій.

Свої ж феміністичні настрої "засвічує" і цим "реабілітується" письменник образом Роксолани, декларуючи своє розуміння того, як їй, жінці, тяжко в цьому світі, "де її усувають і відсторонюють від усього, відмовляють їй навіть у звичайному людському розумі, вже не кажучи про свободу. Але ж однаково має вона сповнити своє призначення, подбати про лад у безладі й насильстві держави, видобути вигоду з влади, якою заволодіє чоловік, дорівнятися з ним у розумі, коли їй заборонено перевищувати чоловіка"[4].

Ось воно – заборонено! І цим усе сказано. Чи то в султанському гаремі, чи то за "високими номенклатурними дверима", чи то в рідному, нею ж матеріалізованому й одухотвореному домі…

Жінка вміє розполовинюватися на дух і плоть – це її перевага над чоловіком, над усім сущим, – визнає вищість жінки письменник. Та чи відбивають ці слова справжню природу жінки?

Здається, подібну загадку останніми роками намагається розгадати інший відомий письменник – Валерій Шевчук: що є жінка і що несе вона в цей світ? Ясна річ, чоловікові. Саме образ жінки-фатуму, жінки-спокусниці останнім часом він послідовно розкриває у своїх романах і повістях ("Жінка-змія", "Жінка в блакитному на сніговому тлі", "Горбунка Зоя", "Закон зла (Загублена в часі)"), намагаючися дослідити природу антагонізму, або, як він те називає, війни статей. Та в ній, переконується автор попри усе своє помітне упередження до жіночої статі й неприховану солідарність із сильною половиною людства, переможців нема: жінка й чоловік приречені бути "єдиною спілкою", що доводить не тільки життя, але й смерть.

Насправді жінка – не просто слабка "половина людства": вона вічний стимул, подразник, спокусник, буксир – усе життя своє тягне вона чоловіка вперед, наснажуючи його на успіхи, подвиги, звершення.

А проілюструвати ці спостереження хотілося б знов таки словами Павла Загребельного – і знову ж таки з "Роксолани": "Держава – це тільки слово, а жінці не досить слів. Вона все хоче перетворити на вчинки, бо належить світові речей дотикальних… Держава для неї не вигадані закони, які ніколи не застосовуються, не безліч безіменних людей, а народжені нею діти…"[5].

Ця цитата – відповідь нардепу панові Сергію Терьохіну, котрий вважає: "Знаєте, ось це точно тверезий алкоголік – жінка-політик. Це вже Фрейд. Коли недостатньо визнання матримоніального або сексуального партнера, тоді жінки йдуть у політику. Вибачте, у мене в голові такий ось Домострой…" Щоправда, він одразу ж поспішив додати інтерв'юеру: "Між іншим, чоловіки у більшості випадків теж із аналогічних причин у політику йдуть. Але це не мене стосується, ні"[6].

І справді горе з розуму… Та ще й по-українськи…

А ви проти фемінізму… То де ж йому зароджуватися, як не в стінах вищого законодавчого органу, щоб протистояти отаким одверто печерним переконанням – не тільки ж в одній голові пана Терьохіна "такий ось Домострой"… Може, тому, що чоловіки добре розуміють – хоч би й підсвідомо, що "жінці не досить слів"… Хоча й без того відомо, що "йти в політику" здатні сьогодні лише рішучі, напористі, ба навіть агресивні жінки – інші там просто не виживуть… Це вам, панове, не гарем…

А може, щоб нарешті перетворити те рясне чоловіче словослів'я, до якого ми вже звикли, як до набридливого осіннього дощу, на конкретні вчинки та дії, варто "десантувати" в парламент якусь "новітню Роксолану", щоб таки нагадала, що держава – це не вигадані закони, "які ніколи не застосовуються", й не безіменні люди, втиснуті усім жужмом у новомодний термін "електорат", а цілком конкретні народжені нею діти – діти, яким уже сьогодні потрібні гідні умови життя.

Бо – дозволю собі на завершення знову процитувати Павла Загребельного – "…жінка ж послана в світ, щоб утверджувати справедливість, вона знаряддя й міра справедливості…"[7].

---

[1]Забужко Оксана. Польові дослідження з українського сексу. – К., 1996. – С.142.
[2]Тарнашинська Людмила. Розмова з Павлом Загребельним: "Бути самим собою" // ЛУ, 14 січня 1993.
[3]Див.: Залкинд А. Двенадцать половых заповедей пролетариата // Родник. – 1989. – №8.– С.67.
[4]Загребельний Павло. Роксолана. Серія "Романи й повісті". Книга друга. – К., 1980. – С.72.
[5]Там само. – С. 72.
[6]Горе з розуму по-українськи… Інтерв'ю з Сергієм Терьохіним // День, 14 серпня 1999.
[7]Загребельний Павло. Роксолана. Серія "Романи й повісті". Книга перша. К.,1979. – С.76.

Надія МИРОНЕЦЬ
Київ

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Незалежна Українська держава була головною метою життя Олени Теліги. З того часу, коли усвідомила себе українкою (а сталося це вже в еміграції в Чехословаччині), задумувалася над причинами поразки своїх співвітчизників у боротьбі за власну державу, над шляхами її відродження в майбутньому, над місцем жінки у цій боротьбі, над місією поета, а отже й своїм призначенням.

Олена Теліга надавала великого значення національному самоусвідомленню, завжди підкреслювала свою "українськість", її ставлення до людей навіть у особистому спілкуванні значною мірою визначалося тим, як людина ставиться до України, наскільки вона є національно свідомою. В одному з листів до Наталі Лівицької-Холодної підкреслювала, що їхня "українськість" "не підпадає під жадні вітри, не йде ні на жадні компроміси"[1]. Вона закликала українців завжди відчувати свою "національну спільноту, нерозривний зв'язок крові – братерство в народі". Ці останні слова винесла вона в заголовок статті, в якій писала: "Не солодкі, нездійснювані обітниці, а суворе підпорядкування себе безсмертним і невловимим вимогам нації – дозволить їй стати перед світом у весь потужний зріст!"[2]

Із свого власного досвіду Олена Теліга, що була вихована змалечку в російськомовному середовищі, на російській літературі і усвідомила себе українкою лише в еміграції, прекрасно розуміла, яке велике значення в житті нації і національної держави має її мова. Сама все життя працювала над тим, щоб досконало оволодіти українською мовою. З цією метою поступила на підвідділ української мови та літератури історико-літературного відділу Українського педагогічного інституту ім. М.Драгоманова в Празі, а потім постійно займалася самоосвітою. У листі до Д.Донцова від 17 жовтня 1928 року вона писала: "Але зараз я працюю над своєю рідною Українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно, і над якою мені прийдеться багато попрацювати, щоб оволодіти нею як рідною"[с.351].

І вона справді наполегливо працювала над вдосконаленням своїх знань рідної мови, дуже ретельно ставилась до того, щоб у її поезіях не було мовних помилок, щоб правильно звучали наголоси. З приводу так званих "спірних наголосів" вона неодноразово зверталася за порадою до Наталі Лівицької-Холодної, зауважуючи, що та добре знає українську мову. В листі до неї від 19 жовтня 1932 року О.Теліга писала: "У тебе не можуть бути такі помилки, як у Маланюка, Ольжича і в мене. "Степа", "Копита" – це вплив російської мови. Ця ж помилка була в моєму віршу "Відвічне", яку я зауважила вже після того, як відіслала його тобі, а власно "Віка летять", але я цей вірш вже давно виправила"[3].

Вже будучи відомою поетесою і публіцисткою, вона виробила свій погляд на шляхи розвитку української мови, наважувалася полемізувати навіть з І.Огієнком та його співробітником І.Коровицьким, мріяла про видання газети, в якій можна було б "критикувати все, що гальмує наш національний розвиток". Про це вона писала в листі до своєї приятельки Ксенії Світлик від 3 серпня 1937 року. В тому ж листі писала про те, що поважає їхнього спільного друга Івана Коровицького, хоч не в усьому з ним погоджується. "Не погожуюся із статейкою Івана про чужі слова в укр[аїнській] мові. Не знаю, чи Ви її читали в "Рідній Мові". Іван стає на небезпечний шлях вульгаризації і примитивізації мови, пропонуючи заміну загально вживаних слів (балянс і т.п.) своїми словотворами. На мою думку це не потрібно. Кожна мова мусить мати загально-європейські терміни. Інакше це буде нагадувати чеське Divadlo замісць театру. Хочу з ним подискутувати на цю тему..."[4]

Питання шляхів боротьби за Українську державу особливо гостро стало перед Оленою Телігою і її побратимами – українськими націоналістами – напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз. Для себе вирішила, що мусить повернутися до Києва, боротися за свою державу, за рідну мову і культуру, скільки буде сил і можливості, "злитись знову зі своїм народом", розділити з ним його долю. Хоч сумнівів було немало. Не хотіла служити ніякому ворогові своєї Батьківщини ("О краю мій, моїх ясних привітів Не діставав від мене жодний ворог" [с.28]), але разом з тим вважала, що в конкретній ситуації, яка склалася, треба було спробувати використати зіткнення ворожих сил для боротьби за власну державу. Про її тогочасні настрої свідчать виголошені нею реферати "Вступне слово на Академію в честь Івана Мазепи" та "Партачі життя".

Зі змісту "Вступного слова..." видно, що саме Мазепа для неї – "символ справжнього голови держави і символ змагання за її суверенність". На її думку, І.Мазепа вже у свій час розумів, "що таке держава і що таке нація", "розумів, що держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності і силі народу". "І це

© Н.Миронець

той, – продовжувала вона, – хто силу нації бачив не лише в озброєнні військовому, а і в духовому. Як символ змагань, Мазепа – це той незламний дух, що з залізною консеквенцією вів свій нарід з безнадійної руїни до тієї незалежности, яка і досі для нас всіх є найвищою метою"[с.134].

Доповідь викликала прямі аналогії між Великою Руїною, яку переживала Україна часів Мазепи, і тою руїною, яку завдала їй Московщина в новітні часи. І як тоді Мазепа шукав шляхів, як "обрубати нахабні московські пальці, що вже глибоко вбилися в живе тіло української нації" і в цій боротьбі шукав собі союзників серед ворогів Москви, був і лисом і левом, бо усвідомлював, що "ослаблена Україна не могла в безпосередній одвертій боротьбі поставити чоло перебудованій і зміцненій Петром московській державі" [с.132], – так і тепер (прочитувалося між рядками) мали діяти нинішні борці за незалежну Україну.

Звернення до постаті Івана Мазепи було для Олени Теліги нагодою ще раз задуматися над проблемою ролі в історії провідників і маси, вона висловила своє переконання, що "народня маса завжди готова до чину, тільки треба вміти її попровадити, бо народня маса завжди – як чародійний музичний інструмент, на якому великий мистець дасть прекрасний, величний концерт, а в руках іншого цей інструмент буде або мовчати, або фальшувати безжалісно" [с.130 – 131].

У доповіді "Партачі життя (До проблеми цивільної відваги)" Олена Теліга говорить про необхідність шанувати своїх героїв, творити культ героїзму. "Бо чим вищий п'єдестал побудуємо для тих, що стали символом наших визвольних змагань, тим далі падатиме роз'яснююче світло від цього символу – тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і своєї боротьби" [с.138]. Однак, вважала вона, шануючи і підносячи національних героїв, необхідно їхні думки й ідеї закріплювати в житті, готувати маси до сприйняття тих ідей, щоб могли вони зрозуміти вчинки своїх героїв і вони не здавалися їм дикими і безглуздими. Вона дуже була стурбована тим, що в житті є багато його "партачів", людей, не здатних захистити свою власну гідність і проявляти цивільну відвагу в щоденному житті, а без цього найсвятіша ідея не може перемогти.

Читаючи цей твір Олени Теліги, не перестаєш дивуватися, наскільки актуальними є сьогодні висловлені в ньому думки. Адже саме велика маса "партачів життя" в сьогоднішній Україні заважає їй різко розірвати з минулим і твердо стати на шлях розвитку незалежної, демократичної, цивілізованої держави. Партачі життя, вважала Олена Теліга, "є ті, "що все дивились, та мовчали, та мовчки чухали чуби", в той час коли не раз одним словом, одним посуненням могли б підтримати якусь велику правду або, навпаки, знищити якесь велике зло..."[с.140]. "Вони, як соняшники, хилять свої голови то в один, то в другий бік, залежно від того, в який саме бік падає сонце загальної опінії чи чийогось успіху і де саме можна витягнути максимум матеріальної користи для себе. Під час бурі, під час боротьби, під час гострого напруження двох сторін, коли невідомо, кого чекає перемога, вони... плутаються між одними і другими, кажучи компліменти то одним, то другим, готові стати кожної хвилини при боці все одно якого переможця, помагаючи йому лише в його останньому ударі, щоб цим дешевим коштом купити собі право бути пізніше в перших рядах коло нього" [с.141].

"Партачі життя, – на її думку, – це ті люди, що не мають звичайної, не геройської, а буденної цивільної відваги, без опертя якої найвищий героїзм зависав у повітрі, не пустивши коріння ані в землю, ані в маси. Тому власне тепер, коли стільки слів присвячується героїзмові, мусимо сказати собі одверто: культ героїзму є не до подумання без культу цивільної відваги, про яку чомусь – забуваємо цілковито" [с.140].

Цивільна відвага, за визначенням Олени Теліги, "то є передусім вміння сказати "ні", коли від тебе вимагають речі, противні твоїй гідності і твоїм переконанням...

То є вміння бути собою у всіх обставинах і перед людьми різних поглядів і різних становищ, одверто маніфестувати і боронити свої власні переконання і людей, думки яких ти ділиш.

То є вміння підтримувати людей, яких ти шануєш, ризикуючи навіть з цього приводу різними неприємностями та охолодженням з боку інших. І то є, зрештою, вміння сказати в очі гірку правду тим, кому ця правда належиться, а не шепотіти її по кутках іншим, нагороджуючи при зустрічі об'єкт своїх шепотінь дружнім поглядом і сердечним стиском руки" [с.144].

Сама таку відвагу мала і дії свої приміряла до цього нею ж виробленого кодексу честі. Великими взірцями цивільної відваги для неї були Микола Міхновський, Олена Пчілка, Леся Українка.

Особливе місце в творчій спадщині Олени Теліги займають її роздуми над роллю жінки в житті суспільства, в боротьбі за націю і незалежну державу. Вперше чітко виразила свою позицію з цього питання у вірші "Мужчинам" (1932 рік), який вважала, очевидно, для себе програмним, бо включила (єдиний із своїх творів) у нею ж підготовлену збірку віршів українських поетів "Буде буря!", яка мала вийти в Празі 1941 року і повинна була сприяти патріотичному вихованню. У цьому вірші поетеса виразила своє передчуття бою, що наближався, і в який жінки зберуть чоловіків. Свою ж власну місію, на думку Олени Теліги, жінки повинні бачити в тому, щоб дарувати чоловікам свою ніжність, віру в їхню міць і цим підтримувати бойовий дух. Братися за спис – не жіноча справа... Але, коли треба буде для здобуття перемоги, жінка стане поряд із чоловіком і піде з ним до кінця.

Гойдайте ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів!
Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть,
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть! [с.18].

Проголошені в цьому вірші ідеї Олена Теліга буде розвивати в багатьох своїх поетичних і публіцистичних творах. Лірична героїня її "Вечірньої пісні" готова перебрати у свої долоні, на свої коліна всі тягарі, які пригнічують душу коханого, своєю ніжністю розтопити його тривоги і цю ніжність передати як найміцнішу зброю для майбутньої боротьби.

Не візьмеш плачу з собою –
Я плакать буду пізніш.
Тобі ж подарую зброю:
Цілунок гострий, як ніж.
Щоб мав ти в залізнім свисті
Для крику і для мовчань –
Уста рішучі, як вистріл, –
Тверді, як лезо меча [с.46].

Олена Теліга вважала, що характерним для української жінки має бути поєднання найкращої жіночности з найкращою мужністю. Вона докоряла українським письменникам і поетам, у тому числі Є.Маланюку – "найвизначнішому поетові нашої доби" за те, що в українській літературі не створено ідеального образу жінки-українки, а жіночі типи малюються двома кольорами: жінка-рабиня і жінка-вамп. Є ще, правда, й третій тип, зауважує вона: різка, енергійна, позбавлена сантименту, "жінка-товариш", але в ній "так мало жіночости, що – викликаючи пошану – ніколи не викликає любови й адорації" [с.85]. Свої роздуми з цього приводу вона в гострій полемічній формі виклала в рефераті "Якими нас прагнете?" (1935 рік).

Її хвилює не тільки те, які образи української жінки створені літературою, а й те, якою вона є в житті і якою прагне бути. Вона надає величезного значення ролі жінки у формуванні нації борців і стурбована тим, що коли від жінки "вимагається бути лише матір'ю і жінкою, то для неї буде далеко важнішою рідна стріха від рідної землі. А дітей своїх (а часом і чоловіка) виховає вона "по своєму образу і подобію" на героїв боротьби за життєві вигоди і за всякі, для того потрібні компроміси. Тоді її прив'язання до свого тіснішого колективу – родини не раз штовхне її до зради ширшого колективу – нації.

"Так буде завжди, – підкреслювала Олена Теліга, – доки кожна українка не навчиться дивитися на чоловіка, дітей, а головне на саму себе, не лише як на сторожів домашнього вогнища, а передусім – як на сторожів цілости, щастя і могутности більшої родини – нації" [с.91].

Вона зауважила, що в житті все частіше і частіше зустрічаються жінки, які порвали зі старим шаблоном "жінки-рабині" і новітнім "вампом", вони віддають усі свої думки, всю свою працю і хотіли б віддати своє життя рідному краю. Але багато з них, на думку Олени Теліги, стали "суворими амазонками, мужчинами в спідниці, позбавленими всякої жіночости. Безперечно, вони можуть багато зробити для суспільности, але той викривлений, хоч часом і корисний, тип жінки ніколи не стане джерелом натхнення мужчини, який потребує поважности в чині і при праці, але ніжности й гумору – в перерві" [с.94].

Для Олени Теліги ідеалом української жінки, який найбільше відповідав добі і до якого вона сама намагалася наблизитися, була жінка, яка "вже не хоче бути ні рабинею, ні "вампом", ні амазонкою. Вона хоче бути Жінкою. Лише такою жінкою, що є відмінним, але рівновартісним і вірним союзником мужчин в боротьбі за життя, а головне – за націю" [с.97].

Саме в співпраці з чоловіками повинні шукати жінки своє місце в громадському житті, вважала Олена Теліга, і дуже скептично ставилася до тих жіночих організацій, які ізолюються, "творять свій власний "баб'ячий" світ з наївними журналами, зібраннями, підкреслюючи на кожному слові свою рівність з чоловіками, і в той же час вкладаючи в свою справу чисто бабську наївність і дрібничковість... Лише в співпраці з чоловіками, а не замикаючися в тісні феміністичні організації, жінка може розвинутися цілковито",– підкреслювала вона в листі до Н.Лівицької-Холодної від 16 серпня 1932 року[5].

Ці думки вона пізніше розвинула і обгрунтувала в статті "Сліпа вулиця (Огляд жіночої преси)", яка була опублікована 1938 року в "Вістнику" (кн.4). Підводячи підсумки своїм роздумам про роль жінки в житті суспільства, про жіночу пресу і жіночі організації, Олена Теліга писала: "Не мають рації ні ті, що бачать місце української жінки лише при господарстві в родині, ні ті, що роблять з неї лише громадську діячку, чи ще гірше – дуже коштовну здобич в руках нещасного знаряддя грошей – мужчини.

Роля української жінки, – наголошувала вона, – є так само вийняткова, як вийнятковим є положення її краю. Вона мусить бути і його будівничим, допомагаючи мужчинам, і в той час господинею в житті

мужчин". А цього завдання навчить жінку, вважала Олена Теліга, "лише саме життя і та преса, що відбиває його в усіх його добрих і злих, "субтельних і брутальних", мужеських і жіночих проявах" [с.123].

Олена Теліга була переконана в тому, що вибороти власну державу зможе лише сильна нація, згуртована волею до перемоги, і завдання українських патріотів, у тому числі й майстрів слова, вбачала в тому, щоб готувати себе і всю націю до такої боротьби. Ці мотиви звучать у багатьох її поетичних та публіцистичних творах, у епістоляріях.

У статті "Книжка – духова зброя" (1941 рік) О.Теліга висловила думку, що вельми актуально звучить і в наші дні: чужинці не раз закидали нашу батьківщину своїми книжками, "і ті книжки теж не раз були духовою зброєю, лише зброєю на користь ворога!" [136]. Вона наголошує на необхідності того, щоб слово стало близько коло зброї. "І з нею бути і для неї!" Високо цінує "одного з найвизначніших представників сучасної поезії – Євгена Маланюка" за те, що навіть у назві своєї поетичної збірки він постарався "наставити в один бік цих два, так не раз ворожих собі досі леза" – "Стилет і Стилос" [с.137].

Рецензуючи збірку Є.Маланюка "Перстень Полікрата" (1939 рік), вона високо оцінила її за виразну індивідуальність і переконуючу патріотику. "Маланюк є поетом націоналістичним",– писала вона і підкреслювала, що його "поезія не має нічого спільного з бляшаною бомбастикою, на яку так охоче наші критики приліплюють завжди етикетку націоналізму", "оскільки поезія Маланюка навіть метел меча оживлює молитвою і силою духа злютовує розум і серця безсмертних мертвих, що мають збудити мертвих живих" [с.129]. О.Теліга вважала, що той, хто вміє читати, прочитає у вірші Є.Маланюка "Собор св. Юра" "далеко більше, аніж у десятку патріотичних поезіях, де весь час відміняється слово "Україна" [с.128].

Сама Олена Теліга слово "Україна" в своїй поезії вжила лише один раз, у вірші "Пломінний день", що є останньою частиною триптиха ("Чужа весна", "Сонний день", "Пломінний день"). Але саме в цьому творі вона заявила про свою життєву позицію поетеси-патріотки, що опинилася в чужій весні, серед чужих людей, де підстерігає загроза втратити високі мрії, спогади про рідний край і піддатися ілюзії, що "легко жить без великих хотінь". Але таке життя – не для неї, вона готова поринути в бурхливий водоспад життя, готова до самопожертви в боротьбі за Українську державу.

Хоч людей довкола так багато,
Та ніхто з них кроку не зупинить
Якщо кинути в рухливий натовп
Найгостріше слово – Україна.

Своїм полум'яним поетичним словом вона прагнула піднести дух нації, запалити, повести за собою інших:

Хай мій клич зірветься у високість
І, мов прапор в сонці, затріпоче,
Хай кружляє, мов невтомний сокіл,
І зриває рідних і охочих!

Вона передчувала наближення жорстокої боротьби за свою незалежну державу – Україну, коли треба буде справами підтвердити задекларований у словах патріотизм, і заявила про свою готовність до цього:

І коли закрутить непогода
І мене підхопить, мов піщину,
Хай несуть мене бурхливі води
Від пориву до самого чину! [с.21]

Олена Теліга вважала, що поет, письменник лише тоді виконає свой обов'язок перед нацією, державою, коли його слова не будуть розходитися з власними діями. Наталя Лівицька-Холодна писала в своїх спогадах про Олену Телігу: "Для Лени біографічні подробиці авторового життя мали величезне значення. У неї слово не сміло розходитися з ділом. Так, Руссо вона не любила за те, що він покинув своїх дітей. Толстого вона ненавиділа, за її власним висловом, за те, що він пропагував одне, а робив друге"[6]. О.Теліга в листах до Н.Лівицької-Холодної часто піднімала цю тему. "Звичайно, – писала вона, – життя одне, а творчість – друге, але для мене незрозуміло, як можна виголошувати якісь ідеї і не служити їм? Навівши цілий ряд прикладів такої невідповідності, вона звертається до подруги: "Ми з тобою будемо старатися, щоб наші слова не розходилися з ділом"[7].

Цю відповідність слова і діла вона особливо цінувала в людях. У листі до приятельки Ксенії Світлик від 3 серпня 1937 року Олена Теліга ділилася враженнями, які справив на неї поет Сергій Кушніренко, і зазначала: "Буде з нього, здається, тип людини, що ми так мало маємо: яка вміє єднати слово з ділом"[8].

У своєму житті і творчості Олена Теліга слідувала саме такому принципу, і це відзначали всі, хто знав її особисто. Олімпіада Скорупська, яка бачила Олену Телігу в Києві перед арештом 9 лютого 1942 року, коли вона йшла на зустріч до Спілки письменників, де призначила зустріч з товаришами, згадувала, що на пораду не йти туди, бо була небезпека арешту, Теліга відповіла: "На мене чекають люди. Я не можу не прийти тому, що боюсь арешту. Зрештою – їх також поарештують. Я не можу втікти, бо хтось міг би сказати: в небезпеці нас лишила, а перед небезпекою говорила про патріотизм і жертвенність" [с.416]. Олег Штуль уже після трагічної загибелі поетеси скрушно запитував у листі до Д.Донцова: "Невже лише п.Олена могла в житті бути такою, як в поезії?"[9]

Задумаймося: наскільки менше нерозв'язаних проблем мала б нині наша незалежна держава, якби її керівники і всі громадяни усвідомлювали себе українцями, дбали про "єдність в народі", про свою мову і культуру, про те, щоб книги, які читаються в нашій державі, не були духовною зброєю проти неї, а служили піднесенню власної нації, якби не було серед нас "партачів життя", які на виборах різних рівнів голосують не за того кандидата, чия програма їм більше імпонує, а за того, у кого більше шансів перемогти і за кого агітує безпосередній начальник, якби всі ми сповідували принцип відповідності слова і діла, вірність якому Олена Теліга засвідчила своїм життям і смертю.

---

[1]Матеріяли до історії літератури і громадської думки. ТЗ. Листування з американських архівів, 1857 – 1933. – Нью-Йорк, 1992. – С.604. Далі – Листування...

[2]Теліга Олена. Братерство в народі // Теліга Олена. О краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис. – К., 1999. – С.160. Далі посилання на це видання подаються в тексті, сторінки вказані в дужках.

[3]Листування... – С.690.

4Листи Олени Теліги до Ксенії Світлик передані адресаткою до Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги, зберігаються в архіві товариства.

[5]Листування... – С.613 – 614.

[6]Лівицька-Холодна Наталя. Спомин про короткий період життя Олени Теліги // Сучасність. – 1990. – №10. – С.88.

7Листування... – С.663, 664.

[8]Архів Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги.

[9]Напишіть, пане докторе, про її поезії, її життя, її стиль: Про Олену Телігу в листах Олега Штуля до Дмитра Донцова /Публ. Н.Миронець // Жіночий погляд. Ч.3 (Укр. Слово. – 2000, 18 – 24 травня).

Тетяна СТАДНЮК
Київ

ОЛЕКСАНДР ЯКОВИЧ ШУЛЬГИН І УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Олександр Якович Шульгин – видатний творець суверенної Української Народної Республіки, один з найактивніших організаторів відродження новітньої української державності, визначний український дипломат, історик, соціолог. Це один із багатьох прогресивних діячів ХХ століття, який зробив величезний внесок у розвиток української державності та міжнародної політики України.

На жаль, протягом довгих років діяльність Олександра Шульгина в розбудові державності Української Народної Республіки замовчувались офіційною радянською історіографією, і з цієї причини постать О.Шульгина і досі залишається маловідомою не лише українській громадськості, а й політикам і науковцям.

Першою спробою привернення уваги громадськості до цієї визначної постаті був опублікований зусиллями української діаспори "Збірник на пошану О.Шульгина"[1], який став першим етапом дослідження громадсько-політичної діяльності О.Шульгина. До цього ж треба віднести і працю Н.Полонської – Василенко[2], присвячену професору О.Я.Шульгину та поодинокі повідомлення про нього в енциклопедичних виданнях за кордоном[3]. Тільки протягом останніх років в незалежній Україні почали з'являтись праці українських дослідників про О.Я.Шульгина[4] а також була видана одна з його робіт[5]. Крім цього деяку інформацію про О.Шульгина в контексті національно-визвольних змагань 1917 – 1918 р. можна одержати з наукових збірників[6], присвячених цій проблематиці.

Особливим джерелом, яке містить важливу інформацію стосовно подій в політичному та міжнародному житті, учасником і провідником яких був О.Шульгин є тижневик "Тризуб". Саме на сторінках цього журналу О.Шульгин висловлював свої погляди на державницькі процеси і висвітлював міжнародні події. Велику цінність для дослідження ролі О.Шульгина в державотворенні України представляють документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, а зокрема, фонди Міністерства закордонних справ Української Народної Республіки (Ф. 3696) та Головної Еміграційної Ради (Ф. 3534). Але на жаль, не має ґрунтовного дослідження, присвяченого проблемі ролі О.Шульгина в українському державотворенні. Тому метою даної роботи є: на основі архівних документів, наукових досліджень та нових публікацій висвітлити роль О.Шульгина в державотворенні України.

Олександр Якович Шульгин був нащадком давнього українського шляхетного роду Устимовичів, спорідненого з найславетнішими іменами доби козаччини гетьманом П.Полуботком і Д.Апостолом. Олександр народився 30 липня 1889 р. в родинному селі матері Сохвине, Хорольського повіту на Полтавщині. Не дивно, що О.Шульгин виріс здебільшого в оточенні родичів своєї матері, і тому найбільший вплив на формування його особистості відіграли саме ці родичі.

Дід Олександра Яковича Микола Адріянович Устимович був першим патріотом в родині Шульгиних: палким прихильником України, "українофілом", який дуже щиро ставився до селянства. Яскравою постаттю і носієм українських традицій була бабуся Олександра Єфросинія Іллінічна. Саме вона прищепила малому Олександра той дух національних традицій українського народу, який О.Шульгин проніс через все своє життя.

Одним з найвидатніших членів родини Шульгиних, які справили великий вплив на формування світогляду О.Шульгина, була постать його батька Якова Миколайовича Шульгина. За визначенням М.Грушевського Я.М.Шульгин був "нащадком щирого українського роду, в якім живо заховалися етнографічні й українофільські традиції"[7]. Яків Миколайович Шульгин (1851 – 1911) – визначний історик, педагог, громадсько-культурний діяч, який разом з іншими представниками прогресивної української інтелігенції творив українське національне відродження у другій половині XIX – на початку XX століть. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету, Я.М.Шульгин активно включився в національно – визвольний рух і залишався вірним йому до кінця життя, зазнаючи арештів, заслання до Сибіру та інших переслідувань з боку російського царизму.

Мати Олександра Любов Миколаївна Устимович (1865 – 1945) завжди щиро поділяла українські симпатії свого чоловіка; добре знала українську мову і працювала на громадській і педагогічній роботі. Після закінчення вищих жіночих курсів та історико-філологічних факультетів Київського і Московського університетів працювала учителем на Полтавщині, активно діяла у Київській Громаді, була співорганізатором у 1914 р. клубу "Родина" в Києві, що опікувався пораненими українськими вояками.

© Т.Стаднюк

Батьки протягом всього свого життя вірно служили українському народу і зуміли виховати своїх дітей справжніми патріотами. В родині завжди панував дух патріотизму, ліберально – демократичних настроїв і ворожого ставлення до існуючої реакційної монархічної системи. Дуже часто в домі Шульгиних збиралася молодь і саме характер інтелігентної чисто української родини робив своє враження, пробуджуючи національні почуття.

Оцінюючи вплив батьків на формування свого світогляду, Олександр Шульгин говорив: "Я виріс у родині незабутніх батьків. Те велике зусилля, яке треба було зробити людині з національно індиферентного середовища, щоб дійти до українства, мені не було потрібне. Було майже неможливо не наслідувати мого батька, було б дивно, щоб патріотизм моєї матері не відбився на моєму житті і праці"[8].

Першою вчителькою Олександра була його мати, яка до третього класу навчала О.Шульгина початковій грамоті. Завдяки цьому, Олександру вдалось уникнути русифікації тогочасної офіційної школи. Вже в юнацькі роки життя молодий учень Київської гімназії відкрито висловив свої національні почуття, виступивши на захист української мови і культури[9]. Цей вчинок став свого роду "хрещенням" О.Шульгина в національно-визвольному русі.

Під час навчання в Петербурзькому університеті О.Шульгин стає одним з керівників гуртка українознавства при Петербурзькому університеті, заступником голови Київського земляцтва у Петербурзі, бере активну участь в організованій там С.Єфремовим Громаді Товариства українських поступовців (ТУП). Свої політичні симпатії він пов'язував з Українською радикально-демократичною партією, яку після певних реорганізацій у червні 1917 р. перейменували в Українську партію соціалістів-федералістів.

Після прибуття О.Шульгина до Києва за настановою Української Національної Ради 23 березня 1917 р. розпочався дуже важливий і відповідальний період його життя, період активної державотворчої і громадсько-політичної діяльності в Центральній Раді. Вже 25 березня О.Шульгин взяв участь у роботі з'їзду ТУП, на якому зарекомендував себе витриманим і далекоглядним політиком.

6 – 8 квітня 1917 р. О.Шульгин брав активну участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу в Києві, який мав велике значення для консолідації українства і подальшого розвитку революції. В перший же день його роботи О.Шульгин виступив перед делегатами з доповіддю "Федералізм. Домагання демократичної Федеративної Російської Республіки", закінчивши її словами, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою, в якій український народ разом з іншими народами, матиме повне право творити свої державні й культурні справи[10]. На Конгресі О.Шульгин був обраний членом Української Центральної Ради і зарахований до складу її Комітету.

В цей період діяльності Центральної Ради, пов'язаний із складними відносинами з Тимчасовим урядом, О.Шульгин був покликаний докласти всіх зусиль справі боротьби за автономію України. Так, 25 квітня 1917 р. О.Шульгин в складі української делегації проводив переговори з Тимчасовим урядом в Петербурзі про надання автономії Україні. Також мав офіційні зустрічі з російськими лібералами (А.Шахматовим, Ф.Кокошкіним, П.Мілюковим) і соціалістами (В.Мякотіним та ін.). З великою наполегливістю і рішучістю захищав О.Шульгин справедливі вимоги українського народу щодо надання Україні автономії на переговорах з тодішнім військовим міністром Тимчасового уряду О.Керенським під час його перебування в Києві. Однак, українські вимоги не знайшли підтримки російського уряду, який більше того, поставив під сумнів правоздатність Української Центральної Ради виявляти волю українського народу[11]. Тоді, Центральна Рада проголосила 10 червня 1917 р. свій історичний Універсал, який закликав український народ самим творити нове життя і розбудовувати автономну Україну.

Після створення в червні 1917 р. Генерального Секретаріату, О.Шульгин стає заступником голови Секретаріату в справах міжнаціональних С.Єфремова, а вже через два тижні – призначається генеральним секретарем міжнаціональних справ і після визнання Тимчасовим урядом Центральної Ради, 27 липня 1917 р. офіційно затверджується на цій посаді.

Активізація державницької діяльності О.Шульгина і новий найскладніший період діяльності О.Шульгина розпочався в зв'язку з проголошенням 7 листопада 1917 р. 3-м Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки. В цей важкий для України час, у критичній обстановці, викликаній світовою війною і агресією Раднаркому Росії проти Центральної Ради, О.Шульгину вдалося досягти визначних успіхів на дипломатичній арені.

13 грудня Генеральний Секретаріат міжнаціональних справ було перейменовано в Секретаріат міжнародних справ. Після проголошення 22 січня 1918 р. IV Універсалом самостійності України О.Шульгин призначається першим міністром закордонних справ УНР.

Серйозною обставиною, що стимулювала до самостійного виходу України на міжнародну арену, було зростання інтересу до неї як до потенційного і важливого фактора європейських взаємин з боку провідних держав світу. В Києві ще з дореволюційного часу перебували консульські установи Англії, Греції, Бельгії, Данії, Іспанії, Італії, Персії, Португалії, Норвегії, Франції, Швейцарії[12].

Особливу зацікавленість в Україні мали держави Антанти, які бачили її, як основний чинник збереження східного фронту у разі виходу Росії з світової війни.

З іншого боку держави Четверного союзу були зацікавлені в укладенні миру з Україною і закінченні виснажливої війни. О.Шульгину, як міністру закордонних справ в цій критичній обстановці доводилось вирішувати багато складних і важливих питань міжнародної політики. Враховуючи всю складність становища України в роки першої світової війни, не зважаючи на протистояння уряду Росії, О.Шульгину за півроку вдалося організувати установу міжнародної української політики, здобути для неї незаперечні успіхи, головне – визнання де-факто Францією та Англією уряду УНР.

Напередодні ж підписання делегацією УНР мирного договору О.Шульгин добровільно подав у відставку. Цей крайній крок він зробив, щоб не очолювати новий напрямок зовнішньої політики, з яким особисто не погоджувався, хоча й розумів його вимушеність. Це свідчить про високу принциповість цієї людини. Вже будучи не при владі, він так оцінив заклик українського уряду до німців і австрійців про допомогу: "Але цього заклику не можу оцінити і я, бо його продиктувала історія"[13].

Для виходу з уряду О.Шульгин скористався з загальної демісії кабінету В.Винниченка, що сталася 30 січня 1918 р. внаслідок зростаючої небезпеки більшовицького повстання у Києві. Своє рішення О.Шульгин не змінив попри прохання проф. М.Грушевського затримати міністерство закордонних справ в уряді В.Голубовича. Та О.Шульгин не відійшов цілковито від роботи і допомагав своїми порадами українській делегації в Бресті.

Перед самою окупацією Києва більшовиками, 7 лютого 1918 р., О.Шульгин представив В. Голубовичу дипломатів і представників країн Антанти. Він залишався в Києві під час більшовицької окупації і тільки завдяки деяким особистим знайомим не попав до рук більшовиків, які його постійно шукали.

Не погоджувався О.Шульгин і з політикою гетьманського уряду Ф.Лизогуба, тому відмовився очолювати у ньому міністерство закордонних справ. Перед цим О.Шульгин разом із С.Єфремовим склав і підписав ноту протесту до керівника німецької адміністрації В.Гренера, у якій від імені українських партій піддав критиці грабіжницьку політику німецько-австрійських "друзів" в Україні і, зокрема, організований ними гетьманський переворот. Згодом О.Шульгин погодився очолити комісію Української мирової делегації, яка від 23 травня проводила переговори в Києві з радянською Росією[14]. Разом з головою делегації С.Шелухіним, О.Шульгин вів переговори з делегатами радянської Росії Х.Раковським і Д.Мануїльським . З 1 червня 1918 р. О.Шульгин став одним з п'яти членів Ради міністерства закордонних справ, яке очолював Д.Дорошенко.

Завдяки своєму авторитету і невтомній діяльності, О.Шульгин з липня 1918 р. призначається послом Української Держави в Болгарії. Українське посольство у Болгарії складалося з радника посольства Ф.Шульги, першого секретаря В.Драмирецького, другого секретаря Д.Шолудька, двох аташе П.Сікори й Долуда, дипломатичного кур'єра В.Дяконенка та військового аташе ген. Б.Бобровського.

Значення українського посольства в Болгарії на чолі з Олександром Шульгиним полягало в визначних справах, які воно вирішувало в період своєї діяльності. Основні з них – це справа заступництва інтересів молодої держави та репатріація полонених. Завдяки піклуванню О.Шульгина на Батьківщину було повернено майже 15000 українських військовополонених[15].

З проголошенням гетьманом Скоропадським федерації з Росією, на знак протесту, О.Шульгин відмовився від своєї посади і, під кінець 1918 р., він ще раз повернувся до Софії для ліквідації посольства.

Важливим етапом у державній і політичній діяльності О.Шульгина був період Директорії УНР. Враховуючи той факт, що період існування Директорії збігся з активною фазою процесу післявоєнного врегулювання в Європі, О.Шульгину доводилось брати участь в найвідповідальніших місіях Української Народної Республіки. Однією з таких важливих дипломатичних місій була участь О.Шульгина в роботі Мирової конференції в Парижі, на яку він був призначений в складі української делегації урядом Директорії в 1919 р. Намагаючись всіма силами підсилити українську акцію на Мировій конференції, О.Шульгин склав і подав меморандум української делегації до французького уряду, в якому була представлена концепція українсько-французької співпраці і прохання до французького уряду вислати свою військову місію до уряду УНР. Але в цілому Паризька конференція не бажала розглядати проблему політичної долі України, як суверенної держави, обмежуючись лише обговоренням територіальної приналежності Західної України[16]. У 1920 – 1921 рр. О.Шульгин у складі української делегації домагався прийняття України до Ліги Націй на першій та другій Асамблеях Ліги Націй[17].

Після поразки української революції і втрати Директорією всієї території України О.Шульгин ще протягом майже трьох десятиліть активно відстоював на різних міжнародних форумах національно-державні інтереси українського народу, будучи одним з провідних діячів державного центру УНР в екзилі.

На початку 1926 року (незадовго до своєї трагічної загибелі) Голова Директорії С.Петлюра призначив Олександра Яковича Шульгина міністром закордонних справ Української Народної Республіки в екзилі. На цій посаді він протягом десяти років невтомно боронив і відстоював державницькі засади незалежної України. Але спочатку йому довелось виступати на захист честі й імені самого С.Петлюри. Сприйнявши звістку про його вбивство не тільки як власну, але й велику національну трагедію, Олександр Якович очолює Комітет пам'яті Симона Петлюри, до якого увійшло 103 організації, стає співав-

тором проекту Статуту Товариства Бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі[18]. Безперервна праця судової комісії уряду УНР в Парижі, в складі якої був О.Шульгин, досягла того, що не зважаючи на величезну перевагу ворогів майже вся французька і світова преса була на боці С.Петлюри. З ініціативи Судової Комісії була видана французькою мовою праця О.Шульгина "Україна і червоний жах", яка мала велике розповсюдження.

Невтомно працюючи на державній ниві, О.Шульгин водночас був засновником і керівником визначних українських установ і організацій за кордоном, які відігравали велике значення для піднесення престижу України на міжнародній арені. Зокрема, він був одним з організаторів Академічного Комітету України при Лізі Націй в Комісії Міжнародної інтелектуальної співпраці, яка за статутом мала співробітничати з національними комітетами міжнародної співпраці в окремих державах. Академічний комітет був створений в 1925 році, а навесні 1926 року Голова комітету ректор проф. О.М.Колесса та ген. Секретар проф. О.Я.Шульгин брали участь в одному із з'їздів, організованих Лігою Націй. Вже влітку 1926 р. на черговій сесії Комісії інтелектуальної співпраці, складеної з 14-ти найвидатніших учених світу, було поставлене питання про офіційне визнання Академічного комітету і саме О.Шульгин був покликаний відстоювати українську справу у Женеві[19]. Завдяки зусиллям українського делегата, Академічний комітет було прийнято до складу національних комісій. Від того часу його представників запрошують на всі міжнародні конгреси, що влаштовує Комісія Міжнародної інтелектуальної співпраці при Лізі Націй та її виконавчий орган, відповідний інститут у Парижі.

21 червня 1926 року О.Шульгин і О.Колеса брали активну участь в Конгресі національних комісій у Варшаві, організованому Інститутом інтелектуальної співпраці. На Конгресі делегатами від національних комісій Австрії, Болгарії, Греції, Данії, Польщі, Румунії, Росії, Угорщини, України, Чехословаччини, Швейцарії, Югославії обговорювались питання про допомогу Інституту іншим країнам в культурному аспекті, справи утворення фондів для допомоги ученим в їх наукових розробках[20].

Діючи за безпосередніми директивами уряду, О.Шульгину в 1928 р. вдалося домогтись прийняття українських емігрантських організацій Польщі й Румунії до складу дорадчого комітету при Високому Комісаріаті, а у 1929 р. новостворену Головну Раду Української Еміграції[21].

Як постійний український делегат при Лізі Націй, О.Шульгин активно захищав права українського народу в 1928 – 1930 рр. на форумі установи біженців при Лізі Націй в Женеві. З цієї справи йому доводилось зустрічатись з багатьма депутатами, міністрами і службовцями а також проводити завзяту боротьбу з комісаром у справах біженців Ф.Нансеном, який не бажав визнавати жодних українських домагань. У 1929 р. О.Шульгин написав "відвертого листа до Ф.Нансена", в якому в коректній, але гострій формі виступав проти негативного ставлення комісара до українських біженців. Цей лист М.Славінський вважав одним з найкращих актів української дипломатії[22].

Беззмінно очолюючи створене ще у 1920 р. і прийняте, як член міжнародної Унії до Ліги Націй Українське товариство прихильників Ліги Націй, О.Шульгин протягом майже двадцяти років (до її розпуску у 1939 р.) постійно репрезентував Україну в різних організаціях цього найавторитетнішого міжнародного органу, використовуючи його численні трибуни з метою постановки українського питання, захисту національних прав українців, розділених і гноблених різними державами[23].

Вбачаючи, що вирішення всіх національних проблем може прийти тільки шляхом відокремлення України від Радянського Союзу та відновлення незалежності, Голова уряду УНР О.Шульгин завжди намагався звернути увагу світу на всі ті страшні знущання, що зазнала Україна від окупантського режиму. 12 лютого 1932 року Голова української Місії у Франції, представник Державного центру УНР О.Шульгин подав ноту Голові Міжнародної конференції по обеззброєнню А.Гендерсонові і розіслав копії всім делегатам конференції[24]. В цій ноті уряд УНР протестував проти узурпації прав української нації представництвом СРСР, роз'яснював справжнє обличчя "пацифічної" Москви, наголошуючи на тому, щоб "роззброєні" держави не озброювали інших.

Представляючи Україну на міжнародній арені в дуже складний і тяжкий для неї час панування голоду і терору, О.Шульгин робив все для того, щоб допомогти українському народу, звертаючись до всіх можливих установ. Від імені голови Головної Еміграційної Ради вже на початку 1933 року, він висилає листи до Ліги Націй і Червоного Хреста, у вересні виступає в Женеві, висилає телеграму Рузвельту для підтримання акції американськими українськими організаціями, організовує в Парижі ярмарок на користь голодних.

Велике значення у згуртуванні української еміграції навколо державного центру УНР мала діяльність О.Шульгина на чолі Головної Еміграційної Ради. З самого початку свого утворення 1929 р. на Першій еміграційній конференції в Празі, Головна Еміграційна Рада проводила активну роботу по опікуванню українськими емігрантами, запровадженням різних акцій на допомогу голодуючим, займалась видавничою діяльністю[25].

В серпні 1936 р., не зважаючи на протести з боку уряду О.Шульгин залишив посаду міністра закордонних справ. Однак в 1939 р. О.Шульгину доручають очолити уряд УНР в екзилі і одночасно викону-

вати обов'язки міністра закордонних справ, надавши йому незвичайні повноваження для міжнародної акції в Англії і Франції. Оскільки очолюваний ним уряд зразу ж став на бік країн антигітлерівської коаліції, О.Шульгина із сином Ростиславом під час окупації Франції німцями було заарештовано і ув'язнено.

Важливо, що свою державну діяльність О.Шульгин органічно поєднував з науковою і публіцистичною. Свої погляди і враження викладав він у багатьох гостропубліцистичних статтях, опублікованих в багатьох періодичних органах, насамперед у паризькому тижневику "Тризуб" у 1926 – 1938-х рр. В них О.Шульгин захищав концепцію і діяльність уряду УНР в екзилі, роз'яснював його важливе значення для загальноукраїнської справи, наполегливо підкреслював, що найголовніше завдання українців – боротьба за державність і самостійність України.

Узагальнений характер мають численні статті Олександра Яковича про Україну взагалі, про боротьбу за відновлення української державності в 1917 – 1920 рр., дипломатичну діяльність УНР, які були надруковані в "Енциклопедії українознавства", "Українській Загальній Енциклопедії", "Словнику Міжнародної Дипломатичної Академії" та ін.

Одна з перших грунтовних праць О.Шульгина – книга "Політика. Державне будівництво України і міжнародні справи" (К., 1918) присвячена висвітленню питань національно-державного будівництва в Україні. Крім того вона має велику джерелознавчу цінність, бо містить унікальні документи першого парламенту незалежної України Малої Ради, більшість з яких згодом були втрачені.

Значним внеском в історію української дипломатії 1917 – 1934 рр. є книга О.Шульгина "Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині" (Париж, 1934). Ця робота цінна не тільки висвітленням ідеології, політики та діяльності державного центру УНР в екзилі, а особливо великою кількістю унікальних документів, вміщених у додатках.

Справді неоцінимою була роль О.Я.Шульгина в організації і розгортанні діяльності наукових і громадсько-культурних центрів. В 1946 – 1960 рр. О.Шульгин – засновник і незмінний голова Українського Академічного Товариства у Парижі. У 1952 – 1960 рр. він стає ініціатором створення і віце-президентом Міжнародної Вільної Академії Наук у Парижі, яка об'єднала понад 300 екзильних вчених. Одночасно він був представником українців у Міжнародній організації біженців (IPC), а в 1952 – 1960 рр. співробітником французької організації з питань охорони біженців і бездержавних осіб при Міністерстві закордонних справ Франції.

4 березня 1960 р. О.Шульгина не стало. Зараз стають реальними передбачення і пророцтва українського патріота, який завжди був вірним захисником державної незалежності. З далекого минулого у сьогодення лунають слова великого Українця: "Перед нами широке майбутнє утворення демократичної національної державності. Ця державність розпочалася силою обставин серед стихій величезної революції, яка значно прискорила хід подій і утруднила всю працю надзвичайно. Але труднощі нас не повинні лякати. Труднощі треба пережити і твердо піти по тому шляху, на який поставив нас неминучий хід подій – Fatum історії"[26].

Таким чином, ми бачимо, що О.Я.Шульгин відіграв велику роль в державотворенні України. Завдяки активній і напруженій роботі О.Шульгина в Центральній Раді Україна була визнана де-факто Францією і Англією. В добу гетьманату П.Скоропадського і Директорії С.Петлюри О. Шульгин з гідністю відстоював права Української держави перед світовою громадськістю, беручи участь у найвідповідальніших місіях на світовій арені. Завдяки вдалій політиці українського дипломата Україна підтримувала дружні відносини з представниками різних народів на еміграції і була визнана, як культурна одиниця, найавторітетнішою міжнародною науковою установою. Плідна діяльність О.Шульгина на посаді міністра закордонних справ УНР в екзилі мала величезне значення для піднесення України на міжнародній арені. Репрезентуючи Україну у міжнародних установах і організаціях, займаючи провідні посади в українському дипломатичному, політичному, громадському, культурному й науковому житті, О.Шульгин перед усім світом відстоював національні права українського народу, невтомно виконуючи всенаціональні українські завдання і гідно втілюючи в життя державницькі традиції Української Народної Республіки.

---

[1]Збірник на пошану О.Шульгина (1889 – 1960)//Записки Наукового – Товариства ім. Шевченка. Т.186. – Париж – Мюнхен., 1969. – 359 с.

[2]Полонська-Василенко Н. Професор Олександр Якович Шульгин // Наукові записки УВУ. – Ч.3. – 1959. – Париж-Мюнхен., 1969. – 359 с.

[3]Шульгин Олександр // Енциклопедія українознавства. – Париж-Нью-Йорк, Т.10. – С1984. – С. 3902 – 3903.

[4]Стрельський Г. "Олександр Шульгин – вчений і політик"//Київська старовина. – 1994. – №3. – С.80 – 88; Солодько В. Шульгин Олександр Якович // Мала енциклопедія етно-державознавства. – К., 1996. – С.903; Гошуляк І.Незламний борець за суверенну Україну // Пам'ять століть. – 998. – №1 – С.108 – 117; Стаднюк Т.Д. Діяльність О.Шульгина на посаді міністра закордонних справ УНР в екзилі (1926 – 1936) // Вісник Київського Університету імені Тараса Шевченка.Історія. – Вип.45. – К., 1999. – С.63 – 66; Любченко В.Б. Київські Шульгини: національно-розділена родина в історії України // Українська біографістика. – Вип.2. – К., 1999; Денека О.І. Олександр Шульгин: Сторінки життя

та творчості//Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Вип.2. – Львів., 1999. – С. 522 – 530.
[5]О.Шульгин. Без території. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. – Автентич. відтворення вид. 1934 р./ Упорядники: Г.В. Стрельський, І.Д.Шевченко. – К., 1998. – 352 с.
[6]Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів., 1995 ; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – К., 1996. – Т.1. Т.2; Центральна Рада і український державотворчий процес: Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. – Ч.1. Ч.2. – К. – 1997; Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя, 1998. – 264 с.; Україна в європейських міжнародних відносинах. – К. – 1998 – 526 с.; Державний центр УНР в екзилі. Статті і матеріали. – К., 1993. – 493 с.
[7]Грушевський М. Пам'яті Якова Шульгина. Збірник на пошану О.Я.Шульгина. Записки НТШ. Париж – Мюнхен., 1969. – С. 169.
[8]Промова О.Шульгина на ювілейних зборах у Нью-Йорку (з нагоди його 70-ліття) // Збірник на пошану О.Шульгина. – С. 176.
[9]Шульгин О. Мої дитячі та юнацькі спогади про село // Збірник на пошану О.Шульгина. – С.220
[10]Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1998. – Т.1. – С. 53.
[11]Грушевський М.Новий період історії України. – К., 1992. – С.18
[12]Центральий державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф.2592. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.1.
[13]Шульгин О.Політика. – К., 1918. – С.18
[14]Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. // Центральна Рада і український державотворчий процес: Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. – Ч.2. – К.,1997. – С.402.
[15]ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1 – Спр.116. – Арк.20.
[16]Українська революція і державність (1917 – 1920 рр.). – К., 1999. – С. 169.
[17]ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 438. – Арк.33.
[18]Михальчук В. Бібліотека ім. С.Петлюри. – К., 1999. – С.56.
[19]Шульгин О. Без території. – С.60.
[20]Тризуб. – 1926. – Ч.39. – С.14.
[21]Степаненко В. У століття народження С.Петлюри – президента УНР. Статті, промови, розвідки. – Вашингтон – Філадельфія., 1979. – С. 47.
[22]Жуковський А. Політична і громадська діяльність О.Шульгина // Збірник на пошану О.Шульгина. – С. 32.
[23]Тризуб. – 1930. – Ч.26 (234). – С. 12.
[24]Тризуб. – 1932. – Ч.8 (316). – С. 23.
[25]Тризуб. – 1934. – Ч.8 (414). – С.8.
[26]Шульгин О. Fatum історії // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 124.

Лілія ГОНЮКОВА
Київ

СОФІЯ РУСОВА І УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ

Коли йдеться про український жіночий рух, не можна не згадати Софію Русову – видатного педагога, громадську та політичну діячку.

Софія Федорівна Русова народилася 18 лютого 1856 р. в родині шведа Федора Ліндфорса. Мати її походила з аристократичного французького роду*. Оселившись у с. Олешня на Чернігівщині у 40-х роках XIX ст., родина Ліндфорсів багато зробила для благоустрою цього села, збудувала церкву, школу, опікувалася поліпшенням умов праці селян[1].

С.Русова виховувалася в кращих традиціях ліберального дворянства. Ще в юному віці вона познайомилася з діяльністю київської громади і стала її активною помічницею. Вже на схилі життя Русова згадувала, що найбільший вплив на становлення її поглядів мали М.Драгоманов та її чоловік, О.Русов[2] (видатний громадський діяч і статистик). Демократично-федеральні ідеї М.Драгоманова визначили напрям діяльності цілого покоління українського національного руху. Але тоді (кінець XIX ст.) С.Русова ще не брала активної участі в жіночому русі.

Взагалі, український жіночий рух сягає своїм корінням у XIX ст. У 1884 р. створилися перші організації на Сході та Заході нашої землі. У Києві український гурток постав з ініціативи Олени Доброгаєвої на базі вищих жіночих курсів. Серед його учасників, на думку М.Богачевської-Хомяк, дослідниці українського жіночого руху, була і Софія Русова[3]. Але ретельне вивчення документів доводить, що в цей час С.Русова відбувала ув'язнення у Катеринославській в'язниці (1883 – 1884 рр.)[4]. Активно працювати в жіночих організаціях Софія Федорівна почала під час української революції.

Її було обрано до Центральної Ради разом з Л.Старицькою-Черняхівською, М.Грушевською, З.Мірною, М.Ішуніною, В.О'Коннор-Вілінською, Л.Яновською та ін.[5] С.Русова працювала у Президії "Товариства шкільної освіти", яке було створене для реорганізації системи освіти, опікувалося підготовкою учительських з'їздів, виданням підручників, практичним створенням нових шкіл. У цей же період вона створила й очолила департамент дошкільного виховання та позашкільної освіти Міністерства народної освіти та Всеукраїнську учительську спілку і керувала ними до захоплення України більшовиками. У 1919 р. разом з урядом УНР евакуювалася до Кам'янця-Подільського, де тоді був створений Союз українок Наддніпрянщини, Галичини та Буковини, який Н. Полонська-Василенко назвала "символом соборности України"[6]. Метою союзу була допомога пораненим воякам УНР, а також культурно-освітня праця в шпиталях. З ініціативи Союзу був прийнятий закон про забезпечення дітей, батьки яких загинули в боротьбі за визволення УНР. Софія Русова очолила секцію з організації шпиталю (для цього взяла відпустку у Міністерстві освіти) – керувала комісією Червоного Хреста для допомоги українським воякам в польських таборах полонених. Разом з Л.Старицькою-Черняхівською та О.Черняхівським відвідала табори полонених у Польщі та Львові. Зустрілася, незважаючи на перешкоди, з митрополитом Шептицьким і обговорила можливі варіанти допомоги нашим полоненим. Симон Петлюра високо цінував громадську роботу С.Русової і вважав, що саме вона зможе якнайкраще представляти наш народ перед світовою громадськістю.

У 1920 р. було засновано Українську національну жіночу раду (УНЖР) в Кам'янці-Подільському. Перший склад її був такий: голова – М.Грушевська, члени Ради: К.Малицька, М.Рудницька, З.Мірна, Л.Черняхівська-Старицька, Г.Залізняк, Н.Суровцева. Організація поділялася на п'ять секторів: економічний, медичний, допомоговий війську, культурний та мистецький. Русова очолила УНЖР після того, як М.Грушевська зреклася головування. Пізніше вона писала: "Мене участь у Інтернаціональній Жіночій Раді цікавила тільки як змога використати широко на весь світ трибуну, з якої я б могла голосно кричати про недолю України, показати світові про несправедливість, від якої вона загибає"[7].

Майже всі члени УНЖР з приходом більшовиків опинилися за кордоном. Готуючись до еміграції, члени Ради вирішили засновувати філії організації у місцях еміграції. Таким чином постали філії у Відні, Римі, Берліні та Празі, яка залишалася центральним осередком УНЖР впродовж 19 років, аж до ліквідації Ради.

---

* Про батьків С.Ліндфорс (Русової) неодноразово писали дослідники її життя та творчості: Проскура О. Біля джерел української педагогічної думки // Русова С. Вибрані твори. – К.,1996. – С.5 – 6. Її ж. Софія Русова //Дивослово. – 1995. – №9. – С.53 – 59. Її ж. Софія Русова – вчений, педагог, громадський діяч //Педагогіка і психологія. – 1996. – №1. – С.171 – 180 та ін.

© Л.Гонюкова

Покинувши свою землю після поразки УНР, українці згуртовувалися в різні політичні та громадські об'єднання. Це допомогло їм не просто вижити, а й реалізувати ідею представництва перед світовою громадськістю українського народу, як єдиного й незалежного, котрий має право на створення своєї держави.

Першою громадсько-допомоговою організацією українських емігрантів став Український громадський комітет у Празі (УГК), заснований 7 липня 1921 р. за ініціативою М.Шаповала та Н.Григоріїва, відомих політичних діячів соціалістичного спрямування та урядовців УНР[8]. Чехословацький уряд сприяв створенню громадських організацій. В УГК працювали видатні громадські діячі та діячі культури Василь Біднов, Микола Галаган, Дмитро Антонович, Василь Тищенко, Оттон Ейхельман, Модест Левицький, Ольга Шаповал, Павло Богацький, Аркадій Животко, серед них і Софія Русова.

У середині 1922 р. С.Русова очолила секцію допомоги жінкам і дітям при УГК, яка складалася з двох груп: празької та подєбрадської. Секція матеріально підтримувала жінок та дітей у складних умовах еміграції, опікувалася вихованням та навчанням українських дітей з метою збереження надбань української культури.

Роботу розпочала з "Відозви до українського громадянства усіх країн", в якій, зокрема, говорилося: "Лиха доля не дає жити українцям в рідному краю. Страшна небезпека для життя від голоду та переслідувань чужинцями-окупантами України жене цілі українські родини геть далеко з рідного краю, від рідної оселі. Ці непевні умови життя гірш усього одбиваються на малих дітях. Необхідно дати цим дітям порятунок і громадську охорону, заступити часто розірвану родину…

Спілка звертається до усього світу з голосним покликом-проханням: "Допоможіть нам рятувати українських дітей, поможіть улаштувати для них кілька необхідних притулків"[9].

На діяльність секції допомоги жінкам і дітям УГІЕ відразу виділив 1000 чеських крон. Надалі основну допомогу секція отримувала від чехословацького уряду при посередництві УГК. Крім того, завдяки активній міжнародній діяльності С.Русової, секція отримала кошти від Шведської жіночої ради, Женевського товариства жінок, митрополита А.Шептицького. Значну допомогу секції надали Міжнародний та Чеський Червоний Хрести.

Працівники секції заробляли гроші для своєї справи самостійно, зокрема видали чеською мовою книгу М. Левицького "Петрусів сон", організували платні лекції на користь дитячого притулку, де С.Русова викладала педагогіку, брали участь у роботі чеських виставок ("Микуласький базар") щоб отримати замовлення на роботи своїх співвітчизників.

Подєбрадська група секції відразу стала опікуватися дитячим притулком, заснованим медичним відділом УГК за допомогою Чеського Червоного Хреста. С.Русова постійно наголошувала, що діти – це майбутнє нації і до них треба ставитися з особливою увагою. Ще на початку своєї діяльності вона влаштувала притулок для дітей у Подєбрадах, який зміг проіснувати лише півроку. У 1925 р., під керівництвом С.Русової та з допомогою батьків був створений інший притулок для сиріт та дітей з малозабезпечених родин українських емігрантів. І хоча уряд ЧСР з 1925 р. перестав виділяти кошти на громадські організації, він продовжував утримувати український притулок. Цьому сприяв високий авторитет С.Русової, про що свідчить її листування з урядовцями[10].

Празька група секції почала роботу з реєстрації жінок та дітей українських емігрантів та встановлення їхніх потреб. Всього було зареєстровано 222 жінки, 58 дітей віком до 5 років і 37 дітей – від 5 років[11].

С.Русова намагалася практично допомагати українцям. За час її роботи секція організувала шевську майстерню, надіслала грошові допомоги: хворим на сухоти в польські табори інтернованих українських вояків, для дітей у Калішські табори інтернованих – на проведення Великодніх свят, на українську школу в Відні, на притулок дітей-сиріт у Львові, для дітей Йозефовського табору інтернованих, влаштувала багато інших добродійних акцій. Постійно підтримували зв'язки з таборами інтернованих у Тарнові, Ченстохові, Щепіорно, Йозефові, Німецькім Яблоннім тощо. До секції зверталися по матеріальну або правову допомогу й окремі жінки, які не мали де жити, не працювали. Їм видавали разову допомогу від 20 до 200 крон, влаштовували на роботу, допомагали отримати житло.

Секція дбала й про поліпшення стану здоров'я емігрантів. Давала лікарські поради, влаштовувала хворих на лікування; дітей – на літо по селах на оздоровлення. Треба підкреслити, що УГК особливо піклувався про здоров'я своїх співвітчизників. Для хворих на сухоти був влаштований санаторій у Квасах (Підкарпаття).

Секція охорони жінок та дітей влаштовувала дітям Різдвяні та Великодні свята з традиційними українськими обрядами. З ініціативи С.Русової було створено дитячий клуб, щоб діти хоч раз на тиждень могли побути в своєму національному оточенні, поспілкуватися рідною мовою, знайомитися з надбанням української культури. Очолила роботу клубу О.Галаган, заняття проводили А.Животко, К.Антонович та ін. Постійно в клубі збиралося близько 25 дітей віком від 4 до 13 років[12].

Робота С.Русової у секції допомоги жінкам і дітям при УГК тісно перепліталася з працею в Українській національній жіночій раді. Денаціоналізація українських дітей на еміграції глибоко непокоїла членів

УНЖР. Про це вони писали у "Зверненні до українського громадянства у Празі". Намагаючись стримувати іноземний вплив на українських дітей, Рада влаштовувала дитячі вечірки, проводила курси українознавства. Члени УНЖР акцентували увагу на недостатній роботі батьків і для поліпшення справ з вихованням дітей створили спільний гурток батьків та членів Ради.

УНЖР сконцентрувала свою діяльність у таких напрямах: представництво українських жінок у світових організаціях; протести та звернення до всесвітніх організацій з метою захисту прав українців; активна культурно-просвітницька діяльність та матеріальна допомога українцям; співпраця з іншими українськими організаціями[13].

Основні зусилля спрямовувалися на міжнародну діяльність. Саме цього вимагав від УНЖР С.Петлюра і виділяв у зв'язку з цим постать С.Русової. Щойно покинувши радянську Україну, Софія Федорівна взяла участь у Міжнародному Конгресі жінок у Гаазі (1922). Виступ голови УНЖР на цьому представницькому зібранні мав неабиякий вплив на делегаток, був надрукований у пресі. Учасники Конгресу висловлювали щире співчуття нещасній долі українського народу, що потерпав від окупації росіян, поляків, румунів. А Голландський Червоний Хрест, на прохання С.Русової, надав конкретну допомогу голодуючим на Катеринославщині.

Делегатки від УНЖР брали участь у роботі міжнародних жіночих Конгресів у Галле, Римі, Копенгагені, Вашингтоні.

У міжвоєнний період найбільш впливовими жіночими організаціями були Міжнародна (Інтернаціональна) Жіноча Рада (МЖР) (заснована в 1888 р. у Вашингтоні, опікувалася правами жінки), Міжнародний суфражистський Союз (боровся за надання жінкам виборчих прав) і Міжнародна жіноча Ліга Миру та Свободи, що виникла наприкінці XIX ст. і відстоювала принципи міжнародної співпраці й пацифізму. УНЖР тісно співпрацювала з цими організаціями, використовуючи міжнародні зібрання для вирішення українських проблем.

На Римському (1923) Конгресі Міжнародного союзу суфражисток, до складу якого входила й УНЖР, виступ С.Русової знову привернув увагу делегаток та преси до українського питання. Вона спростувала бадьорі радянські заяви про поліпшення умов життя та праці жінок у Радянському Союзі: "Що з того, що большевики визнали всі права жінки, коли навкруги всі людські права, а значить і права жінки, потоптані"[14]. Крім висвітлення національного та жіночого питання на засіданнях Конгресу, делегатки звернулися до міністра освіти Італії з проханням допомогти освіті українських дітей. Для них було виділено п'ять стипендій.

Українкам постійно доводилося долати труднощі непорозуміння в роботі з МЖР. Полячки намагалися не допустити існування незалежної української делегації. Так, на Конгресі у Копенгагені польській делегації вдалося замовчати справу Ольги Бессараб, замученої у польській в'язниці. Вони попросили відкласти слухання цієї справи до отримання ними додаткових матеріалів, але до кінця Конгресу так їх і не отримали. Зрозумівши підступність полячок і не бажаючи замовчати цей факт, Русова домоглася розгляду справи О.Бессараб на наступному з'їзді в травні 1925 р. Крім того до Львова мала приїхати міжнародна комісія жінок, яка займалася залагодженням міжнаціональних конфліктів і вже працювала в Рурі, з'ясовуючи взаємини німців та французів.

Особливо інтенсивним та довготривалим було співробітництво українського жіноцтва з Міжнародною жіночою Лігою миру та свободи. В цій організації з українських делегаток найчастіше виступали: С.Русова, В.О'Конор-Вілінська, З.Мірна, Г.Чикаленко-Келлер, Н.Суровцова, І.Лоська, О.Храпко-Драгоманова. Українки активно відстоювали права меншостей, звертали увагу на дискримінацію українського населення у Польщі та безправ'я в Радянській Україні. В своєму звіті про діяльність УНЖР Софія Русова писала, що Рада брала участь у роботі Конгресів Ліги в Празі, двічі в Греноблі, в Подєбрадах. Делегатки від України не тільки виборювали права свого народу, а й, по можливості, знайомили світову громадськість зі своєю культурою, бо для світу Україна була як "якісь невідомі океанські острови".

Русова послідовно викривала підступність "миролюбної" політики Радянського Союзу і виступала проти співпраці з ним. Разом з тим, українки завжди підкреслювали своє прагнення до миру. Так, на Вашингтонському Конгресі Ліги (1924) наші делегатки доповіли про ілюзорність української автономії у Радянському Союзі, але підкреслили, що після воєнних лихоліть наш народ прагне миру і знає йому ціну[15].

На Конгресі національних меншостей у Женеві 1931 р. С.Русова, базуючись на статистичних даних, аргументовано показала згубні наслідки політики пацифікації польського уряду по відношенню до українського населення Галичини. Її підтримала Мілена Рудницька та Мері Шіпшенкс, видатні діячки міжнародного жіночого руху.

На Конгресі у Празі (1937) С.Русова заявляла про голод в Україні як наслідок колоніального режиму Радянського Союзу, акцентувала увагу на питанні становища жінок. І хоча частина делегаток намагалася завадити її виступу, друга частина їй аплодувала[16]. Симон Петлюра відзначаючи активну міжнародну діяльність Голови УНЖР, підкреслював "невтомну працю, що її провадить наша стара, а все юна

душею, заслужена діячка Софія Русова, маніфестуючи на жіночих міжнародних конгресах права української жінки а одночасно і нашу щербату долю національну”[17].

Участь у роботі міжнародних організацій давала українцям можливість привернути увагу світу до українського питання і підготувати громадську думку до появи незалежної Української держави. Завдяки Міжнародній Жіночій Раді в Лізі Націй обговорювалася справа голоду в Україні. Це була єдина міжнародна організація, що звернула увагу на жахливі події в нашій країні 1933 р. Але Радянський Союз спростував заяви про голод і світова громадськість була позбавлена можливості допомогти нашому народу.

Українська національна жіноча рада, на думку С.Русової, гідно виконала поставлені перед нею завдання, долаючи великі труднощі у своїй роботі, і тимчасово припинила діяльність у 1939 р. Активну міжнародну роботу повів Всесвітній союз українок, створений у 1934 р. на Жіночому Конгресі у Станіславі. Союз очолив політичну працю українських жіночих організацій та представництво нашого народу перед світовою громадськістю. До його складу ввійшли: Українське жіноче товариство Союзу українок у Львові; Союз українок у Рівному; Жіноча громада в Чернівцях; Жіноча Рада в Ужгороді; Союз українок-емігранток у Польщі; Союз українок-емігранток у Румунії; Українська жіноча національна рада в Празі; Союз українок Америки; Союз українок Канади. Таким чином Всесвітній союз українок реалізував давню мрію об’єднати жіночі українські організації. Друкованим органом ВСУ став журнал “Українська жінка”. Почесним Головою ВСУ була обрана С.Русова, досвід роботи якої в громадських організаціях та державних установах, на освітянській ниві, вміння переконувати людей та спілкуватися з ними були незаперечними і визнаними світовою громадськістю[18].

---

[1]Куценко Т. Громадська діяльність родини Ліндфорс // С.Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч України: Матер. всеукр. пед. читань. – Чернігів, 1996. – Кн. 1. – С.43 – 45.
[2]Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВОУ). – Ф. 3889, оп. 1, спр. 17, арк. 52.
[3]Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884 – 1939. – К., 1995. – 68 с.
[4]Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф. Х, № 14795, арк. 8 – 9.
[5]Миронець Н. Жінки в Українській Центральній Раді // Слово і час. – 1996. – № 8/ 9. – С. 52.
[6]Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. – Вінніпег; Мюнхен, 1969. – С. 146.
[7]Русова С. Мої спомини. – Львів, 1937. – С.207.
[8]Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – С. 29.
[9]ЦДАВОУ. – Ф. 3801, оп. 1, спр. 181, арк. 2.
[10]ЦДАВОУ. – Ф. 3801, оп.1, спр. 333; ф.3889, оп. 1, спр. 15; Русова С. Назв. праця. – С. 302.
[11]ЦДАВОУ. – Ф. 3801, оп. 1, спр. 91, арк. 2.
[12]ЦДАВОУ. – Ф. 3801, оп.1, спр. 523.
[13]Там само. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 13, арк. 1 – 6.
[14]Русова С. Названа праця. – С. 267.
[15]ЦДАВОУ. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 12.
[16]Богачевська-Хомяк М. Назв. праця. – С. 319 – 320.
[17]Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: Вид-во. Укр. Вільн. АН у США, 1956. – С.316.
[18]ЦДАВОУ. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 12.

Сергій Пивовар
Київ

ПРОБЛЕМА ЗАРОДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ О.Я.ЄФИМЕНКО

Олександра Яківна Єфименко (дівоче прізвище – Ставровська) (1848 – 1918) видатний російський та український учений історик й етнограф. Одружившись із засланим на північ Росії за участь у народницькому русі відомим українським етнографом і фольклористом Петром Єфименком, вона в 1874 р. переїхала з далекого архангельського краю до України, яка стала її другою батьківщиною, з котрою вона нерозривно пов'язала своє життя та наукову творчість. Росіянка за походженням, О.Єфименко щиро співчувала пригнобленому українському народові, засуджувала переслідування українства царськими властями, виступала на захист української культури, мови, історії. Вона, зокрема, доводила, що український народ "мав особливу історичну долю", що його минуле це, передусім, "боротьба за свободу", що, хоча він "не відстояв свою політичну самостійність, це ще не означає, що він повинен втратити і свою особливу культуру..."[1]

Вивчаючи минуле українського народу, О.Єфименко здійснювала ґрунтовні історичні дослідження. У 1905 р. було видано збірник її праць "Южная Русь. Очерки, исследования и заметки", до якого увійшли раніше опубліковані дослідження. Характерно, що наукова творчість ученої оцінювалася з абсолютно протилежних позицій, залежно від політичної орієнтації опонента. Шовіністично настроєні рецензенти цієї збірки стверджували, що статті О.Єфименко створювали в цілому таке уявлення про історію українського народу, яке переконувало в здатності та праві українців на самостійне національне існування. Натомість націоналістично налаштовані критики доводили, що вона взагалі ігнорує існування окремого українського народу та його історії[2]. До речі, з 24 публікацій (в тому числі 15 – історичних), збірки, жодна не присвячувалася безпосередньо періоду Київської Русі. Звернутися до цієї теми історика спонукав конкурс на найкращу науково-популярну працю з історії України, оголошений в 1896 р. редакцією журналу "Киевская старина". Упродовж кількох років О.Єфименко здійснювала, за словами Д.Дорошенка, одну з перших "спроб популярно-наукового синтезу української історії"[3]. Окремі частини цієї роботи присвячені проблематиці Давньоруської держави, впродовж 1901 – 1903 рр. публікувалися в санкт-петербурзькому "Журнале для всех". Підготовлений О.Єфименко рукопис був відзначений премією редакції "Киевской старины", а в 1906 р. вийшла в світ двотомна монографія "История украинского народа". В 1907 р. було опубліковано "Историю Украины и ее народа", де в стислій формі викладався зміст і висновки попередньої праці. В наступне десятиліття О.Єфименко читала лекції з української історії ("Юго-Западной Руси") на Вищих жіночих курсах у Петербурзі. У 1910 р. вона стала першою жінкою в Російській імперії, якій було присвоєно (Харківським університетом) учений ступінь почесного доктора історії. Після більшовицького перевороту наприкінці 1917 р. О.Єфименко повернулася в Україну і, незважаючи на 70-річний вік і тяжку хворобу, продовжувала щиро вболівати за долю її народу, зокрема й за становище історичної науки. Наголошуючи на величезній ролі українознавства, вона в 1918 р. підкреслювала, що серед "пунктів програми цього українознавства українська історія займає одне з найважливіших місць". Водночас О.Єфименко з сумом констатувала, що "піддані держави, яка щойно зародилася, зовсім не знають своєї історії"[4]. Прагнучи зробити свій внесок у вирішення цієї проблеми, вона написала "Початковий підручник українсько-московської історії для шкіл народних". Це була її остання праця.

Серед студій української історії, здійснених О.Єфименко, чільне місце посідає проблема зародження давньоруської державності. В зв'язку з цим слід зазначити, що як історик вона належала до так званої народницької школи в українській історичній науці, яку репрезентували видатні вчені – М.Костомаров, В.Антонович, О.Лазаревський, М.Грушевський та ін. Вважаючи рушійним чинником історії народ, а головним критерієм історичної оцінки – його інтереси, історики-народники, на відміну від більшості тогочасних учених, які зводили історію країни до історії її держави, вивчали передусім минуле народу, а не держави. Водночас вони загалом негативно ставилися до держави, ототожнюючи її установи з насильством, поневоленням, несправедливістю тощо[5].

Продовжуючи традицію народницької історіографії, О.Єфименко як учений-історик посідала особливе місце. Це визначалося не тільки тим, що на той час вона була єдиною представницею жіночої статі в цій плеяді талановитих учених, а й прагнучи зробити суттєвий внесок у дослідження історії України, намагалася виробити власний погляд на український історичний процес. Не випадково, відзначаючи "невсипущу енергію" О.Єфименко, її "глибоку потребу в поширенні і поглибленні наукового знання й світогляду", Д.Багалій підкреслював, що "найголовніше, це знання у власній, оригінальній переробці"[6].

© С.Пивовар

Відомо, що проблема зародження давньоруської державності, незважаючи на величезне історіографічне надбання, досі залишається недостатньо з'ясованою. Досліджуючи різні аспекти цієї проблеми, сучасні історики, як і їх попередники в минулому столітті, спираються головним чином на "Повість временних літ"[7]. Тому своєрідні погляди О.Єфименко на процес зародження Давньоруської держави викликають зацікавленість сучасних науковців, насамперед тих учених, які здійснюють спроби визначити хронологічні рамки й конкретно-історичні умови переходу східнослов'янського суспільства від бездержавного стану до державності.

О.Єфименко дотримувалась думки, що українці переселилися на територію сучасної України в період Великого переселення народів, приблизно в VI – VII ст. "Не може бути ніяких сумнівів у тому, що саме предки нинішніх малоросів і згадуються в літопису під іменем киян, полян, чернігівців та переяславців, сіверян, волинян, древлян". О.Єфименко була переконана, що з часів колонізації праукраїнці існували в умовах загалом бездержавної форми суспільного устрою: "...Тоді наші предки ще не знали державного життя, жили невеликими союзами родичів, родами, котрі об'єднувалися в племена"[8]. Разом з тим, вона визнавала, що поступово східні слов'яни самостійно організовували примітивні суспільні структури, за допомогою яких здійснювали самоуправління: "...Повного безначалія у нас таки не було і в кожнім роді був свій старший...", – зазначала вона. – "Рід держався купи, добував для себе усе потрібне для життя, сам себе боронив, сам управлявся..."[9]. Подальший розвиток цієї форми суспільного устрою призвів до появи певних елементів східнослов'янської державності. Є всі "підстави вважати, стверджувала історик, що в епоху, яка безпосередньо межує з епохою виникнення держави (мається на увазі період до середини IX ст. – *С.П.*), окремі території, зайняті південноруськими слов'янами, які літописець позначає назвами різних племен, були об'єднані в союзи". О.Єфименко кваліфікувала їх як "ті елементарні політичні союзи, які можна й нині спостерігати у різних диких племен..." Саме завдяки таким політичним союзам, на її думку, виникали "центри племінних територій" – міста, котрі дослідниця цілком логічно пов'язувала з обов'язковою появою "деякої, хоча б зародкової, організації політичного характеру"[10]. Поява племінних союзів, на думку О.Єфименко, це один з факторів, який спричинив певні зрушення на шляху зародження східнослов'янської державності. Другим важливим фактором вона вважала появу в південних степах печенігів, що змусило слов'ян "подумати про сильний і правильний захист". Врешті-решт, доходить висновку О.Єфименко, "серед південноруського слов'янства зароджувались і складались елементи державності". Це важливе явище в суспільно-політичному житті слов'ян учений відносить до тієї "критичної епохи", коли вони потрапили під вплив сусідньої Хозарської держави (не раніше від середини VII до середина IX ст.)[11].

Отже, згідно з О.Єфименко, на першому етапі свого існування на території нового поселення праукраїнці жили в умовах родоплемінного устрою, але водночас відбувався процес зародження й складання "елементів державності". Це твердження було надзвичайно важливим, оскільки протистояло слов'янофільській теорії споконвічної пасивності слов'ян. Хоча, як побачимо далі, воно не розходилося з іншим аспектом цієї теорії – тезою про необхідність зовнішнього впливу на процес державотворення у східних слов'ян.

Слід підкреслити, що зародження "елементів" східнослов'янської державності й зародження давньоруської державності для О.Єфименко далеко не одне й те ж. "Зародження руської державності припадає, як відомо, на середину IX ст., – стверджувала вона, – але задовго до цієї критичної епохи – в крайньому разі за два-три століття, а можливо, і більше – слов'яни... не виявляли, очевидно, ніякого прагнення до державної організації"[12]. Отже, О.Єфименко розглядала племінні союзи як додержавні утворення, а вищеназвані зрушення в політичній структурі східнослов'янського суспільства, на її думку, зовсім не означали існування "держави навіть в її первісній формі"[13].

Як же історик пояснювала процес перетворення "елементів державності" в справжню державність під назвою Київська держава? Згідно з О.Єфименко, "державне, політичне життя майже ніколи не починається спонтанно, без поштовху ззовні", а "найчастіше держави створюються за допомогою завоювань або, взагалі, насильства, примусу". Хоча "суспільне життя населення південноруської рівнини було насичене політичними елементами", для того, аби "відбулася кристалізація, тобто державне об'єднання", з точки зору вченої, "необхідне було вторгнення в це життя, так би мовити, інородного тіла"[14]. Таким "інородним тілом", яке зумовило переростання "елементів державності" в справжню державність, О.Єфименко називала "загадкову і войовничу" Русь.

Констатуючи існування різних теорій, вона вважала найдостовірнішою гіпотезу про нормано-германське походження Русі. Ще в 1881 р. у статті "По поводу украинофильства" вона писала: "...Німець і росіянин десять століть тому були ближче до того безсумнівно спільного кореня, від якого вони колись відокремилися"[15].

Однак концепція історика щодо зародження давньоруської державності, яка спиралася на норманську теорію, не була сталою і з часом зазнавала певних змін. Руси (О.Єфименко називає їх також "варягорусами"), на її погляд, "уявляли собою невелике, але енергійне, хижацьке плем'я, щось на зразок ватаги не то купців, не то морських розбійників…"[16]. Це рештки розгромленої гунами Готської держави, які поселилися на узбережжі Чорного моря і, займаючись торгівлею й грабіжництвом, нападали на слов'ян-

ські племена. “Ось у цих умовах і треба шукати початок південноруської держави”, – підкреслювала О.Єфименко[17]. Невеличка частина русів (готів) зі своїми ватажками – “не як народ чи плем’я, а як дружина чи ватага”, – заволоділа Києвом і утвердилася в ньому, “давши початок династії перших київських князів”[18]. Хоча О.Єфименко називала Чорне море “в певному розумінні... колискою” політичного організму Київської Русі, водночас вона вважала найправдоподібнішим припущення, що в процесі “виникнення руської державності брали участь два елементи, близько між собою споріднені – Русь Чорноморська і скандинавські варяги...”[19]. Отже, у вирішенні питання щодо того, звідки “пішла Руська земля” – з Півночі чи з Півдня – О.Єфименко запропонувала компромісний варіант: крім варягів південних до участі в створенні Київської держави долучилися й варяги північні. Однак і “готські” руси, і скандинавські варяги, на погляд О.Єфименко, були спільного германського походження. У 862 р. в Києві між ними відбулася сутичка, переможцем з якої вийшов Олег. Цієї концепції історик дотримувалася в “Истории украинского народа”.

Слід зазначити, що звернення О.Єфименко до так званої “готської теорії”, яка являла собою один з варіантів “норманської теорії” утворення Давньоруської держави, не було випадковим. За умов, які вимагали висвітлення цієї проблеми на сторінках “Истории украинского народа”, вчена віддавала перевагу популярній на той час гіпотезі. М.Грушевський, оцінюючи ставлення тогочасної історіографії до проблеми походження Русі, зазначав, що “готська теорія” після тривалої суперечки між норманістами і антинорманістами “на якийсь час, в 1890-х рр., розбудила надії” серед тих, хто шукав відповідь на це складне й заплутане питання. Однак, за свідченням історика, ці «надії скоро упали», оскільки нова гіпотеза внесла “неможливу плутанину”, а її автори не могли “піти далі дуже неясних натяків”[20]. Занепад “готської теорії” відповідно вплинув і на історичні погляди О.Єфименко. Так, в “Учебнике Русской истории” (1909) вона хоча й продовжувала визнавати факт проживання на Чорноморському узбережжі “близьких родичів скандинавів – готів”, але далі вже не розвивала цю тему, обмежуючись констатацією того, що, на думку деяких істориків, частина готів “справила вплив на виникнення Руської держави”. Натомість сама О.Єфименко з цього приводу тепер висловлювалася досить обережно: “...Із скандинавськими варягами, чи з їх чорноморськими родичами готами треба зв’язати слово “Русь”.., – питання цілком темне”[21]. Але, відмовившись від “готської теорії”, історик все ж залишилася на позиціях норманського походження Русі, вважаючи цю теорію, на відміну від багатьох інших тогочасних українських учених, безсумнівним фактом. М.Грушевський у 1912 р. писав: “... Разом з упадком готської теорії Руси ми помічаємо в останніх часах нове оживленнє норманізму”. Водночас О.Єфименко рішуче заперечувала теорію слов’янського походження Русі, стверджуючи, що всі спроби вчених довести цей факт “розбиваються об безперечні факти, які говорять про варязьку (отже, германську) спорідненість Русі”[23].

Подальший процес зародження давньоруської державності О.Єфименко розглядала, спираючись на твердження про пріоритетне значення фактора норманського втручання. Утвердившись у Києві як “політична сила, що оволоділа становищем, Русь почала підкорювати своїй владі й сусідні слов’янські племена”. Таким чином саме в Києві “було зав’язано перший вузол державних відносин...” і саме тут “у вигляді великого князівства зароджувалась Руська держава”[24].

Зазначаючи, що саме за князювання Олега, Ігоря та Ольги “і склалася наша перша держава – Велике Княжество Київське”, О.Єфименко разом з тим не вважала період князювання перших норманських князів державним у дійсному значенні цього терміна. Вона підкреслювала, що до кінця X ст. “Русь ще жила пів-дико”, що це була “перша, язичницька, епоха нашого державного життя”[26]. Князі – передусім ватажки своїх дружин, які займалися не розбудовою держави, а здійсненням воєнних грабіжницьких походів, будучи зацікавленими “насамперед у тому, щоб добувати за допомогою цієї дружини золото і нову данину...” У цю “язичницьку епоху” було дуже мало точок дотику між княжою владою і населенням. “До пори до часу князь із своєю дружиною був сам по собі, земля із своїм населенням – сама по собі”, – зазначала О.Єфименко[27].

Отже, йдеться про те, що в період правління перших норманських князів паралельно існували Русь (як примітивна політична організація) і слов’янське населення (як автономні племенні князівства з традиційним родовим устроєм). “Перед нами два різноплеменних елементи, пов’язані, крім насилля, частково міркуваннями взаємної користі, – наголошувала О.Єфименко, – згори Русь, тобто князі з їх дружинами, знизу поділене на племена і роди слов’янське населення, яке платило данину, але в усьому іншому зберігало, очевидно, свою первісну свободу”[28].

Надзвичайно важливе значення в процесі зародження державності в Київській Русі О.Єфименко надавала фактору впливу християнства. Саме з появою християнства наприкінці X ст., на її погляд, Давньоруська держава почала набувати класичних ознак державного устрою. “З християнством настав різкий поворот у бік об’єднання двох чужих один одному елементів (йдеться про “дружинну Русь” і “слов’янське населення” – *С.П.*), які поклали початок руській державності”[29]. “...Разом з християнською вірою прийшла до нас і просвіта, прийшли освічені люди, з’явилися нові поняття, нові погляди на життя, – писала О.Єфименко. – Все те зараз же відбилося і на політичних чи то державних формах нашого життя”. Першим правителем, який піклувався не стільки про завоювання нових територій, скільки про

розбудову держави, історик звичайно ж називає князя Володимира, який дбав про "розповсюдження й укріплення християнської віри, порядок в краю, про суд – словом хоче бути справжнім господарем своєї землі". Водночас християнство кардинально вплинуло на суспільне життя населення Давньоруської держави: "зусиллями князів та духовенства потроху Русь зробилась християнською, а родовий устрій суспільства замінювався державним"[30].

Отже, згідно з О.Єфименко, незважаючи на процес зародження давньоруської державності, до появи християнства східнослов'янське суспільство було не тільки відокремленим від держави, а й залишалося родо-племіним. У зв'язку з цим слід зазначити, що твердження О.Єфименко про існування родового устрою в Русі до кінця X ст., так само, як і версія про іноземне походження Давньоруської держави, викликало осуд з боку багатьох українських істориків. Так, Д.Багалій з цього приводу писав: "Я пригадую, що на цім ґрунті виникла в свій час гостра суперечка між конкурсним жюрі "Киевской Старины" і автором рукопису"[31].

Таким чином, аналіз історичних поглядів О.Єфименко щодо зародження давньоруської державності дає змогу визначити бачення нею таких основних етапів цього процесу. Перший етап (не раніше другої половини VII – середина IX ст.) – час зародження і складання елементів східнослов'янської державності, коли виникла потреба в протодержавних об'єднаннях – політичних союзах слов'янських племен, а також – необхідність надійного захисту населення від зовнішньої агресії. Цей процес не призвів до створення східнослов'янської держави. Натомість саме в цей додержавний період створювався певний фундамент для зародження давньоруської державності. Другий етап (з другої половини IX до кінця X ст.), коли власне утворилася Давньоруська держава. Це, на погляд ученого, "язичницька епоха" давньоруської державності, головною ознакою якої була майже повна відсутність відносин між княжою владою і слов'янським населенням. Третій етап (з кінця X ст. до середини XI ст.), коли Київська Русь потрапила під вплив християнських цінностей і трансформувалася з "напівдикої" держави в цивілізовану, коли, за словами О.Єфименко, "політичний організм" Київської держави "склався і до певної міри зміцнів".

---

[1]Ефименко А. Памяти Тараса Григорьевича Шевченко // Южная Русь: Очерки, исследования и заметки Адександры Ефименко. – Т.2. – СПб., 1905. – С.340, 341.
[2]Див.: Джиджора І. З новійшої української історіографії // Записки НТШ. – Т.71. – Львів, 1906 – С. 153.
[3]Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – Прага, 1923. – С. 170.
[4]Внешкольное Просвещение. – 1918. –№1. – С.21.
[5]Детальніше про це див.: Пивовар С.Ф. До питання про антидержавницьку тенденцію в українській історичній науці XIX – початку XX ст. // Вісник Київського університету ім.Т.Г.Шевченка. – Історія. – Вип.39. – К., 1998.
[6]Багалій Д. Передмова редактора // Єфименко О.Я. Історія українського народу. – Харків, 1922 – С.I.
[7]На загальному тлі суттєво відрізняються наукові дослідження О.Пріцака, насамперед, унікальна й оригінальна праця "Походження Русі", написана на основі цілісного аналізу стародавніх руських, скандинавських, візантійських, східних і західних джерел. Процес виникнення держави Київська Русь, на погляд ученого, був результатом складної взаємодії різних історичних сил, яка почалася приблизно з 770 р. й тривала до періоду християнізації 988 – 1072 рр. (Див.: Пріцак О. Походження Русі. – Т.I. – К., 1997. – С.74.) Ця точка зору певною мірою збігається з поглядами О.Єфименко.
[8]Єфименко О.Я. Історія України та її народу. – К., 1992. – С.18, 19.
[9]Єфименко О.Я. Історія України й її народа. – Х., 1919. – С.9; Єфименко О.Я. Початковий підручник українсько-московської історії для шкіл народніх. – Х., 1919. – С.66 – 67.
[10]Ефименко А.Я. История украинского народа. – К., 1990. – С.29 – 30.
[11]Там само. – С. 17.
[12]Там само. – С.27.
[13]Ефименко А.Я. Учебник Русской истории для старших классов средне-учебных заведений. – СПб., 1909. – С. 19.
[14]Ефименко А. Очерки истории Южной Руси: Откуда пошла Русская земля // Журнал для всех. – 1903. – Июль. – Стлб.838.
[15]Ефименко А. По поводу украинофильства // Южная Русь... – Т.2. – С.294.
[16]Ефименко А.Я. История украинского народа.–К., 1990. – С.20.
[17]Єфименко О.Я. Історія України та її народу. – К., 1992. – С.20.
[18]Єфименко О.Я. Історія України й її народа. – Х., 1919. – С.10; Ефименко А.Я. История украинского народа. – С.30.
[19]Ефименко А.Я. История украинского народа. – С.30.
[20]Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.I. – К., – С.610.
[21]Ефименко А.Я. Учебник Русской истории... – С.17.
[22]Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.I. – С.612.
[23]Ефименко А.Я. Учебник Русской истории... – С.17.
[24]Там само – С.19, 20.
[25]Єфименко О.Я. Початковий підручник українсько-московської історії... – С.68.
[26]Ефименко А.Я. Учебник Русской истории... – С.23.
[27]Ефименко А.Я. История украинского народа. – С.34.
[28]Ефименко А.Я. Учебник Русской истории... – С.23.
[29]Ефименко А.Я. История украинского народа. – С.34.
[30]Єфименко О.Я. Історія України й її народа .– Х., 1919. – С.11, 13.
[31]Багалій Д. Передмова редактора // Єфименко О.Я. Історія українського народу. – Х., 1922. – С.VI.

Оксана ТУПИК
Київ

СИНТЕЗ ЯЗИЧНИЦЬКИХ І ХРИСТИЯНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ У РЕЛІГІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Загальновідомо, що язичницькі традиції, попри всі намагання офіційної релігії (християнства) протягом багатьох століть витіснити їх з ужитку, і досі мають сильний вплив серед українців. Це призвело до появи такого духовного феномена, як двовір'я.

Християнськості українців притаманна особливість вірити в трійцю – Ісуса Христа, Матір Божу та Святого Миколая. Перевага надається Марії-Богородиці як цариці України[1]. Це й не дивно, адже в національному характері українців історично сформувалося домінування жінки в сім'ї, в побуті. Саме тому в Україні так поширений культ Марії. Багато монастирів і церков носять її ім'я, її зображення – майже на всіх чудотворних іконах України. Ідеалізація подружнього життя, звеличування жінки-матері – ось що принесло християнство в духовний світ українців, водночас натрапивши в ньому на шанобливе ставлення до жінки як до матері родини.

Двовірність нашого народу виявляється у вшануванні християнських святих і водночас поклонінні уособленим силам природи, в синкретизмі обрядової практики. Оскільки християнство, по суті, не дало нашим пращурам прийнятного розуміння буденного життя, навколишнього природного середовища, то народ сприйняв його через культ традиційних божеств, котрих поступово замінили християнські святі з тими самими функціями, але вже з іншими іменами. До сьогодні в нашій свідомості збереглися культ предків, віра у відьом, домовиків, русалок, водяників, лісовиків та іншу "нечисть". І хоча обряди часів язичництва вже здебільшого не виконують магічного призначення, а мають суто розважально-ігровий характер, без них релігійність вважається невиповненою, незначущою. Все прийняте від християнства українець пропускає через сито свого практицизму, прив'язаності до землі-годувальниці, через пошук заступництва, моральні засади суспільства.

Двовір'я виявляє ще й таку рису релігійності українця, як природовірство: поклоніння небу і землі, воді й вогню, деревам і тваринам. Навіть наш прапор має священні кольори – синій (небо) та жовтий (золотаве збіжжя).

Характерне для українців й обрядовірство. Вони дотримуються певних обрядів, навіть незважаючи на неглибоке (в більшості випадків) знання християнського віровчення. Дотримання обрядів, участь у календарних святах усвідомлюються нашим народом як вираження причетності до свого етносу, національного культурного творення, без якого не можливе творення Української держави. Саме закріплена обрядами спільність звичаїв є тією ланкою, яка зберегла єдність українства за умов штучного поділу державними кордонами, а то й значного віддалення українців від своєї батьківщини. Згадаймо, наприклад, нашу канадську діаспору, котра подекуди зберегла у своєму побуті звичаї, про які в Україні вже мало хто пам'ятає. Обряди є об'єднуючим фактором і на території Холмщини та Підляшшя[2].

Українці обережно ставляться до світу демонів, який вважається теологічно зумовленим явищем діяння малих духів, "нечистих сил" у тих сферах життя, де нібито слабкий вплив Бога, святих, самих людей.

Незважаючи на всі прагнення церкви перенести обрядові вияви релігійності українців у храм, цього так і не вдалося зробити – святкова обрядовість нашого народу в першу чергу зорієнтована на сім'ю, оселю, подвір'я.

Українці вшановують Біблію, хоч і поверхово знають її зміст, шанують священництво, що водночас пов'язано з несприйняттям ортодоксального християнства. Релігійність українців – простонародна. Напевно, саме цим пояснюється те, що в багатьох обрядах і піснеспівах, пов'язаних з деякими християнськими святими, немає слідів власне християнства:

Андрію, Андрію!
Я на тебе коноплі сію;
Спідницею волочу,
Бо дуже заміж хочу[3].

Синтез язичництва і християнства можна чітко прослідкувати на прикладі сезонних обрядових свят[4]. Щодо природи цих свят існують два погляди. Перший пояснює існування календарних обрядів виключ-

© О.Тупик

но з позицій космогонічної теорії, другий – з точки зору теорії господарської[5]. Перша теорія, звичайно, правомірна: адже в язичницьку давнину серед слов'ян побутував особливий релігійний календар, за яким люди вшановували своїх богів. При цьому кожен із богів уособлював певну стихію, від котрої залежав успіх хліборобських занять (наприклад: Даждьбог (Дажбог) – бог сонця, жнив, охоронець земних ключів – він закриває землю на зиму і віддає ключі птахам, які несуть їх у вирій – літнє царство; Семаргл (Симаргл) – бог насіння, паростків, коренів рослин, охоронець рослин і зелені)[6].

Зв'язки язичницьких божеств, синтезованих у християнських святих, пов'язаних із господарською діяльністю людини, яскраво виявляються у хліборобських приказках: "На Прокопа жита копа", "Як прийде Ілля, то наробить в полі гнилля", "Дочекався Луки: ані хліба, ні муки", "Хто не посіяв до Богослова, той не варт доброго слова" тощо.

Слід нагадати, що практика зустрічі Нового року 1 січня була запроваджена лише з 1700 р. Традиційно (згідно з язичницькою обрядовістю) його святкували 1 березня. Різнобій у літочисленнях і досі дається взнаки. Наприклад, у деяких колядках і в наш час співають не про зиму, а про початок весни:

Спасибі тобі, пане господарю,
Що звелів нам колядувати.
Вимітай двори, застеляй столи,
Буде до тебе три гості разом, усі за разом:
Перший гість – ясне сонце,
Другий гість – ясен місяць,
А третій гість та дрібний дощик[7].

Зимовий цикл народної календарної обрядовості починається з Коляди. Саме слово "коляда" походить від назви Нового року у римлян – Calendae Januariae, що припадав на другу половину грудня (після веселих сатурналій). Цілком можливо, що наші пращури разом із назвою "коляда" та деякими звичаями запозичили від греків та римлян ще щось із мотивів величальних новорічних пісень ще за часів язичництва на Русі. Але не викликає сумніву той факт, що греко-римські впливи зустрілися на східнослов'янському грунті вже з виробленою новорічною обрядовістю та величальними піснями місцевого походження, і вже в пізніший період, після хрещення Русі та утвердження християнства як панівної релігії, частина колядок набула біблійно-релігійних мотивів:

Там на річці, на Іордані
Пречиста Діва сина купає,
Сина купає, ченців питає:
"Гой, ченчики Васильчики,
Охристіте сина мого,
Сина мого єдиного!"
Они взяли, не хрестили,
На престолі положили.
"Яке єму ім'я дати?"
"Яке дати, таке дати:
Хіба Петром єго назвати?"
Пречиста собі не злюбила,
Від престола відступила.
Стали ж они знов гадати,
Яке єму ім'я дати?
"Яке дати, таке дати:
Хіба Павлом го назвати?
Пречиста собі не злюбила,
Від престола відступила.
Стали ж они знов гадати,
Яке єму ім'я дати?
"Яке дати, таке дати:
Хіба Христос го назвати?"
Пречиста собі полюбила
До престола приступила…[8]

Свято Коляди за язичницьких часів в першу чергу присвячувалося Сонцю: воно так і називалося – Свято народження Сонця. Християнська церква приурочила до цього дня святкування Різдва. Деякі

язичницькі і християнські обряди поєдналися, але при цьому втратилося багато суто народних свят. Так, майже забуто колись поширене в Галичині свято Туриці на честь бога Тура. Невиразним стало і свято Корочуна, що присвячувалося найкоротшому дню року.

Сильних християнських впливів зазнало й таке велике свято, як Водохреща. Воно отримало назву Богоявлення. В хрещенській обрядовості явно простежується аграрна магія, підсилена християнською символікою[9].

Перехідним святом між зимовим і весняним обрядовими циклами вважається Свято жайворонків, або Свято сорока мучеників (9 березня за ст. ст.). Вже з одних назв стає зрозумілим, що перше свято – язичницьке, друге – християнське. Історично склалося, що ці два свята злилися, синтезувалися в одне.

Слід згадати і Масляну, котру православна церква включила до свого календаря під назвою "Масляний тиждень" (лютий – березень). Це давньослов'янське свято не дуже зазнало християнського впливу. Про це, зокрема, свідчить його магічне спрямування. Щедра трапеза, що супроводжує Масляну, уособлює родючість, а масляничний розгул є відгомоном давніх весняних шлюбів.

Головним весняним святом у народі вважається Великдень – свято, котре пізніше християнська церква встановила як Воскресіння Христове. Воно досить органічно поєднує давні язичницькі ритуали та церковні обряди. Наприклад, Вербна неділя – вважається, що верба, освячена цього дня в церкві, набуває магічної сили: нею хльоскають домочадців, примовляючи при цьому: "Будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля"[10], або "Верба б'є, не я б'ю, за тиждень Великдень, недалечко червоне яєчко"[11]. Четвер напередодні Паски (Чистий, або Великий) пов'язується з очищувальними обрядами і особливо насичений магічними та ритуальними діями. В цей день дзвонять у церковні дзвони, щоб відлякати нечисту силу. В Страсну П'ятницю дзвони замовкають.

На Великдень розноситься по всіх усюдах церковний благовіст (вважається, що чим гучніше дзвонити, тим багатший буде врожай, – знову прослідковується поєднання язичницьких та християнських традицій). На окрему розмову заслуговують крашанки та писанки – яйце в язичників було символом народження весняного сонця.

Хотілося б згадати такий язичницький звичай, як Радуниця (Радунець, Радовниця). У стародавніх слов'ян Радуницею називався, найвірогідніше, час поминання мертвих. Померлі родичі радіють, що про них пам'ятають, їх згадують, приходять на їхні могили з ритуальною їжею – звідси й назва обряду[12].

У наші дні слово "Радуниця" вже не вживається. Натомість виникли назви "гробки", "могилки", "бабський Великдень", "поминки" (в кожній місцевості свої). Але по всій Україні поширена церковна назва Проводи.

Найрізноманітнішим є літній обрядовий цикл, який триває від русалій (кінець травня) до Головосіки (29 серпня). Це – русалії, Зелені свята (Трійця), Купайла (Івана Купала), Петрів день (Святих Петра та Павла), Маковія, день Іллі, Пантелеймона-цілителя, Спаса. До цього циклу відносяться також нині призабуті свята богині Лади (25 травня – 15 червня) та бога Ярила (3 червня), Громові свята й ряд інших[13]. Знову ж таки, з назв видно, що давні язичницькі свята злилися з пізнішими християнськими.

Головними в літньому обрядовому циклі є вода і рослини. Саме з ними пов'язані русалії та Зелені свята. В час Зелених свят цвіте жито й, за народними віруваннями, прокидаються мерці, виходять з води русалки. Люди прикрашають житла спеціальною зеленню, пахучими травами. В клечальну суботу (напередодні дня Святої Трійці) ввечері вносять на ніч до хати зрубану осичку, а вранці дивляться – якщо листя залишилося зеленим (хоча й зів'ялим) – всі в родині доживуть до наступної клечальної суботи, якщо почорніло – та хтось помре протягом року. Про цей звичай розповіла мені моя бабуся (Чернігівщина).

Стародавні слов'яни дуже шанували дерева, а особливо дуб. Найважливіші обряди виконувалися під дубом або липою. Й досі на Зелені свята дівчата у вінок, крім квітів та полину (він використовується як оберіг від русалок), вплітають листя дерев. Вінки в українських народних обрядах є символом молодості та чистоти. До речі, церковний обряд вінчання запозичений саме з язичницьких традицій покладати на голови молодим вінок, сплетений з ритуальних рослин (зокрема, барвінку як символу першого кохання та шлюбу)[14].

Під час русалчиного тижня навіть у наші дні не всі наважуються купатися у водоймах – досить сильним є підсвідомий страх, що русалки залоскочуть. Проводи русалок відбуваються у "Десятий понеділок", на перший день Петрівки. Це спеціальні обряди, спрямовані на те, щоб тих русалок позбутися. Проводи русалок відбуваються у полі, в житах. Колись це робилося для того, щоб накликати кращий урожай на полях. Сьогодні проводи русалок – це скоріше гарна, весела забава дівчат.

У наші дні найяскравіше, після тривалого забуття, відзначають свято Івана Купала. Івана Купала – це день літнього сонцевороту, приурочений до християнського свята Різдва святого Пророка Предтечі й Хрестителя Господнього Івана. Ім'я язичницького бога Купала пов'язується, очевидно, з першими в новому році ритуальними купаннями[15]. Це був бог земних плодів, в жертву якому приносили хліб. Купальські свята особливо поетичні та чарівні. Саме в цю ніч, за повір'ями, розквітає папороть. Хто знайде цю квітку – тому розкриються всі земні багатства. Дівчата ворожать на вінках, пускаючи їх за водою; молодь (та й не тільки) стрибає через купальські вогнища. Вважається, що лікарські рослини саме на Купала мають найбільше цілющих властивостей, тому збирати їх потрібно саме в цей час.

Центральне місце у святі займає прикрашання ритуального деревця – марени. Це – гілка верби, ясеня або вишні, прикрашена квітами, стрічками, запаленими свічками. Довкола марени дівчата водять хороводи, співають ритуальних пісень. Подекуди марену "купають" у воді, а потім розламують і роздають кожній дівчині – "щоб багатство велося".

Уся купальська обрядовість пройнята символікою, в якій поєднано елементи аграрної магії, солярного культу, очищувальних та еротичних обрядів. Купальські вогнища – відгомін культу сонця, купальська вода – символ цілющої сили, папороть – символ щасливої долі, купальська роса забезпечує красу і кохання, марена – родючість та щастя.

Після Івана Купала починаються жнива, які розпочинаються обрядом зажинків, а закінчуються обжинками. На жаль, велика кількість різноманітних ритуалів під час цих сільськогосподарських робіт уже втратили свою неповторність та різноманітність.

Другого серпня святкується день Пророка Іллі. "Попередником" цього християнського святого був язичницький бог Перун – повелитель грому, бог війни, верховне божество військової дружини. У давні часи в цей день собак та кішок в дім не пускали, щоб не накликати грозу –гнів Перуна[16].

На південній Україні в ці дні бувають "горобині ночі" – нічні грози з блискавкою і громом та сильними буревіями.

Під час грози забобонні люди відганяють від себе кішок та собак, вірячи, що в цих тварин вселяється "нечиста сила"[17].

Чотирнадцятого серпня святкується день Семи Святих Мучеників Маковеїв, або, як кажуть в народі, Маковія. В цей день в церкві святять воду, квіти й мак. Мак – це оберіг від лиходійства відьом, упирів та іншої "нечистої сили". Маківку також поетично порівнюють з матір'ю – головою роду:

Да нема цвіту, світлішого
над маківку,
Да нема роду, ріднішого
над матінку[18].

Свято Маковея ще називають у народі Першим Спасом, або Спасом на воді. Вода у водоймах в цей день вважається цілющою.

Дев'ятнадцятого серпня – свято Преображення Господнього, або Спаса. В цей день у церкві святять яблука, груші, мед, обжинкові вінки. Тобто знову бачимо поєднання церковного ритуалу з давньою традицією приносити богам жертву за те, що послали гарний урожай.

У цей день поминають померлих родичів. За народними уявленнями, це третій виступ мерців на світ у весняно-літньому сезоні: вони з'являються на Страсний Четвер, на Зелені Свята і на Спаса.

Цими святами, власне, й завершується цикл літньої обрядовості.

Осінній цикл календарних свят не становить цілісної системи, а вбирає окремі, часом розрізнені, звичаї та прикмети. Та основною ознакою всіх цих свят є підготовка до зими, завмирання природи. Основними святами є: Успіння Пресвятої Богородиці (Перша Пречиста, 28 серпня), Всічення Голови Святого Пророка Предтечі й Хрестителя Господнього Івана (Головосіка,11 вересня), Преподобного Симеона Стовпника і матері його Марфи (Семена, 1 вересня), Різдво Пресвятої Богородиці (Друга Пречиста, 21 вересня), Воздвиження Чесного і Животворчого Хреста Господнього (Здвиження, 27 вересня), Покрова Пресвятої Богородиці (Свята Покрова, 14 жовтня), Безсрібників Кузьми й Дем'яна (Кузьми-Дем'яна, 14 листопада), Введення в храм Пресвятої Богородиці (Введення, 4 грудня).

Слідів дохристиянського свята, яке відбувалося б восени, не збереглося. Але Б.О.Рибаков обгрунтовує припущення, що восени було свято Рода і рожаниць[19]. Першого тижня листопада святкувалося жіноче свято, пов'язане з Мокошею (покровителькою прядіння і ткацтва, матір'ю врожаю, богинею родючості). Напевно, в період утвердження християнства ці свята повністю асимілювалися з християнськими Пречистами та Покровою. Цікавим з точки зору поєднання дохристиянських і християнських вірувань є свято Кузьми й Дем'яна: в Україні записано багато сказань про боротьбу "Кузьмодем'яна" (Кузьми й Дем'яна) або Бориса й Гліба зі страшним змієм-драконом, що поїдав людей[20]. Християнські святі ковалі Кузьма й Дем'ян (Борис і Гліб), які виступають в ролі змієборців, не є доказом пізнього походження циклу сказань про боротьбу з міфічними чудовиськами. Найвірогідніше, що вони просто замінили собою язичницького Сварога – бога небесного вогню, який скинув на землю ковальські щипці, навчивши людей ковальської справи[21].

У народній свідомості збереглися досить розмиті уявлення про головних богів слов'ян-язичників. Але давні боги не зникли безслідно – вони просто злилися з образами християнського пантеону: бог-громовик Перун з усіма своїми атрибутами виступив під ім'ям Іллі-пророка, "скотій бог" Велес набув декількох образів: Святого Власія – покровителя худоби, Святого Миколая Угодника – захисника родючості. Іноді виступає навіть в образі ведмедя – "господаря худоби". Єгорій – покровитель диких тварин, людей

та земних плодів – нагадує своїми функціями Святого Юрія. У християнському пантеоні є й інші святі, котрі "скопіювали" функції прадавніх богів: Флор та Лавр – захисники коней, Зосима і Саватій – покровителі пасічників, Микола Угодник – захисник землеробів і рибалок та покровитель торговців.

Можна стверджувати, що в цілому для народних вірувань, повір'їв та уявлень характерні певні філософські узагальнення, що грунтуються не лише на обожнюванні сил природи, а й на багатовіковому досвіді.

[1]Історія релігії в Україні. Навчальний посібник. Ред. А.М.Колодного, П.Л.Яроцького. – К., 1999. – С. 579.
[2]Рижик Є. Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя // Холмщина і Підляшшя. – К., 1997. – С. 251 – 254.
[3]Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1993. – С. 199.
[4]Воропай О. Звичаї нашого народу. – К., 1993. – С. 16.
[5]Пономарьов А. Українська етнографія. Курс лекцій. – К., 1994. – С. 286.
[6]А.А. Кононенко, С. А. Кононенко. Персонажи словянской мифологии /Рис. словарь/. – К., 1993. – С. 51, 174.
[7]Воропай О. Вказ. праця. – С. 71.
[8]Там само. – С. 78 – 79.
[9]Пономарьов А. Вказ. праця. – С. 289.
[10]Українська минувшина. – С. 228.
[11]Пономарьов А. Вказ. праця. – С. 291.
[12]Воропай О. Вказ. праця. – С. 305.
[13]Пономарьов А. Вказ. праця. – С. 292.
[14]Лукеча М. Під весільний вінець. – К., 1995. – С. 4.
[15]Ілюстрована енциклопедія історії України (від найдавнішого часу до кінця XVIII ст.). – К., 1998. – С. 114.
[16]Кононенко.А.,Кононенко С. Вказ. праця. – С. 143.
[17]Воропай О. Вказ. праця. – С. 446.
[18]Українська минувшина. – С. 229.
[19]Попович М. Нарис історії культури України. – К. – 1998. – С. 50.
[20]Рыбаков Б. Древняя Русь. Сказания. Былини. Летописи. – М., 1963. – С. 12 – 13.
[21]Кононенко А., Кононенко С. Вказ. праця. – С. 172.

Ольга КОЗЬМИК
Чернівці

ВЕТЕРАНИ СУЧАСНОГО ЖІНОЧОГО РУХУ НА БУКОВИНІ

Національно-державне відродження українського народу неможливе без участі українських жінок. Проте ми з року в рік констатуємо, що задекларована рівність їх прав і свобод із чоловічими перебуває в разючій суперечності з фактичним станом. Особливо незначна участь жінок у представницьких та виконавчих гілках влади. Всюди спостерігається відома закономірність: чим вищий посадовий рівень, тим менше на цьому рівні жінок.

Жінки, діти, молодь – найуразливіші категорії населення України, відносно яких наростає хвиля експлуатації, злочинності та насильства. Чимало жінок, здебільшого молодих, їдуть на заробітки в багатші країни, де їх нерідко змушують до проституції. Величезна кількість жінок деградують на базарах.

Серед безробітних – жінок понад 70 відсотків. Кожен третій серед молодих від 17 до 28 років ніде не навчається і ніде не працює. 60 відсотків студентів своє майбутнє бачать за кордоном України. Серед працюючих рівень середньої заробітної платні жінок на третину менший, ніж чоловіків.

Зниження життєвого рівня негативно впливає на стан здоров'я населення, насамперед жінок і дітей. Якщо серед першокласників хворих до 20%, то серед випускників їх уже понад 70%. На лікування немає коштів ні в людей, ні в держави.

Навіть у найблагополучнішому місті, нашій столиці Києві, народжуваність зменшилася майже вдвічі. Через перевагу смертності над народжуваністю, через нестерпні умови життя, що призводять до міграційних втрат, кількість жителів України протягом останніх років скорочується приблизно на 400 тисяч щорічно. За прогнозом Інституту економіки НАН України до 2026 р. населення нашої України зменшиться до 42 млн. А вже в 2013 р. усе населення буде хворим. За роки Незалежності значно зріс алкоголізм серед жінок та неповнолітніх.

Ці та інші наболілі проблеми обговорювалися на конференції "Роль жінки в державотворенні", на яку запросили лікарів, економістів, бізнесменів. І постійно виникало питання: "Хто винен у всіх наших бідах? Невже Незалежність, якої ми, буковинки, так прагнули і за яку боролися довгих п'ять років після Чорнобильської катастрофи?"

Змінювалися тільки форми боротьби: від екологічних до соціальних і далі – до політичних, від поодиноких спроб сказати людям правду, до громадських організацій, рухів, а потім і політичних партій.

Коли в Чернівцях почалося захворювання на алопецію, восени 1988 р. на багатотисячному мітингу під міською радою було створено першу, переважно жіночу, організацію "Батьківський комітет", що діє й нині під незмінним керівництвом Ганни Бродової. До неї ввійшли насамперед матері, діти яких облисіли від невідомої хвороби, названої згодом "хімічна екзогенна інтоксикація", а також інші жінки, котрим небайдужа доля дітей.

Лікар Олександр Баніт у своїй книзі, виданій минулого року, назвав наші заходи "боротьбою з тінню". Ніхто не повідомляв причини хвороби. Її надійно скривали партійні вожді. Матері, жахаючись догадок, чуток домагалися правди, звертаючись в усі інстанції. Та перед ними була непробивна кремлівська стіна. Різні комісії, надіслані звідти, виконували настанови не стільки з'ясувати причину хвороби, скільки заспокоїти громадську думку. Тож ми й сьогодні не маємо вичерпної інформації, що трапилося того року в Чернівцях.

У 1989 р. з ініціативи Оксани Товстюк і Теофіли Якубович було створено Союз українок Буковини. Цю надзвичайно дієву організацію очолила Теофіла Якубович (нині – Олександра Попелюк). Проведення в Чернівцях Першого Світового конгресу Союзу українок за участю таких відомих діячок національно-визвольного руху України, як Атена Пашко та Ірина Калинець співпало з кремлівським путчем у серпні 1991 р. Тільки жінки змогли в умовах путчу порозумітися з міською владою в особі заступника голови міської ради Майї Осипенко. Теофіла Якубович зуміла переконати ректора Чернівецького державного університету професора Степана Костишина надати зал для роботи Конгресу.

У дні путчу члени Союзу не тільки прийняли відповідні звернення до Верховної Ради, Бориса Єльцина, а й вийшли на Центральну площу з членами Української Республіканської партії, протестуючи проти ГКЧП.

Ми не замикались у своєму колі, а закликали нових людей, щоб помножити наші зусилля. 1989 року вперше в Чернівцях за роки радянської влади провели свято Миколая. Потім відродили свята Українсь-

© О.Козьмик

кого Вертепу та День Матері. Люди йшли до нас невпевнено, боязко, але з тих пір кілька жіночих організацій та Буковинське православне братство щорічно проводять благодійне свято Миколая завдяки спонсорській допомозі підприємців міста й Українського православного товариства Апостола Андрія Первозваного зі Сполучених Штатів Америки. На свято запрошуємо п'ятсот дітей з малозабезпечених сімей, сиріт у Чернівецький театр імені Ольги Кобилянської. Їх благословляє Митрополит Чернівецький і Буковинський Данило. Діти беруть участь у різноманітних конкурсах на святкову тематику, дивляться виступи артистів, отримують подарунки. А найголовніше те, що українські свята завдяки нашому прикладу відроджуються в багатьох дошкільних і освітніх установах, з якими ми співпрацюємо. Особливо тісні стосунки підтримуємо з Чернівецькою гімназією № 4, вчителька української мови та літератури якої Ліля Теутул, член Товариства, завдяки спонсорській підтримці Віри Грушецької з Союзу українок Америки успішно навчалася в Українському вільному університеті в Мюнхені.

Ми прагнемо до того, щоб українські народні свята й обряди відроджувалися по всій Україні і допомагаємо у цьому своїм колегам у інших областях.

1995 року буковинки з Товариства імені Олени Теліги та Союзу українок завантажили автобус свяченими пасками, писанками, а також українськими книгами і з прапорами поїхали до Харкова на Слобожанський Великдень.

Згодом ми здійснили ще одну поїздку по східних областях України з ансамблем бандуристок Чернівецького музичного училища. Юні бандуристки їхали із заповітною мрією – донести до кожного серця українську пісню. Вони виступали і перед сільськими трудівниками, і перед інтелігенцією, і перед військовослужбовцями, всюди завойовуючи гарячі симпатії слухачів. І хоч ця двотижнева поїздка аж на Херсонщину була не з легких, ми віримо, що патріотизм ніжних і водночас мужніх бандуристок, їх талант і майстерність залишили незгладимий слід у серці кожного слухача.

Особливої поваги заслуговує керівник ансамблю, викладач музичного училища Раїса Кузьменко. Вона повністю офірувала свій педагогічний і мистецький талант боротьбі за незалежну українську державу. Недавно їй присвоєно звання заслуженого діяча культури України.

Влітку 1996 р. наше Товариство та Жіноча громада Руху при підтримці голови облдержадміністрації Івана Гнатишина та голови міської ради Миколи Федорука організувала першу поїздку на кораблі Військово-Морських Сил України. Тепер такі систематичні поїздки організовує влада, а тоді левову долю організаторських клопотів узяла на себе депутат міської ради, голова Жіночої громади Руху Валерія Фірсанова. Вона здобула подарунки для моряків, транспорт, пальне. Ця дивовижна жінка, росіянка, російський філолог, доцент, голова російського товариства імені Андрія Сахарова. Вона так самовіддано бореться за українську державу, за українську мову, що багатьом українцям не завадило б у неї повчитись.

У поїздці взяли участь Митрополит Чернівецький і Буковинський Данило та митрополичий хор. Регент хору Любомира Мазурик, викладач музичного училища та філософсько-теологічного факультету Чернівецького держуніверситету, після спілкування з моряками розповідала: "Що? Не знають української мови? Ні, знають. З нами ніхто не розмовляв російською. На прощальній зустрічі всі моряки співали з нами стрілецьких, козацьких і повстанських пісень. А що робила з людьми Служба Божа! Ви уявити собі не можете. То було щось величне!". Прекрасний хор, створений цією тендітною й скромною жінкою, знаний уже й за межами України.

Тема "Жіночий рух в Україні і процеси державотворення" неминуче виводить нас на проблему Української Церкви. І це не випадково. Українські жінки як могли зберігали віру в атеїстичній державі. Тож нині, в незалежній Україні, вони взяли на себе найважливішу, на мою думку, державотворчу функцію – виправити недбале ставлення української держави до свого духовного фундаменту – Єдиної Помісної Української Православної Церкви. Жінки заліковують рани Церкви, піклуються про духовенство, про храми, нарозумлюють недолугих державотворців. Наприклад, нормалізують стосунки школи з Церквою. В цій площині Україна ще майже радянська. Лише завдяки вчителям – ентузіастам, особливо жінкам, зокрема галичанкам, до школи, до учнів може прийти священик.

Ми не тільки самі їздили по Україні, а й запрошували до себе жінок і дітей з інших областей, щоб наша держава ставала однорідніщою, а значить могутнішою. Неодноразово наше Товариство приймало київських дітей на літні та різдвяні канікули. Вони жили в українських сільських сім'ях, училися колядувати й, сподіваюсь, назавжди запам'ятали доброту та щедрість голови осередку Товариства в селі Стрілецький Кут Рахілі Калинюк і її подруг, отця Корнелія Тесліцького та його парафіян у селі Кам'яна й інших доброзичливих буковинців.

Ми запрошуємо наших однодумців на конференції, що проводяться Товариством чи з його участю. В листопаді 1994 р. в стінах Чернівецького держуніверситету було проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію, присвячену 110-й річниці зародження жіночого руху в Україні і, зокрема, діяльності Ольги Кобилянської та Наталі Кобринської. Всі учасниці конференції, професори й студентки, доценти й аспірантки, громадські діячки й журналістки, письменники й літературознавці в ту сорокову річницю загибелі п'ятсот жінок під радянськими танками в Кінгірі однодушно прагнули мати ци-

вілізовану, високорозвинену, міцну українську державу з високоосвіченими, культурними, національно свідомими громадянами. І якби нам тоді хтось розповів, що буде з Україною, з жінками, дітьми, дівчатами в 2000-му році, ми б запідозрили його в антидержавній пропаганді.

У травні 1998 р. Товариство вшанувало ювілейною конференцією пам'ять нашої землячки письменниці Ірини Вільде. В конференції взяли участь сучасні українські письменниці Галина Тарасюк, Софія Майданська, Галина Калюжна. Студентська театральна студія підготувала виставу "Одного весняного вечора" за новелами Ірини Вільде.

Товариство імені Олени Теліги працює в тісному контакті з багатьма організаціями області. Серед уже названих слід згадати "Зелений світ Буковини" та "Гільфе", якими керує Отілія Гуліка, член Товариства, одна з засновниць Народного Руху України. Перенісши два інсульти, вона не розчарувалась у своїй державі й тоді, коли їй відключили газ, бо мізерної пенсії не вистачає за все заплатити. Завдяки Отілії Гуліці Чернівці систематично отримують гуманітарну допомогу з Німеччини.

Дещо робиться нашими жіночими організаціями, щоб допомогти світові відкрити Україну та й самим "чужого навчатися", як заповідав Тарас Шевченко. У 1993 р. жіноча делегація з Чернівців відвідала Австрію на запрошення Вальтрауд Гойпель з Відня при сприянні облдержадміністрації та професора Тараса Кияка. Пані Гойпель зі своїми австрійськими колежанками доклали всіх зусиль, щоб ознайомити нас з устроєм своєї держави, з роботою Міністерства сім'ї та молоді, технологією підготовки телепередач з Відня. Ця поїздка надихнула нас на нові справи. Наприклад, тележурналістка Параска Нечаєва, член Товариства, створила передачу "Спочатку було слово", що стала рупором жіночого руху. В цій передачі брала участь Галина Тарасюк, яка не тільки в своїй творчості, а й у громадському житті уважна до жіночих проблем. Вона очолює обласну організацію Жіночої громади. Хто зна, як склалася б доля нашої молодої держави без таких відданих їй талановитих жінок!

Побували ми з ансамблем Раїси Кузьменко і в Німеччині, зокрема в м. Кельні, де українськими молитвами та піснями в церковних соборах славили Бога та Україну й захоплювали німців, не кажучи вже про українську діаспору. До речі, організатором цієї поїздки був українець з Кельна, член ОУН Вячеслав Мардак. Згодом такі поїздки повторювались. Ось як писала про них журналістка Тетяна Гук зі Сполучених Штатів Америки: "Слава хорові і бандуристкам! Отак Україна по безконечних муках, голодоморах та сплюндруваннях виходить у широкий світ – коли головними дверима, а коли боковими, але світ уже знає про неї і починає рахуватися з її існуванням. Ще раз честь і слава хору бандуристок із Чернівців!"

Дві українські таємниці – українка й українська держава – відкриваються світові у своїй неподільній величі. Честь і слава українок – це честь і слава української держави.

Тетяна МАЙДАНОВИЧ
Київ

СВЯТООТЦІВСЬКА ПРАКТИКА ДУХОВНОЇ БРАНІ В СУЧАСНОМУ ПРАВОСЛАВІЇ

Християнська духовність української жінки була благотворним явищем для українського суспільства і в часи розквіту його держави (Київська Русь), і в часи перебування українських земель у складі інших політичних утворень, і на нинішньому етапі. Зводити нові стіни української держави потрібно на міцних фундаментах, наприклад, на тій площині рівноваги економічних інтересів та мирної згоди між племінними союзами, на якій будувала свою державну політику княгиня-християнка Ольга (945 – 964), що в ореолі "мудрості і жіночого чару" утримувала складну державну систему, не давши їй ослабнути[1]. Княгиня Ольга дивувала сучасників і дивує потомків не тільки розсудливістю, організацією державного правління, а й своїм євангельським християнством, яке не схилилося до духовного насильства, тим паче державного.

Нетрадиційні погляди на хрещення Русі-України ми вже розглядаємо не як гіпотези, а як достовірні факти. Початкове, ще апостольське та проповідницько-євангельське поширення християнства на теренах України, особливо широко у IX – X ст., за князів Аскольда й Діра та княгині Ольги, мало інші духовні основи, аніж проведене князем Володимиром у 988 р. показове, офіційно-державне, неприйнятне у християнській духовній та церковній практиці, бо по своїй суті примусове, отож для багатьох язичників поспішне, лицемірне, масове "хрещення Русі", тобто киян, у водах Дніпра "попом Анастасом і корсуньськими попами", як повідомляють літописи[2].

Підтримувана офіційною ідеологією Російської імперії "князівсько-державна" версія тотального охрещення Русі-України сприяла славі, авторитету династії Рюриковичів, зміцнювала імперсько-державні позиції московських царів, що вважали себе їх спадкоємцями.

Звеличення цієї події суперечить не лише традиціям діючих Христових Церков, а й апостольській, святоотцівській заповіді поширення Нового Заповіту. Хрещення князя Володимира почасти перервало процес глибинно-духовної, власне євангельської християнізації народів існуючої на той час Києво-руської держави. Неоднозначність того "злиття Церкви і держави", яке вчинив князь Володимир, маємо враховувати і зараз, коли після кривавої комуністично-Антихристської реакції, що тривала мало не ціле XX ст., кладемо християнство наріжним каменем у будову незалежної демократичної України.

Незмірні втрати на полі духовному – і в сфері традицій народного життя, і в сфері творення культури, що їх зазнавали українці протягом багатьох століть, спонукають нас обережніше, тверезіше, розсудливіше користуватися численними джерелами нашої духовності, черпати тільки з цілющих, брати в майбутнє тільки "чисте золото правди", будувати правову демократичну Україну на міцному підмурку істинної Віри й Любові до Бога і ближнього.

Мета перетворень, що відбуваються в Україні на початку III тисячоліття – утвердження такої незалежної України, котра заявила про себе перед лицем світу як миролюбна демократична держава, що ступала на шлях всеохоплюючого Переображення – духовного та соціального.

Щоб християнство в Україні стало реально діючою силою творення людини, нації, держави, його традиційні духовні здобутки повинні бути не тільки збережені й донесені до ширших верств народу, а й оновлені, пристосовані до історичних обставин та умов, як це по Божому промислу зробили святі Кирило і Мефодій у IX ст., Петро Могила у XVП ст. та Паїсій Величковський у XVШ ст.[3], який переклав на церковнослов'янську мову збірники творів святих отців, що тепер широко відомі як "Добротолюбіє". Подібну духовну обробку актуальних християнських текстів робили Никодим Святогорський (новогрецькою, XVП ст.) і Феофан Затворник (російською, XIX ст.). Книга італійського священика Лоренцо Скуполі "Духовна Боротьба" (1589) після їхніх послідовних переробок була пристосована до східної духовної і літургійної традиції, до ісихастичної умової молитви "тиші-спокою", яка веде до богомислення, коли очищене серце людини єднається з Богом[4]. При цьому різні аскетичні правила, яких дотримуються подвижники, мають служити тільки засобом для досягнення присутності Божої в серці. Важливо те, що в православній традиції Східної і Західної Церков духовний аскетизм, який підтримується в людині дією Святого Духа, визнається необхідним для християн усіх станів – і монахів, і мирян, і церковнослужителів.

Прагнення до християнських ідеалів, до благочестивого життя в українському народі виявлялося у всі віки. І зараз ми бачимо необхідність не тільки "воцерковлення" людини, відтворення храмів, роз-

© Т.Майданович

ширення мережі духовноосвітніх закладів різного рівня – шкіл, семінарій, академій, – а й велику потребу набуття досвіду внутрішнього духовного "життя з Ісусом Христом". Багато наших сучасників вкрай потребують практичних навичок "лікування" болючих ран душі, які утворюються від зіткнення зі світом.

У духовній практиці Православія такий досвід вироблявся, передавався, вкорінювався через християн, що мали покликання до духовного вчительства та ведення: через монастирських старців і стариць, окремих священиків, проповідників і навіть духовних письменників (згадаймо останні твори М.Гоголя).

На цій ниві як многосильна Божа жниця трудиться зараз в Україні схимонахиня Єкатерина (її коротку біографію подаємо в додатку). Поява книжки "Духовні бесіди за словами святих отців Православія" (К.: Криниця, 1999), в якій уміщені бесіди схм.Єкатерини, що прозвучали в радіопередачі "Благовіст", – це подія давноочікувана, вистраждана в глибинах українського буття. В історичній та в сучасній вітчизняній духовній літературі ці повчання не мають аналогів; в них відобразився неповторний духовний досвід жінки-християнки, що має особливе Боже покликання.

Ця оновлена проповідь Божої Істини містить вибрані зі спадщини святих отців саме ті вислови, які найтісніше пов'язані з проблемами духовності нашого часу. У книзі три розділи: "Боротьба із духами зла", "Життя і смерть душі", "Духовні знаки Апокаліпсиса". "Господь слухає того, хто йому вірний" – стверджує матінка Єкатерина. Тому в житті християнина мусить обов'язково вестися боротьба з духами зла – **гординею, марнославством, блудом, обжерливістю, сріблолюбієм, гнівом.** Повинна бути готовність іти на страждання, на різні терпіння – як у кого складуться обставини, якою буде на те Воля Божа. Зате потім наступає час просвітлення, заспокоєння серця й розуму, а після смерті Господь забирає вірні йому душі в Боже Царство, не залишає слабку душу людини на поталу демонам – посилає по неї ангелів. Саме так можна досягти основної мети людського життя – спасіння душі від муки вічної.

Рідкісним, незвичайним даром розміркування, прозріння істини наділена схимонахиня Єкатерина. Вона переживає надзвичайні містичні стани, перебуває у Світлі Божому. Сталося чудо: Бог відкрився цій душі по благодаті своїй, провівши через смертельну хворобу. Про таких подвижників у Православії говориться – "ведені Духом Святим". Господь саме через Духовні Дари давав матінці Єкатерині відповіді на питання про стан душі людей, які приходили до неї за порадами, – відкривав, у чому ж корінь зла, гріха, які особисті недоліки треба подолати. Молитвенно, подумки вона зверталася до Бога; тоді істина відкривалася їй як радість духовна, як думка, основана на Святому Письмі або словах святих отців, – як ствердження або заперечення її запитань.

Коли ж людина трудилася духовно, дослухалася до порад про те, з якими духами зла і як потрібно боротися, – то у відвідувачів схимонахині Єкатерини разом із очищенням душі Господь лікував навіть деякі хвороби. Були випадки тілесних оздоровлень, хоча вона вважала головним результатом своїх безпосередніх розмов із людьми саме зцілення "виразок душі", наближення людини до Бога.

Відповідальність за долю України, за життя ближніх і за своє власне буття, минуще й вічне, нам потрібно обов'язково угрунтувати в нашому духові, в серці. Там наші людські душевні почування можуть укріпитися, просвітитися і направитися на справді добрі дії тільки при Божій допомозі – Його Духовними Енергіями Творення, Блага. А без такого поєднання із Божою Істиною ми приречені на гіркі й непоправні помилки – і суспільно-історичні, й особисті.

Непереборні перешкоди ставить перед нами життя: невдачі, втрати, розчарування. Можна йти шляхом найменшого опору: "живи, як усі", "якось буде", "живи для себе"…Але багатьом це не підходить. Коли прагнеш стати християнином не "по букві", але "по духу", то як забути слова Христові: "Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний"? А пам'ятаючи цю високу Божу настанову, ми намагаємося свої життєві проблеми вирішити саме у згоді з Божою Правдою, з любов'ю до ближніх і Бога.

Численні духовні книги, навіть поради священиків, розмови з віруючими друзями часто не вирішують остаточно поставлених питань – залишаються сумніви, вагання. І не дає заспокоїтися молитва, якою само собою молиться серце: "Боже, хай буде зі мною Твоя Воля Премудра, а не моя – сліпа і нерозумна"… Отак, у пошуках правильного виходу з моїх життєвих тупиків я потрапила до схимонахині Єкатерини. Вона прийняла постриг у представництві Грецькій православної церкви в Києві, щоб виїхати для проходження строгого чернечого життя в один із закордонних монастирів, але Бог затримав її в Україні тяжкою хворобою.

Вразила мене в перші хвилини спілкування з цією літньою сивою жінкою її особлива духовна прозорливість. Боротьба із духами зла, про яку я тільки читала в "Добротолюбії" та іншій доступній і численній нині духовній літературі, за конкретними поясненнями схм. Єкатерини стала першою необхідністю, хлібом насущним мого життя. А без цього і не можна чекати підтримки Божої, – Бог допомагає тільки тим, хто трудиться своєю душею, готує її для прийняття Світла й Добра. Тоді ми усвідомлюємо, як правильно діяти, совість наша стає спокійною, – ми відчуваємо, що чинимо у згоді із заповідями Милосердя та Любові. Поволі починають вирішуватися і наші складні житейські проблеми.

Тривалий час мені довелося переконувати схм.Єкатерину, як важливо видати окремою книжкою записи "Духовних бесід". Дослідження проповідей XI – XX ст. в Інституті української мови НАН України

давали мені можливість оцінити мовну унікальність і духовну глибину невеличкого рукопису, який після умовлянь, молитов і навіть сліз все-таки було передано в мої руки… Ось вони вже видані, і з великою втіхою слухаю відгуки читачів: "Так багато сказано про душу людини і про наш час в цій невеликій книжці; коли читаю її, мені здається, що світло вливається в мене" (Любов Татарчук, вчителька, м.Тетіїв); "Легко читається і сприймається, гарно оформлена – особливо у порівнянні зі стилістично кострубатими, недбало виданими перекладами і перевиданнями із західноєвропейських чи російських джерел" (Наталія Рибак, редактор, м.Львів); "Дуже подобається, все зрозуміло, кожне слово справді проходить крізь серце і душу. Знайшла в цій книжці багато відповідей на запитання, які в мене були. Думаю, якщо буду перечитувати її 5 – 6 разів, то буде цікаво й корисно" (Лідія Чорногор, безробітна, м. Київ); "Тут знайдеш якраз те, що хвилює людину, те, що їй дуже потрібно – особливо, коли вона стоїть наче на роздоріжжі у своїй вірі або наприкінці життя обдумує і хоче зрозуміти свій шлях" (Лариса Тертишна, пенсіонерка, м.Запоріжжя).

Схм. Єкатерина на найвищий духовний рівень піднесла давнє і сучасне, монастирсько-скитське, церковне та світське подвижництво, яке в доступній кожному мірі можуть проходити всі християни, а під її особливим дбанням, Божим водінням змогли безпомильно пройти її найближчі духовні діти.

Звичайно, не кожен може подолати найкоротший, "вузький" шлях до Бога: перебування в постах, звертання серцем і думками до Господа, лагідне терпіння і тому подібне. Але благотворний вплив духовного аскетизму на формування особистості, на суспільні процеси усвідомлюється дедалі ширшим колом людей у часи безумного фабрикування насолод, які безповоротно виснажують душу людини і природні ресурси Землі.

Про необхідність утверджувати християнські принципи у власному житті, у міжособистісних стосунках і в різних сферах суспільного буття, зокрема в політиці, відповідально заявив О.Сугоняко, людина відома й шанована в колах політиків та економістів. Саме через таких діячів укорінюється в Україні усвідомлення того, що тільки на основі християнства можливе подолання духовної кризи, яка пронизує і культуру, і релігію, і соціальні та державні інституції, і господарство в нашій державі[6].

Відчута і пережита, очевидно, на власному досвіді, стає надбанням широких верств думка: "Зараз велика борня іде в душах людей. Духовні перемоги в цій борні окремих людей, вихід їх на шлях до Бога закладають нову епоху"[7]. І всі ми прагнемо увійти в той час, коли не просто "буде син, і буде мати, і будуть люди на землі", а будуть люди, які, за висловом О.Сугоняко, "подолали страх, не чинять неправди". Універсальні, загальнолюдські способи ведення цієї боротьби описані в святоотцівській аскетичній літературі. Повниться новими здобутками – не тільки перекладними, а й оригінальними, як ми це розглядали вище – і її українська нива. На такому родючому духовному грунті насіння багатьох українських ідей пройде перевірку на життєздатність і зможе дати добрі плоди. Сьогодні все більше українців наче "народжуються вдруге" – намагаються основувати будь-яку свою діяльність на Євангелії Ісуса Христа, бо тільки у ньому бачать непереможну та животворчу Мудрість і Силу, без яких більше не хочуть нічого чинити в Україні, тому що все, зроблене без Мудрості, освяченої Божою Любов'ю, приносило і принесе смертельні наслідки.

Людей, які прийняли мову правди, які визнали необхідними, непереступними принципи чесного життя, самопожертви, доброти[8], – веде Бог, і зберігає, і укріпляє серед небезпек. Для Господа нема суттєвої різниці чи це чоловік, чи жінка – Він подає мечі духовні всім тим, кого для брані готує, хто такої боротьби забажає сам.

В останні століття у світі загострилася увага до проблем статі, до особливостей покликання чоловіка й жінки. Не умоглядні припущення, а духовний особистий благодатний досвід, набутий в руслі двотисячолітньої християнської традиції, дає нам всі підстави у проблемах взаємин між чоловіком і жінкою триматися найвизначальнішого: тільки наближення людини до Творця, тільки пряма допомога Бога, який створив чоловіка й жінку для взаємної Любові і радості, тільки свідоме єднання чоловіка й жінки в дусі з Ісусом Христом, який єдиний перемагає Сатану в світі видимому і невидимому, – тільки Бог, а не якась філософськи-психологічно пояснена самоеволюція допоможе звільнитися чоловікові й жінці від замкнутості в своїх межах. Чоловік і жінка, які обоє створені по образу Божому і подобі, тільки перебуваючи під Божим духовним веденням спроможуться кожен поєднати в собі оті найвищі людські ідеали – святість, героїзм, геніальність, а їхні взаємини між собою тільки при ходінні в Дусі Святому зможуть грунтуватися на свободі (додамо: на істинній свободі, що обмежується і керується лише Красою і Любов'ю!), а не на необхідності. Бо і на земному, і на небесному крузі саме тільки через єднання зі Вседержителем і пряме його ведення можливе безпомильне "істинне вирішення трагічного протиріччя чоловічого і жіночого, глибинне подолання самотності і сиротливості людини в бутті"[9].

Любов до Бога, до Ісуса Христа – це те Дерево Життя, до якого підводить схм.Єкатерина. Бо воно воскрешає не магією, не по близькозорому хотінню людському – по Благодаті Божій. Не достатньо спробувати плодів Дерева Послуху, тим більше, що світські християни часто зовсім не мають такої можливості, та й людей, через яких іншим Господь виявляє Свою Волю у всі віки були лише одиниці. В постійно змінних житейських турботах та обставинах слабкій жінці все і всіх, кого вона любить, по-

трібно любити через Бога, з Богом і для Бога, Якому Одному відоме найкраще призначення кожної істоти і явища. І з часом навчитися наймудрішого: не просити в Бога будь-чого, вірити в Його безмежну Любов до нас і наших ближніх. Божий Промисел Благий і Всюдисущий, адже Ісус Христос як джерело Енергій Любові і так щохвилинно спрямований до нас, веде через необхідні випробування. Він краще знає, що потрібно нашим смертельно хворим самовпевненим душам.

Любов до Ісуса Христа найкраще виявляти у вірності й терпінні, у почуттях розсудливих і тверезих, які стають основою внутрішньої радості і впевненості. Тоді таким необхідним і самоочевидним стає стан постійного покаяння, умаління себе, смирення перед Всемогутньою і Прекрасною Божою Силою.

Пізнавши радість Божої Любові, ми перестаємо турбуватися про неправедний суд людський, нас перестають хвилювати різні безглузді людські вигадки. Бог допускає тим, хто шукає Його Блага, переносити важку брань – страждання від духів зла. Так ми доводимо нашу вірність Духові Святому життям чесним і безпристрасним, допускаючи в серце лише благі почуття – **любов, радість, мир, терпіння, доброту, милосердя, лагідність, віру, стримання,** не шукаючи інших втіх – злих і потворних.

Отже, важким трудом тіла і душі досягається оте найлегше і найсвітліше для серця: щира подяка Богу за все, що Він дає чи забирає: "Слава Тобі, Господи!". І та наша найперша, найголовніша, бо найвизначальніша, справа і думка – хранити серце своє, в усьому і завжди пам'ятати про Божу Любов.

Коли спробуєш пройти по цій духовній стежині, коли відчуєш на крутих і смертельно небезпечних підйомах допомогу дружньої руки, а потім і безперечне Одкровення Боже, – тоді ця кам'яниста стежина, на якій лише іноді трапляються чудесні квітучі луги, здаватиметься тобі найпрекраснішою дорогою на Землі, найнадійнішою і найміцнішою; ніяких інших, прямих і широких доріг, обставлених надмірними зручностями, не забажаєш…

Особлива чутливість притаманна жінці, а з нею поєднані й великі страждання. Ніжна жіноча душа, що міститься часто в тендітному тілі, може цілковито поєднатися в дусі із Сином Божим, Ісусом Христом – значить, вона може дуже багато, доповнивши свою слабкість і недосконалість Божою Природою.

Аскетизм християнський – це певні обмеження чи обов'язки, для тіла видимого і невидимого, які людина вчиться накладати на себе, щоб духом наблизитися до Вічного Бога, Ісуса Христа.

У сучасній публіцистиці, в пресі часто використовують слово "подвижництво", але надто довільно його тлумачать. Та навіть словникові пояснення, що претендують на точність, затемнено подають його зміст, наголошують на зовнішніх факторах аскетики. "**Аскет** (від грецьк. – добре навчений) –1) у давнину християнський подвижник, пустельник. 2) Переносно – людина, яка вкрай обмежує свої життєві потреби. **Аскетизм (від аскет)** – 1)Моральний принцип, що полягає в крайньому обмеженні потреб людини, самозреченні, у відмові від життєвих благ і насолод з метою самовдосконалення або досягнення морального чи релігійного ідеалу. 2) Переносно – надзвичайна стриманість, помірність, відмовлення від життєвих благ"[10].

Світський християнський аскетизм, до якого Бог нині закликає своїх дітей, має дещо інше наголошення. Він грунтується на відмові від нечесних, не освячених Духом Божої Любові земних благ і втіх. Отже, приймає людина тільки те, що, як говорить народ, "Бог дає", – без переступу проти Духа Святого, проти Любові й пошани до Бога і ближнього. А вже Бог визначає, які нестачі (випробування терпіння, гартування душі) чи надмірності в достатках (випробування щедрості, добротворення, служіння особливому Промислу Божому) захоче Він подати людині в різні періоди її життя.

Аскетизм християнський навчає не просто відсторонення від світу (це може бути тимчасовий або особистий засіб – на зразок розміщення хворого в лікарню на стаціонарне лікування), але **по Божій Благодаті подає науку і відкриває для тих, хто цього особливо потребує, практику внутрішнього сердечного відчуження від світу гріховних, руйнівних пристрастей, – тобто, зміст духовної брані.**

Внутрішній духовний аскетизм підтримується певними обмеженнями тілесних потреб. Обов'язкова умова духовного укріплення і протистояння духам зла – відмова від вживання м'яса, від споживання вбитих тварин; для декого це основне і єдине обмеження, але постійне.

Аскетизм духовний потрібен не тільки монахам – подвижникам. Навіть заради мінливого сяйва сімейного щастя жінка у взаєминах із чоловіком, із дітьми, із ближніми повинна вміти обороняти свою душу від печалі, гніву, гордині тощо. І все це їй під силу зробити лише при повному упованні на Ісуса Христа і при подоланні страху смерті. Ось які козацькі доблесті необхідні і "слабкій статі"! Навіть якщо у випробуваннях житейських не буде доброї волі інших членів сім'ї і сім'я не збережеться, то жінка, перемагаючи з Христом в духовній брані, збереже від розпаду головне – свою душу і зможе ще служити Богові, а значить служити і своєму народові, як в одному вислові поєднує ці служіння І.Огієнко (митр. Іларіон).

Теорія, навіть духовна, то річ абстрактна. Вона може визнаватися правильною багатьма людьми будь-де і будь-коли, бо не зачіпає особистостей. Тому так важливо для християнина проходити і свою, індивідуальну духовну практику. Але все-таки для певних періодів історії християнська духовність має якісь основні проблеми, тенденції, завдання.

У наш час особливо відверті нападки вчення святих отців про духовну брань та відродження духовної і деяких елементів тілесної християнської аскетики викликають в рядах неприхованих поклонників

Сатани. Вони групуються у відверто сатанинські секти або громадські організації з нейтральними назвами від найбільш відомої "Церкви Сатани" у Сан-Франциско – до "Слов'янського язичницького руху" (СЯР), сатанинського об'єднання люциферіанців-прометейців, що має центр у Харкові[11].

Сатаністи навчають своїх неофітів, що "отці ранньої християнської Церкви навмисне обрали найважливіші аспекти людського буття й наклали на них заборону, щоб використовувати неминучі порушення як засіб контролю над людьми, обіцяючи при цьому їм за послушання спасіння душі"[12]. Дивним чином сатаністи підкреслюють своє протистояння християнству, використовуючи "навпаки" його основні символи (перевернутий хрест і т.д.). Чорний колір у них символізує вседозволеність тілесних насолод, хоча вони на практиці, за багатьма свідченнями, переростають у садизм і мазохізм, в самогубство. Чорний протиставляється кольору білому, який у християнстві є символом чистоти і трансцедентності (що виходить за межі видимого світу) християнства[13].

Автор "Сатанинської біблії" (Сан-Франциско, 1966, є московське видання 1995 р.) А.Ш.Ла Вей закликає своїх послідовників керуватися здоровим глуздом, звільнитися від релігійних і соціально-політичних догм. Він використовує твори багатьох філософів (Вольтера, Ніцше, Фрейда, Фромма…), проповідуючи сатанізм як опозицію релігіям, "які служать приниженню і пригніченню людини за її природні інстинкти"[14]. Визнаючи деструктивність такого вчення, багато хто захоплюється його поверховораціональними положеннями. Ще б пак! Розігрується безпрограшна карта людської гордині: звеличується не Бог і, начебто, не диявол, а сама по собі (?) людина, яка вміє сміливо, цілеспрямовано і самовпевнено іти по життю[15]. "Людина – це звучить гордо!" – продовжують, вслід за комуністами, студіювати "буревісника революції" М.Горького.

Нема потреби аналізувати вчення сатаністів, – ми лише нагадуємо деякі найактуальніші напрями його протистояння християнству. Гуманістичну філософію сатаністи обгрунтовано використовують як основу для своєї, по суті антигуманної. Віра в людину, в її природну самодостатність, у саморозвиток її можливостей, в свободу її виборів – це все ті омани, від яких ніяк не відмовляється людство, але від яких відмовляються всі учні Христові, що забажали стати синами Правди і Світла. І ми разом із ними дотримуємося, за словами святителя Ігнатія Брянчанінова, "вчення Святого Духа про людину", а все інше (окультизм, філософія та ін.), "що прорік лжеіменний розум людини, яка зазнала падіння, і бісівський, який гордовито і виключно визнає себе і здоровим і просвіченим, ми залишаємо без жодної уваги"[16]. Справді, – залишаємо без уваги – як тупик, у який не хочемо попадати. Але зазирнути в той тупик зі свічею Ісуса Христа і освітити його безвихідь зараз мусимо заради тих, хто зайшов туди несвідомо, хто віру в Бога сприймає як післяжиттєвий додаток до віри в самодостатність людини в земному бутті.

Життя християнина у світі, який разом з людиною відпав від Бога, проходить у постійній духовній брані. В ній бувають великі битви, які проводять подвижники благочестя, і, образно кажучи, бої місцевого значення – які проводять всі миряни. Та кожен, хто християнин не лише по слову, але й по духу, – це воїн Христовий, що, як відомо з Євангелія, веде брань не із плоттю і кров'ю, а із духами піднебесними.

У цьому плані духовна практика святих отців Православія перевищує побудований на загальній, абстрактній побожності заклик Г.С.Сковороди: "Нът святъе сего слова: природъ послъдовать, могти несть чин, найтить в праздности сладость есть тожде с Богом дълать, дъло делать, сладко дълать есть то же достоинство в силъ; сила в природъ, природа в Богъ, яко дуб в зернъ, пребивает вовъки"[17]. Г.Сковорода тут же наводить Піфагорський догмат: "…избери самую лутшую, разумъй природную жизнь. Сладкою ее здълает обычай. Обычай без природы мертв, но с природою все может, он сын ея. Чувствуй, что сердце чистое живет в сродной жизни…Ничто же бо славно, и сладко, и чисто без природы, без коея и обычай, и все мертво; ее единою нарицает Епикур блаженною".

Не будемо вслід за Г.Сковородою втручатися в суперечку Плутарха з Епікуром, де живе чисте серце, бо знаємо, що за чистоту серця, а значить духовного розуму, який визначає вчинки людські, потрібно боротися з допомогою Ісуса Христа на всякому місці, як це роблять християнські подвижники. Нам уже відкрилося тлумачення Боже, а не вузьке людське, бо Істина прийшла у світ 2000 років тому із Різдвом Ісуса Христа, Сина Божого. Він був, є і буде до кінця віку вести у блаженство серця тих, що прагнуть Правди і Милосердя, але шукають мудрості не в людях, в собі, у природі, а в Животворящого Бога. Мудрою стає та людина, якій Бог відкривається, але тоді вона і людей, і себе, і природу бачить духовно : спочатку у всьому розглядає взаємодію зі спасенним Промислом Ісуса Христа, духовні проблеми єднання людини із Сином Божим ставить на перше місце. Отож, не без якоїсь невизначеної, певно ж первинногріховної природи все мертвіє, а без Духа Божого Святого, що його ми повинні стяжати, здобути, а тому постійно поборювати, відкидати піднебесних духів зла, вести духовну брань.

Природа людини і світу цього видимого підлягає закону смерті, розпаду, бо відпала від Бога через гріх людини, яка ввійшла у зв'язок із Сатаною. Вона оживає тільки з Ісусом Христом, Розп'ятим і Воскреслим, який для цього і прийшов у світ, щоб ми змогли воскреснути для Неба Нового і Землі Нової. Христос показав нам спасенну силу земних страждань, Сам перенісши їх.

У передмові до "Книжечки Плутархової про спасіння душі" Г.Сковорода задовольняється тим, що

вона “хотя и нъсколько минут, послужит Вам противу бъса скуки…Естли же напоит, хотя маленькою чашею спасения міра Божія – вот мнъ и труд, и плод, и награда!”[18]. Але в цьому випадку дух печалі передає свого полоняника марнославству чи гордині, відбувається тільки заміна духів зла (такі явища детально описані в “Ліствиці” Іоанна Ліствичника). Якщо свої справи свідомо не присвячувати Ісусу Христу, Творцю, то служиш Князю світу цього, Сатані, і слугам його, бісам. Маленької чаші спасіння нема, нема часткового – є повна чаша, хоч і гірка, або є солодка омана гордині, хоч і несвідомої.

Заклик слідувати природі не ведучи духовної брані, не терплячи страждань із Христом і за Христа, – це в кінцевому рахунку, в проекції часу – заклик слідувати Сатані, який тимчасово воцарився на престолі людського серця. І ми повинні ясно усвідомлювати всі наслідки такого примирення з ворогом роду людського. Частково звільнивши своє серце від сріблолюбія, гніву, печалі, блуду, але служачи гордині або марнославству, тобто не смиряючись перед верховенством і необхідністю Божого Промислу, – людина проходить свій земний шлях “загнуздана” Сатаною, під його керуванням. Ворог її хитро використовує, може й оберігати для своїх цілей, але рано чи пізно вчинить над нею свій дикий самосуд.

Пошуки духовної гармонії через природу не спасають наші душі – спасає докінечно лише єднання у Дусі із Живим Ісусом Христом.

Гординя, честолюбство (тобто духовне відсторонення від Ісуса Христа, забуття Його хоч би і тимчасове), які зберігає людина в обмін навіть на очищення від інших гріхів, приводять її до багатьох нещасть. Адже саме дія цих злих сил у людині проявилася в аваріях “Титаніка” і Чорнобильської АЕС. Вони засліплюють серце і розум винуватців багатьох технологічних катастроф (вибухи на заводах, зсуви будинків, отруєння вод і т.д.), які руйнують нашу високотехнічну цивілізацію, бо її творці труд над постійним очищенням душі – екологію душі, брань духовну – занедбали майже повністю.

Актуальність поглибленої християнізації України, що не повинна стати якимось офіційно-показовим і примусовим заходом, для патріотів-українців нині очевидна. Природа гріхів та злочинів, які так спустошили Україну в XX ст., за Євангелієм криється в тому земноприродному серці людини, із якого виходять лихі думки, убивства, перелюби, розпуста, крадежі, лживе свідчення, богохульства. І в цих розколинах душі криється сила й основа тих комуністичних моделей поведінки, якими спокушається людство споконвіку, бо вони вирішення суспільних завдань грунтують на деспотичних, імперсько-насильницьких способах, але, як це наголошує Мирослав Маринович, ненависть як засіб соціальних перетворень возвели в ранг закону лише після більшовицької революції 1917 р.[19].

Свідомість людини потрібно очистити саме від такого неприховано-насильницького способу мислення, від тих духів зла, які одвічно супроводжують людей, вигнаних із Раю, а зараз ці лицеміри скидають свої маски, вони одержали надзвичайну свободу – бо людина приймає їх і не хоче прийти до злагоди з Істиною, яка відкрилася в особі Ісуса Христа. За короткочасними вигодами (осушення боліт, водосховища на Дніпрі, атомна енергетика) рід людський не хоче бачити непоправних екологічних і духовних втрат, невигойності своїх страждань, але сліпо намагається уникнути внутрішнього труда, браней духовних.

Євангельське християнство повноголосо закликає нас відійти від усіляких безбожних, насильницьких, у своїй суті комуністичних та сатанинських способів розбудови української держави. Розділяючи тривоги М.Мариновича, і ми процитуємо Конрада Аденауера: “Комунізм не можна перемогти ні воєнним, ні економічним, ні культурним шляхом – його може перемогти лише переконане християнство”[20]. І наші надії на розквіт української держави пов’язані саме з тим, що така **християнізована українська ідея** стає принципом діяльності української керівної еліти[21].

У житті і повчаннях схм.Єкатерини Бог відкриває нам зразок віри Христової найвищої проби. Сталося чудо: наприкінці другого тисячоліття від Різдва Христового в духові цієї жінки-християнки втілилася та глибина Христового учення, яка була притаманна його учням-апостолам і святим отцям перших віків християнства, коли Син Божий через їх вірні душі заклав чисті й міцні, непохитні основи Своєї науки спасіння душі. “Яко з нами Бог!” – недаремно співають хори в храмах України!! І недаремно це співають наші серця…

Пройшли віки, а Ісус Христос Той Самий, і віра, і досвід святих отців, і духовний шлях до спасіння – такий же. В інших історичних обставинах сяючи іншими гранями, принципи духовної брані незмінні – бо незмінна природа Блага і Зла, і людської душі, що з ними по своїй же волі взаємодіє.

І вкраїнський народ, і все людство проходить повний світловий спектр відречення від Бога. Гординя людино-бісівського злучення сягнула крайніх, начебто “верхніх”, духовних кольорів: за червоним – уже густо проступає чорний, за комунізмом – на суспільну арену пробивається сатанізм. Як тільки людина починає визнавати першозначність своїх матеріальних потреб, а плекання своєї безсмертної душі (заради чого, власне, і подарував їй Господь це земне буття!) ставить на друге місце або опускає зовсім, як тільки визнає принцип насилля для вирішення своїх насущних проблем, – народ вступає по своїй волі в нове коло мук. І так хочеться уберегти від нього Україну сьогодні! Так довірливо сяє вона “огнистим видом” чорнобильської “пічки”-саркофага у “народів вольних колі”, хоча І.Франко, зрозуміло, пишучи поему “Мойсей”, уявляв це сяйво по-іншому…

Будете самі, без Бога – будете як боги, – послухав народ, потішився чужою набутою гординею, і вточив Сатана його крові скільки хотів, бо взяв у свої руки. Але відкритий нам шлях, заповіданий Ісусом Христом: "Будьте з Богом! Не можете ви бути як Бог". І каже нам Україна-мати крізь сльози: "Ідіть з Богом, діти…"

Багато діячів української історії, як-от Т.Шевченко, М.Костомаров, І.Франко та інші, "нічого святішого за Україну" не мали, вбачали для українців долю-місію трудну і величну: "нести крізь віки духовні цінності для розбудови Вічного царства духа, істини і правди"[22]. Але ми, врешті-решт, підсумувавши віковічні втрати і здобутки, повинні осягнути й визначити, які ж ці благі і всетворящі цінності: Любов до Бога, що воплотився, до Ісуса Христа, і єдиний істинний шлях до неї – духовна брань, що несе нам плоди і дари Святого Духа, які єдині можуть засіяти добром землю України.

Ми повинні чітко усвідомити необхідність Нового Заповіту українців із Богом, який ніколи не став би точкою опори для деспотизму й ненависті, для комунізму і будь-яких проявів сатанізму: потрібно мати в духові те, що святіше за нашу земну Україну, щоб зберегти її ж саму. Потрібно людині з'єднатися з Богом, щоб зберегти себе як людину. Це було вже сказано у вірші:

ПЛОДИ СВЯТОГО ДУХА
Те, що ти бачиш, юрмище і тління,
Запам'ятай: це ще не Україна.
Це тільки грунт…Лише кореневище…
А Божа Україна – сходить вище.
У ній не відгорять краса й напруга,
Вона несе плоди Святого Духа:
Любов, Радість, Мир,
Терпіння, Доброту, Милосердя,
Лагідність, Віру, Стримання.
Ми їх приймаєм, ставши на коліна,
Вони – спочатку, потім – Україна.
Оце наш грунт, міцне кореневище,
Із нього Україна сходить вище.
І тільки так ми знаємо напевно,
Що ця Вкраїна – істинна і кревна,
Що це не гра, і це не Сатани,
(Неправдомовця й душогуба!) сни.
Бо та, що не взяла Святі Плоди, –
Примара, маска, вісниця біди,
Ти не дивись їй в очі, відійди!
…Те, що ти бачиш, юрмище і тління,
Запам'ятай: це ще не Україна.
Це тільки грунт…Лише кореневище…
Господня Україна – сходить вище…[23].

---

[1]Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. Т.1. – К., 1995. – С.101 – 103.
[2]Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А.М.Колодний, П.Л.Яроцький, Б.О.Лобовик та ін. К., 1999. – С.88 – 99.
[3]Митр.Іларіон (Огієнко І.).Старець Паїсій Величковський. Вінніпег, Канада: Інститут дослідів Волині, 1975. – С.122 – 124.
[4]Пісня серця: Давні повчання про внутрішню молитву. – Львів, 1999. – С.10 – 14.
[5]Монашеское делание: Сборник поучений святых отцов и подвижников благочестия. – М., 1991. – С.8.
[6]Сугоняко О. Україна: повернення до себе. – К., 2000. – С.19.
[7]Там само. – С.13.
[8]Там само. – С.20.
[9]Хамитов Н. Пределы мужского и женского. – К., 1997. – С.166 – 167.
[10]Словник іншомовних слів. / За ред.О.С.Мельничука. – К., 1974. – С.72.
[11]Петрик В. Сатанинські секти // Українське релігієзнавство: Бюлетень Української Асоціації Релігієзнавців та Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди НАН України, № 9 – К., 1999 – С.91 – 92.
[12]Там само. – С. 80.
[13]Там само. – С. 79.
[14]Там само – С. 84 – 85.
[15]Там само. – С. 88.
[16]Святитель Игнатий (Брянчанинов). Слово о человеке. – СПб., 1995. – С.9.
[17]Сковорода Г.С. Книжечка Плутархова о спокойствии души // Григорій Сковорода. – К., 1983. – С.382 – 383.
[18]Там само. – С.379.

[19]Маринович М. Україна: дорога через пустелю. – Харків, 1993. – С.178 – 179.
[20]Там само. – С. 181.
[21]Сугоняко О. Вказ. Праця. – С.71 – 78.
[22]Сулима В. Біблія і українська література: Навчальний посібник. – К., 1998. – С.248.
[23]Майданович Т. Покаянна молитва. – К., 1999. – С.9.

ДОДАТОК. І. Виступ схимонахині Єкатерини в радіопередачі "Благовіст" 21.05.2000.

1. Як можна пояснити, що таке "духовна брань"?

Духовна брань – це коли людина при допомозі Ісуса Христа веде боротьбу в своєму серці з духами зла і перемагає їх. Бореться з різними пристрастями, кається в своїх гріхах і бажає від них позбутися. Прагне до того, щоб дух переміг злі, нерозумні схильності душі. Треба вести боротьбу з тими негативними думками, які навіює нам Сатана. Не гніватися, любов'ю перемагати ненависть. Головне, позбутися пороків. В "Об'явленні" – святого Іоанна Богослова написано: "Дух промовляє Церквам: "Переможцеві дам їсти від дерева Життя, яке в Раю Божім" (Об. 2, 7). Виходить, що без перемоги над злом в своєму серці немає спасіння для душі. Отже, духовна брань – це основа нашого православного життя.

2. Шлях духовної брані чи є шляхом до святості?

Тисячі угодників Божих прийшли до святості через духовну брань. Вони завжди були світильниками Православної віри. Ми повинні брати з них приклад. Вчитися у них, як треба вірувати, як треба боротися з духами зла, і як треба терпіти та страждати за Христа, як треба любити ближніх своїх. Через духовну брань душа очищається, стає мужньою, загартовується в боротьбі і терпінні. Душа з мертвої стає живою, воскресає, досягає чистоти, святості і Господь спасає таку душу від гріха і смерті. Як написано в Об'явленні святого Іоанна Богослова: "Дух промовляє Церквам: Переможець не буде пошкоджений від другої смерті" (Об. 2,11).

3. Чи спроможні сучасні віруючі вести духовну брань?

Духовна брань стала тепер все більше відходити на задній план. Наука про духовну брань відмирає. Багато є люблячих сердець, готових постраждати за Ісуса Христа, але при якихось зовнішніх обставинах, а не в брані з духами зла. Можливо, якраз це сталося тому, що про духовну брань ніхто не розповідає, ніхто цьому не вчить. Та й самі люди вже не дуже схиляються до такої духовної праці.

4. А що цьому заважає?

Не вистачає любові до Господа і постійного потягу до Нього. Адже зовсім недавно люди повністю відреклися від Бога, стали руйнувати храми, знищувати ікони, священні книги. Люди жили в темряві. Зараз віра відроджується. Але ще не так глибоко, більш поверхово. Не вистачає у людей смирення, лагідності, терпіння. Хворі людські душі не хочуть лікуватися. Залишаються гордовитими, розбещеними, не хочуть розумно, помірно користуватися земними радощами, і заради пристрастей грішать. Тому й кланяються Сатані. А Сатана втішається, що його відверто приймає світ. Зло входить в нате житя як нормальне явище, і це матиме негативні наслідки.

5. Які ж можуть бути результати того, що люди приймають Сатану?

Спотворена людська свідомість породжує все більше зла. Люди радіють тому злу, яке чинять, звикають вже й без особливих причин вбивати один одного. Совість зовсім втрачається, і людство пожинає плоди не Святого Духа, а духів Зла. Множаться гнів та ненависть між окремими людьми і війни між народами. А за наше нечестя Господь нас карає землетрусами, різними стихійними лихами, голодом, холодом. І тільки вірні слуги Господні своєю любов'ю стримують гнів Божий.

6. Чи може молодь правильно орієнтуватися в навколишньому світі?

Щоб духовно правильно орієнтуватися у навколишньому світі, щоб навчитися відрізняти добро від зла, молоді треба читати Святе Письмо, і Господь просвітить душу світлом своїм. Господь своєю благодаттю відкриє сліпі очі, навчить мудрості і правильного розуміння. Треба ходити до церкви, спілкуватися з духовними людьми, постійно звертатися в молитві до Бога, і благодать Божа переродить душу, відведе від гріха і вічної смерті. Добре, якщо людина знайде собі наставника, який відкриє таємниці віри. Головне – це покаяння, а значить переоцінка, переосмислення свого життя. Не можна заміняти Бога екстрасенсами, вдаватися до білої або чорної магії, звертатися до астрологів, до різних видів окультизму – то все зв'язок із Сатаною.

7. Хто такі мученики ради Христа?

Це ті християни, які ідуть на мученицький подвиг заради любові до Бога. Це ті люди, яких Господь наділяє такою любов'ю до Себе, що вони готові померти, але тільки не зрадити Його.

8. Чи для цього обов'язково, щоб були гоніння?

Мученицька смерть може бути і при гоніннях, але і не тільки при них. Є люди, які ведуть духовну брань повсякденно. Це ті, кого Господь закликає відректися від пристрастей світу цього і думати тільки про Господа. Таких людей називають подвижниками. Вони в духовній брані страждають в ім'я Христове.

9. А чи може людина сама взяти на себе такий духовний подвиг?

Самостійно цього людина зробити не зможе. Таких людей веде або ж Сам Господь, по своєму Промислу, або ж треба мати духовного наставника, через якого веде Господь. Цей шлях духовного подвигу важкий, і якщо це робити самостійно, то може впасти у відчай.

10. А крім духовної брані може ще бути в мирян якийсь інший духовний подвиг?

Якщо людина віруюча і живе, як всі миряни, але завжди відстоює правду і готова за неї постраждати до смерті – це теж буде духовний подвиг, бо таких людей світ не слухає, їх навіть вбивають. Прикладів подібній в останній час дуже багато. В заповідях блаженства сказано, що блаженні ті, кого женуть за правду. Це теж один зі способів перемоги над злом. Постраждати за Христа можна по-різному, але в основі подвигу лежить одне – вірність, любов до Господа, бажання перетерпіти будь-які муки, але не зрадити Божої Істини.

II. Біографічна довідка Схимонахиня Єкатерина (в миру Бойченко Валентина Петрівна) народилася 13 жовтня 1941 року в м. Дніпропетровську, в родині залізничного пожежника. В сім'ї зберігалися давні християнські традиції, прадід, по материній лінії був православним священиком, за переказами – мав дар виганяти бісів. Навчалася в Дніпропетровському державному театральному училищі (1958 –1 962 роки). Закінчила театрознавчий факультет Київського державного інституту театрального мистецтва ім.І.Карпенка-Карого (1971). У 70-х роках як висгушла зі сталями та рецензіями в газетах "Молодь України", "Молода гвардія", "Літературна Україна" та ін., в журналі "Театрально-концертний Київ". Працювала артисткою в муз.-драм. театрах міст Дрогобича, Херсона, Миколаєва, у Львівській філармонії, в Театрі юного глядача м. Києва. Була художнім керівником парку "Перемога" в м.Києві, завідувала відділом культури Центрального парку культури і відпочинку; працювала асистентом режисера в музичній редакції Українського телебачення, заступником директора Будинку актора м. Києва та артисткою розмовного жанру Київської державної філармонії (до 1992 р.).

Після виходу на пенсію служила читцем у церкві Вознесіння Христового в Києві. Спочатку прийняла постриг в монашество під іменем Анни, а 22 серпня 1997 р. – схиму з іменем Єкатерина на честь святої Єкатерини Синайської. Схм. Єкатерина була зарахована до сестер жіночого монастиря Фаран, пророка Мойсея, Єгипет, але в зв'язку з погіршенням здоров'я виїхати за межі України не змогла. Тому з благословіння архімандрита Никодима (Замборського), настоятеля Подвір'я Грецької Православної Церкви в м. Києві, вона стала насельницею Свято-Преображенського монастиря в с.Головчинці Летичівського району на Хмельниччині. У 1999 р. у видавництві "Криниця" (Київ) побачила світ книга "Духовні бесіда за словами святих отців Православія", до якої ввійшли повчання схм. Єкатерини, що прозвучали в радіопередачі"Благовіст" у 1998 р.

Тетяна КОНОНЧУК
Київ

1932 – 1933 РОКИ У ТВОРЧИХ ДОЛЯХ ЖІНОК УКРАЇНИ

Знати історію свого народу – це крок до усвідомлення його самобутності, його історичної місії на землі, а отже, крок до формування себе як одиниці, що є тією мікрочастинкою, з якої складається етнос, держава. На шляху усвідомлення народу і себе в ньому як його частини є болюче осмислення найтрагічніших сторінок, які переживала в різні періоди Україна, через факти, події, людські долі, через особистості. У двадцятому столітті таких сторінок було найбільше за всю українську історію: дві світові війни, три голодомори, Чорнобиль. У цьому переліку голодомор 30-х років несе на собі особливу печать трагізму: мільйони пішли з життя – без іноземної інтервенції, під гаслами побудови нового суспільства, в якому, обіцяно було, запанує добро й гуманізм. Мільйони пішли з життя у своїй державі, від рук своїх, на своїй землі, в своїй хаті, без очевидної війни, з голоду.

Осмислення наших найбільших трагедій тяжке, але без цього не підняти почуття самосвідомості народу. Це актуальна проблема сьогодення, хоча ще в XIX столітті наш національний пророк Тарас Шевченко вчив: "В своїй хаті своя й правда", а наш народ у своїх перлинах-прислів'ях сказав, що "На чужій землі не доробиш хліба", або "На чиєму току молотять, тому й хліб возять"[1], чи ще: "Щоб лиха не знати, треба своїм плугом та на своїй ниві орати"[2].

Природно, що в справі підвищення самосвідомості, осмислення уроків історії, самобутності кожного народу, його державотворчої функції поруч з чоловіками стають жінки.

Прийшли нарешті довгоочікувані багатьма поколіннями і вистраждані роки незалежності. Ми, нарешті, змогли про себе більше почути, більше сказати. І в гурті голосів, які несуть слово істини про минуле, лунають жіночі голоси науковців, котрі, разом з чоловіками відкриваючи непідробні сторінки історії, виконують і державотворчу місію. Так, у 1992 році у видавництві "Наукова думка" вийшов у світ збірник документів і матеріалів під назвою "Колективізація і голод на Україні: 1929 – 1933". Упорядники цієї збірки – історики Михайличенко Ганна та Шаталіна Євгенія. Цей збірник, що побачив світ під егідою Національної академії наук України, Інституту історії України, Археографічної комісії, дуже багато чого відкрив читачам своїми документами – циркулярами, розпорядженнями, постановами, вказівками, інструкціями керівних організацій усіх рівнів: від центральних московських – до районних, інформаційними зведеннями, доповідними записками, протоколами, довідками, заявами, кореспонденціями з газет, листами, скаргами тощо. Тут постають і механізми впровадження колективізації, і експропріації, і методи відбирання хліба і всього їстівного, особливо з урожаю 1932 року, що призвів до найтяжчого стану селянства і багатомільйонних смертей. До речі, стан голоду фіксують офіційні документи в цьому збірникові, датовані ще 1930 роком. І це серйозний привід говорити про голод не у межах 1932 – 1933 років, а значно ширше, починаючи з 1930 року. Очевидці свідчать, що голод в Україні ще тривав і 1934 року, оскільки селянство після пікового 1933 року не мало достатньо сил обробити землю й достатньо її засіяти і засадити.

Принагідно відзначимо, що збірники документів про два інші голоди також були підготовлені головним чином жінками. Зокрема, збірник "Голод 1921 – 1923 років в Україні" (К., 1993), уклали Ольга Мовчан, Алла Огінська та Лариса Яковлєва з передмовою Станіслава Кульчицького та Ольги Мовчан.

Ще раніше, поки історики збирали із закритих донедавна архівів офіційні документи про голод, заговорила народна пам'ять як непідробний документ. В одному із польових записів автора цієї статті, коли збиралися матеріали для дисертаційного дослідження про відображення голодомору 1932 – 1933 років у народній пам'яті, є такі слова інформаторки: "Нарешті я можу розповісти про це!" Збирання народних свідчень проводилося паралельно різними людьми, у різних регіонах. Безперечно, в цій роботі активну участь брали й жінки. У 1991 році вийшла книга, яку можна вважати пам'ятником померлим у 30-ті роки від голоду: "33-й: Голод: Народна книга-меморіал". Ця книга – також пам'ятник її укладачам – подружжю Лідії Коваленко та Володимирові Маняку. Книгу склали свідчення очевидців із різних областей України та публіцистичні коментарі укладачів. Це розповіді тих, хто пережив страшне лихоліття і, немовби за якимось вищим заповітом, дожив, щоб аж тепер, після стількох років замовчування, усетаки розповісти нащадкам, що ж таки було в ті 30-ті. Ось рядки з коментарю Л. Коваленко: "Голодомор став ніби страшною межею. Життя розпалося на те, що було до нього, і те, що опісля. Він перевернув усе: плин життя, стосунки, звичаї, світосприймання. І вже ніби крізь сон люди згадували коротку пору свого нетривкого селянського щастя"[3]. А ось із свідчення: "Після революції селяни одержали землю, стали хазяями. З якою любов'ю орали й засівали землю, доглядали худобу... А як радісно було збирать

© Т. Конончук

врожай! З кожного двору чути було удари двох ціпів... І все це було знищено. Село ніби погоріло”[4]. Про той трагічний час, до речі, було описано ще в першому романі про 1933 рік у письменника з Волині Уласа Самчука “Марія”, який вийшов в світ 1934 році у Празі.

Відомо, що в час переживання українцями голоду, світ виявляв і стурбованість, і прагнення допомогти. Однак влада з Москви заявляла, що СРСР допомоги не потребує і голоду в Україні ніякого немає. У зв’язку з подіями в Україні чи не найактивніше діяв Союз українок у Львові, очолюваний Міленою Рудницькою. За їхньою ініціативою були утворені Комітети рятунку України. Болями України перейнялася громадськість світу і наслідком цього, після звернення до світу греко-католицького єпископату за підписом Андрія Шептицького та інших, стало утворення Міжнародного і міжконфесійного комітету допомоги голодуючим, очолюваного кардиналом Інніцером та доктором Евальдом Аменде. Були також звертання Союзу українок до міжнародних організацій, зокрема до Ліги націй, до Міжнародного Червоного Хреста, аби домовитися про передачу Україні зібраної допомоги. Проте ці дії були марні. Україна лишалася в ізоляції на самовимирання. Діяльність жінок Галичини, насамперед Союзу українок певною мірою простежується на сторінках львівської газети “Діло” за 1932 – 1934 роки, де постійно подавалася інформація про голод в Україні і діяльність різних організацій на захист українського народу. Мілена Рудницька – лідер жіночого руху в Західній Україні направляла свої відозви до міжнародних організацій з приводу голоду в радянській Україні[5].

До речі, саме з ініціативи Союзу українок і Мілени Рудницької у вересні 1934 р. перед Лігою націй було порушено такі два питання: під час прийому СРСР до Ліги націй заслухати керівників СРСР щодо їхньої політики в Україні і щоб СРСР дозволив надати зібрану допомогу голодуючій Україні. Але ці питання заслухані не були, а СРСР, як відомо, став членом Ліги націй – міжнародної організації, що покликана захищати права людини у світі. Про це детально йдеться у вересневих числах тієї ж таки газети “Діло” за 1934 р.

Після багатьох років замовчування, наприкінці 80-их років, у час так званої перебудови, говорили не лише свідки про пережите, писали не лише історики у своїх дослідженнях, а й літератори. Про особливу трагічність двадцятого століття пише в одному з своїх віршів Ліна Костенко:

Кобзарю,
знаєш, нелегка епоха
оцей двадцятий невгомонний вік.
Завихрень – безліч.
Тиші – анітрохи.
А струсам різним утрачаєш лік[6].

Пишучи про матір, в якої було п’ятеро дітей, поетка лаконічно згадує трагедійні роки. За короткою фразою проглядає картина безхлібного лихоліття:

Якийсь художник у голодні роки
зробити небо взявся за харчі[7].

У поемі “Зоряний інтеграл” Ліна Костенко говорить про те, що вона хотіла б зробити музей, в якому відображалася б доля українська – з барельєфами, скульптурами, вирізьбленими картинами. Із-поміж пам’яток могла би бути й така:

Різьба по каменю. Згорьована прамати.
Двоє загинули в тридцять третьому,
Двоє в тридцять сьомому.
Ще троє лишились для наступної війни.
Відігріває на грудях останнє пташення свого роду...[8]

У творах Ліни Костенко тема голодомору 30-х засвідчує початок її осмислення сучасною літературою напередодні утвердження України як незалежної держави. Уже в роки незалежності тема голодомору 30-х років прозвучить в окремо присвячених творах, написаних уже в роки зняття табу на тему чи взятих із далеко схованих донедавна архівів. Ось, наприклад, як вона звучить у поезії Антоніни Листопад, поетки з Луганщини. Вірш Антоніни Листопад з її збірки “Біла молитва братика”:

Не в світ приходили ті діти –
Приходили в пітьму.
І мати...

Чи ж могла радіти?!
Кляла себе саму.
Проклятий рік... Косматі вісті.
І ніч глухоніма
А те дитя іще в колисці
А вже його нема... [9]

У передмові до книжки "Біла молитва братика" Микола Жулинський, зокрема, сказав, що "скорботні голоси 33-го вхоплені чутливим, зболеним серцем Антоніни Листопад, яка образно передала свій стан душі, своє відчуття пережитого рідним народом. Поетеса кожним віршем витворює образ-символ (...).Страшні мільйонні цифри загиблих внаслідок штучного голоду набувають зримих, образних форм, застерігають і кличуть"[10].

До речі, нині в Кам'янці-Подільському мешкає композитор, публіцист, письменник і громадський діяч Володимир Панчук. Так-от він народився 3 квітня 1933 р., п'ятою дитиною в сім'ї. Як він сам згадував у розмові з автором цієї статті, мати просила Бога, щоб дитя померло. Але так сталося, що померли всі інші діти, а він, найменшенький, лишився жити. Проте голод наклав на Володимира тяжке тавро: усе життя, не отримавши потрібного зі сповиточку, він тяжко хворіє.

Безперечно, і окремі образи-візії, що виникають у поезії Ліни Костенко, і ціла збірочка Антоніни Листопад з її образами про пережите народом у 30-ті роки – це лише початок осмислення однієї з найбільших трагедій, яку пережив наш народ. І те, що осмислення теми продовжується, зокрема в жіночому поетичному слові, засвідчує й поезія ще однієї цікавої нашої сучасниці. Це поетка Валентина Савелюк. Причому поетичне жіноче слово промовляє на повну силу художнього образу, в якому повновартісно вживаються такі категорії високої непідробної художності, як метафора, персоніфікація, символ, яких об'єднує щире уболівання авторки за стан сучасний в Україні і болі минулих років. Тому вона звертається і до образу Івана Сірка, щоб він прийшов у наше сьогодення, бо "Матір сплюндрували" Чорнобилем, бездуховністю; у поетки виникає образ України, "народженої, щоб летіти", а "приреченої, щоб повзти". Безпосередньо темі голодомору присвячує вірш "Матері. 1933", в якому мати постає "розгубленою, сполоханою, як птиця, беззахисною й гнучкою, немов лозина, завмерлою серед поля молодицею – русявою й чорнобровою, як Україна"[11]. Кожне слово стріляє своєю неприхованою правдою гіркого становища жінки у беззахисному світі голодомору: її хата – пустка, "на городі – синова могила", а біля ніг ще живі голодні діти, "заплакані, розхристані і босі". За окремими словами цілі картини тодішнього моторошного буття: вона "ховала біля серця колоски", а над головою "свистів батіг", "казивсь на жеребцеві осавула". Як узагальнення звучать поетичні рядки: "Вкраїно, це твоя трагічна доля". І як пересторога виникає метафізичний образ матері-душі, що, може, й тепер "никає по полю, голосить і шукає колоски"[12].

Поетеса, вчителька української мови й літератури з Черкащини, родом із села Самгородок Смілянського району, Валентина Коваленко осмислює трагедію голодомору у вірші "Кладовище 33-го", де образ останнього пристановища людей з тих літ дуже типовий: "ні хреста, ні хресточка", знайшли спочинок, звільнилися мук "негодовані, кволі, роздерті..."[13] та "гоїть вічність свою Україна в барвінках та дернах"[14].

Автобіографічна повість нашої сучасниці з Київщини Анастасії Лисивець "Скажи про щасливе життя..." за своєю поетикою схожа до народних оповідань-свідчень. Авторка писала свою сповідь ще 1976 року, аби передати нащадкам найболючіші спогади свого дитинства, щоб пам'ятали нащадки про пережите нею і всім народом і іншим розповіли про те, що довелося спізнати самій Анастасії. Розповідь, як і в свідченнях, ведеться від першої особи. І такий прийом створює особливу атмосферу гіркого одкровення. Авторка веде конкретну розповідь, про конкретні події, які відбувалися в конкретному місці й часі. Це містечко Березань, що на Київщині, тут живе Настя, а з нею ще троє дітей – два брати й сестра, батько й мати. Тут, у Березані, живуть численні родичі Лисивців по батьківській лінії, сусіди, односельці; в сусідньому селі Недрях живуть материні батьки і вся материна родина. Події головним чином відбуваються в Березані. Як за свідченнями, як і за офіційними документами, в Березані події відбуваються послідовно за схемою, що й по всій Україні. На початку 20-х років малоземельна родина Лисивців одержала від радянської влади землю і почала на ній господарювати. Щоденна невтомна праця потроху виводила сім'ю зі злиднів. "Мати працювала багато і важко"[15]. А батько, "як казали сусіди, працював до сьомого поту"[16].

Перші епізоди повісті вводять читача у морально здорову сім'ю, де в пошані праця, розуміння іншого, співчуття до слабшого, розуміння краси в природі, в пісні, в слові, у вчинках. До речі, це відчуття моральності, на якій тримається чесна хліборобська родина, не зникне до останніх сторінок повісті. Але сподіване краще завтра перетвориться в моторошне апокаліптичне вивільнення від голодних мук масовими смертями. Авторка показує, що її батько спочатку дуже прихильно сприйняв ідею колгоспу, сам збирався йти до нього й інших агітував. Він "у перші ж колгоспні дні (...) відвів своїх гарно вичищених, з розчесаними гривами білу кобилу й гніду лошицю до колгоспної стайні"[17]. Далі також постає типова

картина господарювання в колгоспі, про яку оповідали в не одному свідченні очевидці. Типова й поведінка господаря, якому неймовірно жаль стало своєї недоглянутої в колгоспі скотини: "Як побачив він свою білу кобилу і лошицю в колгоспній стайні, як заіржали вони до нього страдницькими голосами – схопив батько їх, голодних та брудних, і, нікому не сказавши й слова, повів додому"[18]. І сам більше до колгоспу не пішов.

Поглиблюючи документалізацію оповіді, авторка постійно вводить категорії часо-простору. Так, категорія часу постає в повісті, наприклад, посиланням на пору року й сезонні роботи, як-от: "Настала весна. Батько засіяв город та леваду"[19] або прямою вказівкою на час дії – рік, місяць: "То було літо й осінь 1930 року"[20]. І вже в ту пору господар носить в собі тяжке передчуття голоду; офіційні документи, датовані 1930-им роком, також підтверджують голодування про всій Україні. Батьків монолог перед дитиною сповнений тривоги і за сім'ю в цілому, і за себе зокрема, передає атмосферу безвиході. У монолозі немає запитання, є риторичне звернення, власне розмірковування вголос загнаного в кут ще вчора сильного, вольового чоловіка, хазяїна: "Насте, що мені робити далі... Ось заберуть корівку, заберуть кобилу, а ми будемо з голоду здихати... Коли б оце не ви, діти, то пішов би я з села світ за очі"[21].

Ідучи хронологічно за подіями, авторка фіксує, що влітку 1932 року забрали у нас корову і білу кобилу. Щоб батько, бува, знову не привів їх додому, голова колгоспу наказав відправити наших корову й кобилу на бойню[22]. Тут у тексті повісті виникають типові для тодішньої ситуації мотиви голосіння, які знаходимо в різних жанрах народних і літературних творів на цю тему: господарі голосять за забраним інвентарем, за побитими жорнами, за забраною худобою, збіжжям, за арештованим господарем. Усе, що втрачається, сприймається як символ-провіщення ще більшого лиха, що невідворотно насувається. Поетика голосінь за забраною худобою співмірна з голосіннями за померлими, бо коли з двору забрано худобу-годувальницю, то на що може сподіватися в такій ситуації багатодітна родина? І господиня голосить. Ці голосіння такі ж, як і народних свідченнях, у романі Уласа Самчука "Марія", повісті Тодося Осьмачки "План до двору", романі Василя Барки "Жовтий князь" тощо. Вони типові для народної поховальної поезії, але в лихоліття голодомору вони несуть на собі особливий відбиток трагізму. І це ми неодноразово відчуваємо в повісті Анастасії Лисивець, як ось, наприклад, коли було забрано корову й кобилу: "Ой діточки, мої квіточки, та не пити вже нам молочка, та не їсти хліба... Що ми будемо робити, діточки? Просіть батька, дітки, щоб знову писався, повертався в колгосп, бо й нас усіх поїдять... Ой пропали ж ми, пропали, та за що ж ми пропали?.."[21].

Цей факт повісті ілюструє, як влада підводила селян до "добровільного" вступу до колгоспів. У селянина не залишалося вибору: або помирати, або йти до колгоспу. Але не завжди перемагав страх смерті, і сильні люди, не бажаючи терпіти наруги над собою, не витримуючи приниження, шукали іншого виходу для виживання. Так, батько авторки, Іван Лисивець навіть після того, коли було забрано худобу, навіть коли відсидів в ув'язненні 20 днів у холодній коморі, "повернувся (...) з тієї комори ще більш непокірний та упертий" і розмірковував про колективізацію: "Хіба не можна було добрим словом... Хіба можна отак топтатися по людських душах? Хіба ж я куркуль якийсь чи підкуркульник?"[22].

Потім авторка поведе оповідь про "діяльність" активістів, які забирали з розшуканих куточків навіть мізерну кількість пшона чи квасолі, жменю борошна. І знову голосіння. Були такі "активісти", що на крайню межу реакції господарів спересердя перекидали, може, останню в хаті зварену їжу. Лисивець називає прізвища таких "активістів". Дивовижно, але серед них траплялися й жінки, запеклі виконавці приписів влади. На зрозуміле людяне запитання Настиної матері до "активістів": "Та чим же ми вам завинили так, людоньки? Та яка ж ми куркульня?" – активістка Галька Шматькова "розсердилася, перекинула горщик з борщем і пішла з хати з торбинками пшона, борошенця"[23]. Авторка пише і про колоски, які збирали, незважаючи на заборони: страшніший був жах смерті голодної, а не покарання від влади.

У статті кандидата історичних наук, доцента кафедри історії та філософії Кременчуцької філії Харківського політехнічного університету, члена Асоціації дослідників голодоморів в Україні, Ганни Капустян читаємо про село Заруддя, що на Полтавщині, про двох різних голів колгоспу: "В часи жорстокої трагедії очолив колгосп Давид Маркіянович Мороз, який прийшов на місце проклятого людьми попереднього голови Сіренка. Кажуть старожили, що коли б це сталося раніше, смертей було б на селі значно менше. Щодня він сідлав коня Красавчика і відправлявся на пошуки їжі для колгоспної їдальні..."[24].

Коли вже вимерло багато родин, багато стало сиріт, у колгоспах почали утворювати патронати. Дивовижне явище – патронати. Держава підтримувала голодних дітей, яких сама призвела до стану голоду, сама поробила сиротами. До речі, свідки голоду згадують, що після страшного лихоліття, після мільйонів смертей, дбаючи не про націю, а про нову робочу силу – покірну, безмовну, – влада забороняла робити жінкам аборти, за це карала штрафами і тих, кому їх робили, і тих, хто їх робив.

Як ховали померлих, про це також багато пише Лисивець. І самі поховання, і ставлення до смертей подібні, як у всіх документах-свідченнях того часу. Так, до речі, як про це пише й Ганна Капустян: "Мертвих щодня звозили підводою на сільський цвинтар. За ними не плакали, в останню дорогу їх ніхто не проводжав. Хоронили їх і на території оселі (на городах, в погребах). Хто був дужчий – сам

відправляв свої родичів на цвинтар, сам копав могилу, частіше на місці недавнього поховання, де земля була м'якша"[25].

Українська людина, опинившись у ситуації нелюдського ставлення до себе, сама не втратила людяності. Навіть помираючи, дбала про високі, вічні моральні цінності в своїх нащадків. І це, може, найголовніше, через що не змогли вбити наш народ ніякі привнесені стихії. Вимирає сім'я Лисивців, вимирає Березань, вимирають у сусідньому с.Недрі, вимирають у Шевченковому краю, на моїй батьківщині в селі Журжинцях, що на Черкащині, вимирає Україна, але помираючі заповідають живим завжди залишатися людьми. І цей мотив моральної чистоти, дух морально здорової сім'ї не полишає, коли читаєш повість Анастасії Лисивець, коли розмірковуєш над спогадами про той час, почутими від своєї матері Терещенко Олександри Юхимівни, сироти без матері в шестирічному віці після першого голоду і круглої сироти з весни 1933-го. Настина мати, помираючи, каже: "Наню! Я... я скоро умру. Ти не бійся і не тремти так... (...) Всіх, всіх людей слухайте, бо буде вас і по дорогах, і по стежках, і по полях, і по болотах. Розлізетеся, як руді мишенята. Та бережіть себе, одне одного жалійте і шануйте. Бо як ви себе не пожалієте, ніхто не пожаліє[26].

Нині тема голодомору 30-их років завдяки своїй відкритості все більше уваги привертає дослідників, літераторів, митців різних видів мистецтв. І серед них є такі імена жінок, як докторантка Інституту літератури НАН України ім. Тараса Шевченка Ніла Зборовська, яка в монографії "Танцююча зірка" Тодося Осьмачки" (Київ, 1996) говорить про тему голодомору у зв'язку з поетикою повісті "План до двору". Це також докторантка Інституту літератури НАН України ім. Тараса Шевченка Раїса Мовчан, яка, досліджуючи творчість Василя Барки, звертається і до його романів "Жовтий князь" та "Рай", в яких постає тема другого голоду в Україні. Це також Юлія Іваницька, аспірантка Національного університету ім. Тараса Шевченка, котра досліджує роман Уласа Самчука "Марія" в контексті літератури про голод. Це також авторка цих рядків, яка захистила першу в Україні дисертацію про відображення голодомору 1932 – 1933 років у народній пам'яті на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: працюючи над цією темою з кінця 80-х років маю близько 30-ти публікацій (у тому числі монографію) з різних питань відображення голодомору у фольклорі (в різних жанрах), художній літературі, в різних видах мистецтва тощо.

Напевно, пройдуть роки, десятиліття, але завжди болітимуть нашому народові мільйонні втрати невинних, до них повертатимуться у своїй діяльності нащадки, знову й знову осмислюючи, як це було, чому це було? І з-поміж тих, хто повертатиметься до незагойної рани нашої пам'яті, завжди будуть жінки, бо, даючи життя, вони стоять на його сторожі.

---

[1]Конончук Т. "Ліпше моє, неже наше": Хліб як ідеал добробуту, моралі народу та альтернатива голоду в традиційних зразках фольклору. – К., 1998. – С. 47.
[2]Там само. – С. 50.
[3]33-й: Голод: Народна книга-меморіал / Упоряд. Л. Коваленко, В. Маняк. – К., 1991. – С. 79.
[4]Там само.
[5]Rudnytska M. // Encyclopaedia of Ukraine: In VI vol. – Vol. IV// Edited by Danylo Husar Struk. – Canada: Toronto–Buffalo –London, 1993.– P. 426.
[6]Костенко Л. Вибране. –К., 1989. – С. 100.
[7]Там само. – С. 96.
[8]Там само. – С.154.
[9]Листопад А. Біла молитва братика: Поезії / Передм. М. Жулинського. – К., 1993. – С. 12.
[10]Жулинський М. Незгасні свічечки болю і скорботи: Передм. // Листопад А. Біла молитва братика. – С. 3.
[11]Пушкар Є. Які вони – поети сьогодення? // Вечірній Київ. – 1999. – 7 серп.
[12]Там само.
[13]Коваленко В. Приворот-зілля: Поезії. – К., 1997. – С. 39.
[14]Там само.
[15]Лисивець А. "Скажи про щасливе життя...": Повість. – К., 1993. – С. 4.
[16]Там само. – С. 3.
[17]Там само. – С.19.
[18]Там само.
[19]Там само. – С.20.
[20]Там само. – С. 21.
[21]Там само. – С. 24.
[22]Там само. – С. 25.
[23]Там само. – С. 26.
[24]Капустян Г. Про голод 1932 – 1933 рр. в одному із сіл на Полтавщині // Голодомор 1932 – 1933 років на Кременчуччині: Матеріали наук. конференції. – Кременчук, 1993. – С. 18.
[25]Там само. – С.18.
[26]Лисивець А. – Вказ. праця. – С. 70.

Степан МАКСИМЮК
Вашингтон

ПРИЗАБУТИЙ ГОЛОС – СОПРАНО ОЛЕКСАНДРА ГВОЗДЕЦЬКА

Для українського народу двадцяте століття було надзвичайно жорстоким і трагічним. Позникала від куль в потилицю та на далеких засланнях більшість свідомих громадсько-політичних, культурних та інтелектуальних діячів України, спущено кров із вен українського селянина та робітника. Недобиті рештки пішли в глибоко законспіроване підпілля, в більшості ховаючи своє минуле навіть від найближчих рідних.

У вирі двох страшних світових війн українська інтелігенція була змушена покинути Україну, щоб долучитися до тих, які з причин економічної чи побутової скрути ще раніше подалися в різні сторони світу, шукаючи кращої долі, або рятуючи свої життя від певної смерті чи заслання в непрохідні нетрі совєтського "раю".

Оселившись в нових місцях поселення на чужині, деякі з тих "недобитків" досягли великих успіхів та слави своєю наполегливістю і тяжкого працею. Стали з них відомі на увесь світ економісти, науковці різних ділянок, викладачі університетів і т.д.

Окрему групу творили митці, які своїми талантами та оригінальністю досягли вершин признання і слави. До них належали О.Архипенко, О.Грищенко, родина Кричевських, Я.Гніздовський та інші.

Серед співаків на світових сценах уславилися С.Крушельницька, О.Мишуга, М.Менцинський, Є.Зарицька, І.Маланюк, П.Плішка. Між менш відомими знаходимо О.Руснака, К.Чічку-Андрієнка, М.Голинського, М.Скалю-Старицького, М.Рогачевського. Про деяких з них немає і згадки в совітських енциклопедіях та довідниках, навіть музичних, а про більшість із них відомості дуже скупі або перекручені[1]. Не краще виглядає справа в енциклопедіях і довідниках діаспори.

До зовсім забутих довгий час належала сопрано Олександра Андріївна Гвоздецька, яка ще перед Першою світовою війною покинула простори царської Росії і ніколи вже туди не вернулась. Може тому вона стала нон-персоною, зовсім викресленою з народної пам'яті.

Тільки тепер по розвалі Совєтського Союзу в незалежній Україні повернено співачку народові, відзначаючи коротенько її життєвий шлях і мистецьку діяльність. Там згадується також, що вона записувалася на платівки[2].

Маючи неабияке щастя придбати сім її записів на платівках до мого звукоархіву, я вирішив на підставі старих каталогів та інших матеріалів, які знаходяться в мене і бібліотеках, скласти повну дискографію з біографічними даними співачки, щоб таким чином, хоч трохи, заповнити білі плями в історії нашого мистецтва.

Олександра Андріївна Гвоздецька, з дому Розмисловська, народилася 14-го квітня 1879-го року в Києві. Її батько Андрій був робітником на цукроварні, а мати, з роду Рожко, любила співати, передаючи свій талант і любов до української пісні своїй дочці. Спочатку молода Розмисловська вчилася в музичній школі на Прорізній вулиці, а пізніше в Київській консерваторії, в Юневича.

Коли молодій Олександрі було сімнадцять років, її прийняли до київського хору Миколи Лисенка, в якому вона співала два роки. Згодом опинилася в Ашхабаді з українським театром Найди, звідкіля її запросив до своєї української трупи в Петербурзі відомий режисер Суслов. Петербурзький період був для молодої співачки дуже корисним, бо там їй пощастило познайомитися з визначними корифеями української сцени, Марією Заньковецькою та драматургом М.Старицьким. Виступала вона також із М.Садовським, П.Саксаганським, росіянами Л.Собіновим, Д.Смірновим та іншими.

Перед тим як перейти до славної на всю Росію Маріїнської опери (1909 – 1914), Гвоздецька співала в Петербурзькій оперетній трупі від 1903-го по 1909-й рік. В 1911-му році разом із Шаляпіним вона гостювала в Монте-Карло, а в 1912-му році в міланській опері Ля Скала.

Перед першою світовою війною на початку 1914-го року О.Гвоздецька покидає Росію і їде в Австро-Угорщину. Вона тепло згадувала свій побут в Ужгороді, Мукачеві та Пряшеві, де її дуже сердечно приймали.

Виступаючи по країнах Європи, Гвоздецька поселилася в Італії, співала в римській опері і удосконалювала свої вокальні здібності у відомих італійських професорів Де Джорджіо та Де Лючія. Як згадувала співачка, римська публіка особливо насолоджувалася українськими піснями.

Пізніше Гвоздецька переїхала до Румунії, де в Кишинівській консерваторії викладала вокальне мистецтво і час від часу співала в Бухарестській опері. Там вона померла в 1969-му році. Про день і місяць смерті нам ще й досі невідомо[3].

Моє намагання роздобути більше відомостей про її румунський період життя не дали досі позитивних результатів[4]. Тому заіснувала велика прогалина в мистецькій діяльності і житті співачки. Заповнити її мусять зацікавлені в цьому дослідники.

© С.Максимюк

ДИСКОГРАФІЯ ОЛЕКСАНДРИ ГВОЗДЕЦЬКОЇ

Фірма Грамофон , С.Петербург 1902-го року, звукотехнік Франц Гампе.

Число платівки	Розмір	Число матриці	Назва пісні, композитор
G.C. – 23193	25	335z	ЛЕГЕНДА ДЗВОНІВ, із оперети “Корневільські дзвони”, Планкет
ZONO 23270 63659	17 25	478C – Ho – 2 z –"–	МІСЯЦЮ ЯСНИЙ, арія Оксани з опери “Запорожець за Дунаєм”, Гулак- Артемовський
ZONO 23271 63660	17 25	494C – Ho – 2z –“–	ВІЮТЬ ВІТРИ, з опери “Наталка Полтавка”, Лисенко
ZONO 23272 63661	17 25	495C – Ho – 2z ? –“– ?	ОЙ КАЗАЛА МЕНІ МАТИ, з опери “Запорожець за Дунаєм”, Гулак-Артемовський
ZONO 23273 63662	17 25	496 – Ho – 2 (5) –“–	СТОЇТЬ ГОРА ВИСОКАЯ
ZONO 23274 63663	17 25	497 – Ho – 2z –“–	ОЙ ПІД ВИШНЕЮ
ZONO 23275 63664	17 25	498C – Ho – 2z ? –“– ?	КАРІЇ ОЧІ, сл. Т.Шевченко
ZONO 23276 63665	17 25	499C – Ho – 2z –“–	ОЙ НЕ СВІТИ, МІСЯЧЕНЬКУ
23287	17	?	МЕНЕ ЗА ХОРОБРІСТЬ НЕ ХВАЛІТЬ, арія Жермени з оперети “Корневільські дзвони”.
23288	17	?	КЛОПОЧУТЬСЯ ЧАСТО ПРО ОБМАН, з оперети “Циганський Барон”.
23289	17	574C	БУДЬ, ГЕЙШО, ВІЧНО ВЕСЕЛА. з оперети “Гейша”, Джонс.
23290	17	?	ЗОЛОТА РИБКА, з оперети “Гейша”, Джонс.
23291	17	?	?
23292	17	577C	ПРИЛИНЬ, ПРИЛИНЬ КОЗАЧЕ
23293	17	?	ПІСНЯ ФІЯМЕТТИ, з опери “Бокаччіо”, Суппе.
23294	17	579C	КОЛИ НОРМАНДЦЯ ПИТАЮТЬ, з оперети “Корневільські Дзвони”. Планкет.
23295	17	?	ВАЛЬС ГРАФИНІ, з оперети “Мартин Рудокоп”, Зеллер.
23296	17	?	Я КЛЯНУСЬ, романс Пригожого.
23297	17	?	І НЕ МОЖУ, І ВСЕ ЛЮБЛЮ, романс Зубова.
23298	17	477C	ЧУМАРОЧКА РЯБЕСЕНЬКА

Фірма ПАТЕ. С.Петербург 1911-го року, вигравіруваний жовтий етикет.

24750	28	—	Я ЖДУ ТЕБЕ, романс Гельмунда.
24751		—	ЛЮБОВ, романс Блейхмана.
24752	28	—	КАВАТИНА з оп. “Руслан і Людмила”, Глінка
24753		—	АРІЯ МАШІ з оп. “Дочка Капітана”, Кюї.

Звукотехнік американської фірми Грамофон, Франц Гампе, розпочав свою звукозаписну кар’єру в липні 1902-го року записами в Мюнхені. Звідтіля через Загреб і Прагу десь восени він опинився в Петербурзі. На підставі його подорожнього розкладу та реєстру праці, він там записав 434 матриці 17 сантиметрового розміру від чисел 169 до 602, позначені латинською літерою С, та 270 матриць 25-ти сантиметрового розміру від чисел 123 до 392, позначені латинською літерою z[7].

Глянувши на записані матриці Гвоздецької можна дійти висновку, що її записи були зроблені двома окремими сесіями, бо видно досить велику прогалину між матрицями 499 і 574, а можливо навіть 572.

Крім Олександри Гвоздецької Ф. Гампе в той самий час записав інших українських співаків у Петербурзі. Перевіряючи матричні числа, можна з певністю твердити, що ними були Марія Михайлова (Михайленко) та Гаврило Морськой (Янчевецький). Першої пісня “Хусточка” на платівці ч.23174 (ч.м. 360z) та пісня “Віють вітри” на платівці 23175 (ч.м. 361z). Г.Морськой записав тоді пісні “Садок вишневий”, ч. платівки 22050 (ч.м.276z) і правдоподібно “Пісню Яреми” з поеми Гайдамаки на платівці ч.22144 (ч.м. ?). Всі платівки цієї фірми 17-ти і 25-ти сантиметрового розміру є однобічні і мають чорні етикетки із золотими літерами написів[8].

Цікава ще та обставина, що на платівці під числом 22141 (ч.м. 500С) “Українську комічну пісню” виконав П.А.Гвоздецький чи не чоловік Олександри Гвоздецької?[9]

Інша сенсаційна новина торкається славної Соломії Крушельницької. Досі було переконання, що перші записи С.Крушельницька зробила в 1902-у році у Варшаві, починаючи матричними числами 398z і кінчаючи числом 404z. Але каталог Беннета показує, що в той самий час із Гвоздецькою, Михайловою і Морським, С.Крушельницька в Петербурзі записала одну пісню на платівці 23377 (ч.м. 386z), назва якої “Пастораль” композитора Бізе[10]. Перед тим було згадано, що Ф.Гампе кінчив записувати в Петербурзі на матриці 25-ти сантиметрового розміру числом 392z, а число матриці С.Крушельницької є 386z. Подорожній розклад Ф.Гампе показує, що з Петербургу він поїхав зразу до Варшави, де 25-ти сантиметрові матриці він почав числом 393z і кінчив числом 464z. Висновок такий, що перший свій запис на платівку Соломія Крушельницька зробила в Петербурзі, і виїхавши зразу до Варшави, продовжувала там записуватися із тим самим звукотехніком Ф.Гампе. За сорок років збирання платівок я ніколи не зустрічав цього запису і ніде його в інших каталогах та дискографіях не бачив. Якщо ця платівка десь існує, то вона дуже рідкісна і надзвичайно цінна.

Про деталі записів О.Гвоздецької на платівки французької фірми ПАТЕ в 1911-му році також в Петербурзі я ніде не натрапляв. Правдоподібно, що з платівками фірми ПАТЕ звукозаписна діяльність співачки кінчилася, бо, переглядаючи в бібліотеках каталоги багатьох світових звукозаписних фірм, я її прізвища ніде не зустрічав. Якось важко повірити, щоб виступаючи на славних європейських сценах – співачку ніхто не був зацікавлений записати. Вона в цьому не одна, бо славному тенорові, Олександрові Мишу зі, трапилося те саме, може ще трагічніше, бо три записи він зробив тільки тоді, коли його оперна кар’єра давно скінчилася.

Так склалися обставини і доля Олександри Гвоздецької, що її життєвий і мистецький шлях протягом більш ніж півстоліття українському народові невідомий. Затерлися на чужині сліди по людині, якій на початку двадцятого століття – як показують відомі нам факти – стелилося славне майбутнє.

Обов’язком сучасних дослідників культурних надбань українців діаспори є докласти всіх зусиль, щоб вповні розкрити життєві і мистецькі дороги призабутої нами співачки. Добре було б нав’язати контакт з Об’єднанням Українців Румунії, чи місцевими культурними діячами, а можливо й нащадками О.Гвоздецької, якщо такі є.

Вашингтон, листопад 1999.

[1]Немає згадки про Олександру Гвоздецьку навіть в 3-му і 4-му томах Історії української музики (К., 1990, 1992).
[2]Пружанский А.М. Отечественные певцы (1750 – 1917). – М., 1991. – С.120. Митці України – К., 1992 – С.152. Лисенко І. Словник співаків України – К., 1998 – С.60.

[3]Більшість біографічних даних про співачку взято з літературно-мистецького журналу української секції Спілки словацьких письменників ДУКЛЯ, ч. 2 за 1972 р. в статті В.Кармазина-Каковського "Олександра Гвоздецька – талановита оперна співачка" (1879 – 1969), С. 77 – 79.

[4]Я написав листи двом визначним румунсько-українським діячам в Бухаресті, але досі відповіді не отримав.

[5]Bennett, John R., A CATALOGUE OF VOCAL RECORDINGS FROM THE RUSSIAN CATALOGUES OF THE GRAMOPHONE COMPANY LIMITED, OBSHCHESTVO GRAMMOFONS OCR. OTV., 1899 – 1915, Voices of the past, Vol.11, The Oakland Press 1977, pp.113 –115. ГРАММОФОНЪ И ФОНОГРАФЪ, ч. 2, 1904, С.79. СПИСОК ПЬЕСЪ МАЛЫХЪ ПЛАСТИНОКЪ ДЛЯ ГРАММОФОНА, Центральный складъ и фабрика музыкальных инструментовъ І.Ф.Мюллерь, М., Петровка, іюнь 1905, С.15. ГРАММОФОНЪ, каталог пластинок иностранной записи, январь 1908, С.112. СБОРНИКЪ ЛИБРЕТТО ДЛЯ ПЛАСТИНОКЪ ЗОНОФОНА, оперы, оперетки, романсы, пьсни, разсказы и пр., Вильно 1910 г., С. 405, 413 – 14, 416, 419, 421, 431. Железный А. НАШ ДРУГ – ПЛАСТИНКА. – К., 1989 – С.52. Назва пісні на платівці 23274 неправильна. Має бути "Ой під вишнею".

[6]Girard Victor, Barnes Harold M., VERTICAL-CUT CYLINDERS AND DISCS, A catalogue of all Hill & Dale recordings of serious worth made and issued between 1897 – 1932, British Institute, of Recorded Sound, London 1971, p. 67. ГРАММОФОННАЯ ЖИЗНЬ, ч.15, ноябрь 1911, С.41. ГРАММОФОННЫЙ МІРЪ, ч.20, ноябрь 1911, С.6.

[7]Moore, Jerrold, A VOICE IN TIME: THE. GRAMOPHONE. OF FRED GAISBERG, 1873 –1951, "The Record Collector", Vol. XXIII, May 1978, p.82.

[8]Bennett, John R.,A CATALOGUE OF VOCAL RECORDINGS FROM THE RUSSIAN CATALOGUES....p.12, 112, 15.

[9]Ibid. p.15

[10]Ibid.117.

Тамара СУХЕНКО
Київ

ІНСТИТУТИ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ В УКРАЇНІ В XIX столітті

Перші інститути шляхетних дівчат в Україні – Харківський, Полтавський, Одеський, Керченський – постали виключно завдяки місцевій ініціативі. В перше тридцятиріччя XIX ст. роль уряду у заснуванні жіночих закладів в Україні обмежувалася лише видаванням дозволу на відкриття того чи іншого навчального закладу.

Так, Харківський інститут шляхетних дівчат було відкрито в 1812 р. з ініціативи дворянського Товариства благодійності. Один з фундаторів інституту, український письменник, громадський діяч Григорій Квітка-Основ'яненко особисто добирав викладачів та вирішував усі організаційні питання. Зберігся його лист до харківського генерал-губернатора від 12 липня 1818 р., в якому Г.Квітка порушує проблему забезпечення дівочого інституту харчами, дровами, свічками[1].

Слід відзначити, що письменник згодом майже всі свої статки витратив на інститут. П.Гулак-Артемовський писав: "Палкий ентузіазм, невтомна діяльність та безкорисливість Квітки у здійсненні цієї корисної справи (мається на увазі утворення дівочого інституту в Харкові) побороли всі перешкоди"[2].

З 1812 по 1818 рр. інститут існував як приватний заклад. Його функціонування було можливим лише завдяки безкоштовному викладанню в ньому вчителів інших навчальних закладів міста Харкова. Але подальше існування інституту на таких умовах стало неможливим. Виникла думка звернутися за допомогою до дворянства усіх малоросійських губерній і на базі Харківського інституту створити Малоросійський дівочий інститут. Ця ідея так і не була здійснена, а проблему матеріального забезпечення закладу вирішили іншим шляхом. У 1818 р. завдяки турботам Г.Квітки Харківський інститут було прийнято під протегування імператриці Марії Федорівни[3]. Це суттєво покращило його становище, адже від Відомства закладів імператриці Марії щорічно стало поступати 3 тис. крб. Виявили інтерес до закладу і приватні особи. Відомий всій Російській імперії Павло Демидов пожертвував 20 тис. крб. на будівництво приміщення для інституту і щорічно надавав грошову допомогу в розмірі 1000 крб[4].

Дівочий інститут у Полтаві було відкрито в 1818 р. за ініціативою Варвари Олексіївни Рєпніної, дружини малоросійського губернатора, князя Миколи Рєпніна. Дочка міністра народної освіти графа О.К.Розумовського, вона активно взялася за складання проекту устрою дівочого інституту. Передбачалося утримувати його за рахунок дворянства: кожен шляхтич мав внести певну суму, залежно від кількості селян, якими володів. Серед членів Ради, що керувала інститутом, були відомий поет та громадсько-політичний діяч Василь Капніст, декабрист, засновник масонської ложі в Полтаві М.Новіков[5].

Приміщення для закладу надав губерніальний маршал, член української масонської ложі "Любов до істини" Семен Кочубей. У листі до В.Рєпніної від 24 серпня 1817 р. він сповіщає про намір подарувати їй свій будинок у Полтаві з усіма приміщеннями і землею "для людинолюбних вправ"[6].

Через несвоєчасні внески обіцяних дворянством грошей дівочий інститут в Полтаві став зазнавати значних матеріальних труднощів. На допомогу прийшов уряд, який погодився на перетворення закладу в державний з відповідним фінансовим утриманням.

Досвід діяльності Харківського та Полтавського дівочих інститутів переконує, що на громадські та приватні кошти означені заклади довго існувати не могли, для їх подальшого розвитку потрібна була матеріальна підтримка уряду. Показово, що ініціатором заснування перших двох українських дівочих інститутів було місцеве дворянство.

Обидва інститути мали велику популярність серед населення, але всіх бажаючих учитися було неможливо розмістити в наявних будинках. У Полтавській губернії вирішили зводити нове приміщення, а головою комісії по будівництву був сам Репнін. Із спогадів сучасника, товариша по службі князя Рєпніна І.Сердюкова ми дізнаємося про скандал, що виник у зв'язку з цим будівництвом[7]. Під час перебування М.Рєпніна за кордоном (1838 – 1842) граф С.Строганов доповів уряду про значні порушення – звітності не було, шнурові книги були без печатки, взято за словесним розпорядженням М.Рєпніна з приказу громадської опіки 20 тис. крб. У зв'язку з цим на маєтки князя було накладено заборону.

Справа закінчилася тим, що з усіх маєтків М.Рєпніна з 22 тис. селян йому залишився один Яготин з 5 тис. селян, а всі інші було розпродано комісією, щоб покрити нестачу[8]. І.Сердюков вважав, що не могло бути й мови про зловживання М.Рєпніна. Сама ревізійна комісія оцінила цю будівлю в 465 тис. крб., з яких 200 тис. крб. надав уряд, 200 тис. крб. позичено в приказі громадської опіки, решта 65 тис. крб. витрачено з особистих коштів Рєпніних[9].

Використання власних грошей для побудови приміщення Полтавського дівочого інституту виправдало М.Рєпніна в цій справі. А його авантюрне використання державних грошей для заснування освітнього закладу лише доводить його сміливість і відданість справі освіти підростаючого покоління.

© Т.Сухенко

Джерела утримання Одеського дівочого інституту, заснованого 1829 року були дещо іншими, ніж в Харківському та Полтавському. Найактивнішу роль у фінансуванні інституту в Одесі зіграли міста, які вбачали неабияку користь у жіночій освіті. Кошти складалися, крім збору платні за навчання, з процентів з капіталу Бессарабської області – 6 тис. крб., з податку, що збирався з татар Таврійської губернії – 4 тис. крб., з прибутків міст – Таганрога – 3 тис. крб., Кишинева, Ізмаїла та Одеси по 2 тис. крб. з кожного, з Херсонського приказу громадського піклування – 6 тис. крб[10]. За це вкладники отримували право поміщати в інститут певну кількість пансіонерок, пропорційну внесеній сумі. З приватних внесків найвагомішим було пожертвування полковника Курта, який в 1835 р. заповів інституту все своє майно на суму 150 тис. крб.

У 30-х роках XIX ст. уряд усвідомив, що жіночі навчальні заклади можна використати у здійсненні політики русифікації українського населення. Про це говорив у 1833 р. граф В.Левашов. Придивившись до життя місцевого населення Південно-західного краю, а особливо його верхівки, він доповів імператору, що ні в училищах, ні в родинах ніхто не прагне до набуття підростаючим поколінням корисних для суспільства знань, до морального вдосконалення. Щоб виховати майбутнє покоління в дусі покори російському уряду, слід дати грунтовну освіту жінкам, адже їх вплив на серця та розум своїх чоловіків та дітей безмежний[11]. Тодішній попечитель Київської шкільної округи Є.Фон-Брадке порадив російському уряду взяти на себе керівництво жіночою освітою в Південно-західному краї через те, що жінки тут підтримують в молоді вороже ставлення до Російської держави[12]. Це зумовило відкриття в Києві в 1833 р. дівочого інституту з державною грошовою допомогою у розмірі 500 тис. крб.

Київський інститут шляхетних дівчат став першим і єдиним на території України жіночим середнім закладом, який відкрився завдяки підтримці уряду. Однак причиною цього було не усвідомлення важливості освіти жінок для країни, а прагнення влади спрямувати цю освіту на русифікацію краю.

Граф В.Левашов узявся за пошуки місця для приміщення закладу і зупинився на садибі, розташованій між Олександрівською, Хрещатицькою, Інститутською та Садовою вулицями[13]. На початку 30-х років ця садиба належала генерал-майору Бегічеву, який подарував її університету Св. Володимира. Граф Левашов зміг домовитися, щоб означена територія надійшла у власність Київського інституту. Збудоване за проектом архітектора Беретті приміщення було найзручнішим серед інших українських інститутів.

Керченський дівочий інститут виник завдяки турботам князя Захарія Херхеулідзєва, в минулому Керч-Єнікольського градоначальника[14]. Він вважав, що в Криму має бути хоча б один жіночий державний заклад для виховання та навчання дворянок, дочок купців та обер-офіцерів. Здійснити цей задум допоміг персонал Керченського повітового училища, який погодився за незначну плату викладати в новому закладі ряд предметів. Не залишилися осторонь й приватні особи – купець Лука Кулісіч здав закладу теж за невелику платню свій будинок, і вже в березні 1836 р. відбулося відкриття інституту.

Керченський інститут, як і Харківський та Полтавський, згодом було підпорядковано Відомству закладів імператриці Марії, що дало йому додаткові права й грошову допомогу.

Значну роль у вирішенні матеріальних проблем інституту зіграв царський указ – передачу йому капіталу дійсного статського радника Г.Кушнікова, який призначив 300 тис. крб. для створення у Феодосії дівочого інституту[15]. Ці кошти було приєднано до Керченського інституту і заклад став називатися Керченським Кушніковським інститутом. До 70-х років XIX ст. він залишався єдиним жіночим освітнім закладом у місті й одним з небагатьох у Криму.

Таким чином, у першій половині XIX ст. в Україні постало п'ять дівочих інститутів, які поряд з приватними пансіонами складали мережу середніх жіночих закладів. Вони відкривалися та утримувалися за рахунок коштів дворянства, приватних пожертвувань, прибутків міст, допомоги від держави та платні за навчання.

Дослідження соціального складу вихованок у дівочих інститутах виявило такі факти. Певна кількість дівчат дворянського походження, стипендіаток, навчалися та утримувалися безкоштовно. Крім стипендіаток до інституту приймалися пансіонерки, які вносили за своє навчання та харчування певну платню, а також приносили в інститут свій одяг, взуття, посуд, книги та постіль. У Харківському інституті з часу заснування існувала ще одна категорія вихованок – напівпансіонерки. Вони жили зі своєю родиною, а приходили в інститут лише для навчання. Передбачалося прийняття до закладу на цих умовах не лише дворянок, а й осіб купецького походження.

У решті інститутів така категорія вихованок з'явилася лише після видання в 1881 р. циркуляру, що визначав правила прийняття до дівочих інститутів "приходящих" дівчат[16]. Цим документом встановлювалося обмеження – напівпансіонерки мали складати не більше п'яти відсотків загальної кількості штатних вихованок.

До Одеського та Керченського інститутів крім дворянок приймалися дочки вищого купецтва та обер-офіцерів. А в Київському інституті шляхетних дівчат протягом перших дев'ятнадцяти років існування навчалися лише дворянки. Тільки після видання в 1855 році статуту жіночих навчальних закладів імператриці Марії в цьому закладі могли вчитися дочки почесних громадян та купців першої гільдії.

Отже, дівочі інститути в Україні, що виникли в першій половині XIX ст., були закритими становими навчальними закладами. Вони призначалися для навчання та виховання вищих станів населення. Лише з 1878 р. до них дозволяють приймати дочок усіх станів, не обкладених подушним податком.

Аналіз відповідних джерел та літератури дає змогу визначити розмір платні за навчання та утримання інституток. Вона становила для пансіонерок у першій половині XIX ст. в різних закладах від 350 до 1000 крб. на рік, для напівпансіонерок – 150 – 200 крб.

Слід підкреслити, що формування мережі жіночих інститутів створило альтернативу домашній освіті, доступній лише найбагатшим представникам суспільства. Освіта в громадських закладах була поцінною для середнього дворянства, вищого купецтва та обер-офіцерів. А для дочок збіднілих шляхтичів існувала незначна можливість безкоштовного навчання своїх дочок, адже в кожному закладі п'ятнадцять – двадцять дівчат навчалося та утримувалося безкоштовно.

Добір викладацького складу в кожному з інститутів мав свої особливості. За статутом 1818 р. всі службовці Харківського інституту носили мундир та отримували передбачені законом для державних службовців права[17]. Це сприяло поліпшенню складу педагогічного колективу: кращі кадри університету та інших навчальних закладів міста Харкова погодилися працювати в дівочому інституті. В ньому викладали професори Т.Степаков, В.Цих, М.Клобуцький, В.Лапшин та ін.

Тривалою і плодотворною була праця в Харківському інституті шляхетних дівчат професора Харківського університету Петра Гулака-Артемовського. Спочатку він викладав в інституті французьку мову, в 1827 р. став інспектором класів, а з 1831 – був членом ради з навчальних питань. Він першим запропонував вести викладання усіх предметів російською мовою замість французької та німецької, але його пропозиція була запроваджена лише в кінці 50-х років XIX ст. За тридцять один рік служби в Харківському інституті (з 1818 по 1849 рік) П.П.Гулак-Артемовський тринадцять років працював без платні. Лише в 1831 р. за наказом імператора він став отримувати щорічно 2 тис. крб[18].

Знайти викладачів та інший персонал для Полтавського дівочого інституту виявилося складною проблемою. Траплялося, що предмет взагалі не вивчався через те, що не могли знайти викладача. Це пояснювалося тим, що приватні заняття в місті майже не практикувалися, а з освітніх закладів тут функціонували лише чоловіча гімназія, пізніше – кадетський корпус. Директриса, інспектриса з навчальних питань та вчителька рукоділь були викликані з Парижа.

Сильний педагогічний колектив спромігся створити Київський інститут шляхетних дівчат. Під час перебування на посаді інспектора класів інституту Н.Д.Іванішева до співробітництва в закладі було залучено таких блискучих викладачів з університетського середовища, як доктор богословія, професор університету Св. Володимира і Духовної академії І.Скворцов; професор, декан і ректор університету Св. Володимира Р.Траутфеттер; професор університету, декан історико-філологічного факультету О.Селін; професор Київського і Санкт-Петербурзького університетів, визначний історик М.Костомаров та, нарешті, професор В.Я.Шульгин[19]. Його блискуче красномовство, широкі пізнання в історії і педагогічний талант захоплювали вихованок. Завдяки В.Шульгину серед викладачів інституту з'явилося ще кілька славетних імен: професори університету Св. Володимира В.С.Іконніков, Н.Х.Бунге, Е.А.Кнорр, А.С.Рогович.

Крім викладачів потрібен був також інший персонал, зокрема – класних дам, які слідкували б за поведінкою вихованок впродовж цілого дня та допомагали виконувати домашні завдання. Ця проблема виявилася складною, бо в першій половині XIX ст. було досить важко знайти освічених незаміжніх жінок, які б бажали присвятити себе справі виховання дівчат.

Згідно зі статутними документами термін навчання в інститутах становив від шести до дев'яти років. А приймали до закладу дівчат відповідно до правил кожного окремого закладу, в деяких – після складання іспиту, на якому перевірялися знання з російської та іноземної мов, молитов, арифметики.

Навчальний курс складався з таких предметів, як Закон Божий, історія, географія, арифметика, фізика, французька мова, німецька, чистописання, рукоділля, російська мова і словесність, танці, музика, природознавство. В деяких закладах, наприклад у Полтавському інституті, вивчали ще риторику, міфологію, логіку.

Протягом XIX ст. неодноразово з навчального курсу вилучалися деякі предмети, інші вносилися до програм відповідно з рішеннями уряду, Міністерства народної освіти чи Відомства закладів імператриці Марії. За Височайшим повелінням у 1830 р. було відмінено викладання геометрії в Харківському інституті, а наступного року – викладання фізики та природознавства в Одеському та Полтавському інститутах. Натомість в Одеському інституті було наказано викладати крім італійської мови ще й німецьку. У звітах відносно стану навчально-виховного процесу урядовці радили більше уваги приділяти практичним заняттям за рахунок зменшення обсягу викладання інших предметів.

Скорочення програм негативно впливало на стан освіти українського жіноцтва.

Розглянемо, в якому обсязі вивчалися означені курси наук. Вважалося, що головною метою освіти жінок має бути покращання моральності, "освіта" серця та набуття знань не стільки наукових, скільки загальних, енциклопедичних. Вчителі фізики та природознавства мали повідомляти вихованкам лише найцікавіші факти, а також те, що буде корисним для них у майбутньому під час ведення домашнього господарства[20]. Викладання арифметики теж мало суто практичний характер, складний матеріал, який відносився до алгебри, не вивчався. Учителям історії радили звертати увагу лише на найважливіші події чи ті історичні факти, які мали моральне навантаження і мали сприяти вихованню справжніх громадянок Російської імперії. Подробиці хронології та подій випускалися[21].

Велике значення надавалося салонним наукам – музиці, танцям, іноземним мовам, особливо французькій, на якій викладалися всі чи більшість дисциплін. Особливу увагу звертали також на рукоділля, що вважалося корисним для кожної жінки.

Як бачимо, в дівочих інститутах викладалося багато дисциплін, але в обмеженому обсязі. Це було перешкодою для дівчат, бажаючих присвятити себе науці, педагогічній діяльності. Їм були потрібні систематичні наукові знання. Обмежена програма не давала можливості використати повною мірою свої здібності.

Вивчення в дівочих інститутах на території України російської мови, нерідної та незнайомої для багатьох вихованок, виявилося складним. Так, у 1823 р. в Харківський дівочий інститут було запрошено викладача П.І.Сокальського "для правильного читання та вимови російських слів"[22]. Рада інституту пояснювала це тим, що більша частина вихованок до навчання в означеному закладі не мала підготовки не лише з іноземних мов, а й з російської, до того ж їхня малоросійська вимова завдавала багато клопоту педагогічному колективу. В звіті урядовця після огляду цього закладу в 1844 р. йшлося про те, що у вихованок погана вимова як російською мовою, так і французькою. Таку ж саму ваду було знайдено і в Полтавському інституті[23]. Князь Долгоруков пояснював імператорові, що причина цього криється в провінціалізмі дівчат, природному устрої їх мовних органів, звичках, набутих вдома.

Отже, українській дівчині з родини, де розмовляли українською мовою, було важко сприйняти чужі для неї російську та французьку, якими велося викладалися предмети навчального курсу. Це гальмувало навчальний процес, утруднювало засвоєння матеріалу.Тому можна стверджувати, що русифікація значно ускладнювала процес набуття нових знань, ламала природні звички, знищувала почуття рідної мови.

Функціонування інститутів викликало певні зміни в суспільній свідомості. Якщо раніше вважалося, що для вдалого шлюбу необхідна врода, вміння поводитися, то з часом набуває певного значення і освіченість дівчини.

Про заміжжя дбали не тільки самі дівчата та їх батьки, а й керівництво інститутів. Зокрема, в статуті Харківського інституту цьому питанню присвячувався цілий розділ. Бажаючий взяти шлюб з вихованкою повинен був подати прохання керівництву закладу, яке розглядало матеріальне становище претендента, його становище в суспільстві, моральні якості, після чого вирішувало, видавати чи ні, якщо у вихованки не було рідних, то Рада видавала їй з приводу одруження три сорочки, панчохи, взуття, шинелю, хустки, сукні, що вона носила в інституті, та певну кількість грошей[24].

Навчання в дівочих інститутах передбачало, що протягом усього курсу дівчата знаходяться в закладі, полишаючи свою родину на кілька років. Це вважалося запорукою успіху у справі виховання. Від'їзд з закладу на один день дозволявся їм лише у випадку тяжкої хвороби або смерті батьків чи близьких родичів, до того ж лише у супроводі класної дами[25]. Відвідувати своїх дітей батьки могли у святкові дні у визначений час, а мешканці інших міст та сіл і в інші дні, але в ті години, коли не було занять. Такий суворий порядок мав позбавити дівчат негативного впливу зовні. Але по суті це було тепличне виховання у штучній ізоляції від життя, в атмосфері надуманих правил, тому про реальне життя у дівчат було дуже нечітке уявлення.

Все необхідне для життя та навчання вихованок в інститутах – їжу, книги, підручники, форму – забезпечував заклад. Колір плаття, крій, якість тканини – все було однаковим. "Така одноманітність, – на думку начальниці Одеської гімназії О.Піллер, – знищує відмінність між багатими й бідними, усуває всіляке франтівство та спрощує ведення такої складної господарчої статті, як виготовлення одягу для кількох сотень дівчат"[26]. І вона мала рацію, адже такий підхід вирішує ряд проблем, які виникають в умовах соціальної нерівності учнів у школах.

Негативно впливало на вихованок те, що вони жодної хвилини не залишалися на одинці, не могли розпоряджатися своїм часом, робити щось з власної волі. Порушниці денного розпорядку піддавалися покаранням. Це перешкоджало формуванню самостійності інституток, звужувало їх внутрішній світ, травмувало психіку. В листі до своєї приятельки відома письменниця Н.С.Соханська-Кохановська, в минулому вихованка Харківського інституту, згадувала: "Ви пам'ятаєте, якою затурканою дівчинкою росла я в інституті. Мене, десятирічну самітну дівчину, загнали, залякали... В мені вбили світлу безтурботність молодого почуття, живий, поривчастий, цей чудовий голос розквітаючих сил... Мене зробили не по роках серйозною, сором'язливою, недовірливою до самої себе"[27].

Спогади Н.С.Соханської-Кохановської та інших вихованок свідчать, зокрема, про те, що закритий устрій інститутів, суворий денний розпорядок та пильний нагляд класних дам пригнічували особистість, віру в себе, не давали повною мірою розкритися здібностям, нахилам вихованок.

Найголовнішою метою усієї інститутської системи, з точки зору уряду, було виховання у майбутніх громадянках Російської імперії таких стійких принципів, як патріотизм, релігійність, почуття свого боргу перед вітчизною і престолом. Ідеї релігійно-монархічного виховання був підпорядкований увесь навчальний процес. Про це переконливо свідчать численні джерела – міністерські документи, циркуляри, накази, інструкції стосовно жіночих середніх закладів, їх статути.

Зі звітів статс-секретарів можна дізнатися, які форми морального виховання вважалися найдоцільнішими. "Щоденна молитва зранку і ввечері, під час обіду і вечері, відвідування церкви, добрий

приклад начальниці і класних дам, безперервне перебування в інституті під час навчального курсу і постійний нагляд за вчинками, словами вихованок, читання моралістичних книг, відвідування хворих вихованок, роздавання милостині бідним під наглядом чергової класної дами, – ось заходи, які вживалися в інститутах для зміцнення моральності у вихованок”[28]. Отож, є підстави стверджувати, що пріоритетним завданням інститутської системи було саме виховання, а не навчання.

До виправних заходів відносилися повчання, догана класної дами, начальниці. Якщо провина учениці була серйозною, їй не дозволяли гратися разом з усіма дівчатами під час відпочинку, залишали без обіду чи вечері, відводили провинним окремі місця в їдальнях та класах. Щодо тілесних покарань, то вони застосовувалися в більшості дівочих інститутів до початку 50-х років[29].

Вже наприкінці 50-х років суспільство почало ремствувати на непрактичність, неможливість застосування у житті тих мізерних знань, які давали інститути. Крім того, всього п’ять інститутів на всю Україну аж ніяк не задовольняли потреб усіх бажаючих отримати середню освіту. Ставала дедалі більше очевидною потреба в створенні жіночих закладів іншого типу – відкритих, всестанових, з ширшою програмою.

Але саме інститути шляхетних дівчат були першими офіційними жіночими середніми закладами в Україні, вони стали важливим фактором реформи жіночої освіти в середині XIX ст. і створення всестанових жіночих шкіл – гімназій та прогімназій.

В інститутах було набуто великого досвіду викладання таких предметів, як рукоділля, домоведення, гігієна. Вони мали великі досягнення у постановці естетичного та морального виховання, викладанні педагогічних дисциплін. Їхній досвід та програми надалі використовувалися в жіночих гімназіях.

Слід зазначити, що інститути шляхетних дівчат в Україні, попри їх недоліки, допомогли жінкам усвідомити себе поза родиною, реалізувати прагнення суспільної діяльності, надали можливість та право самостійного існування.

---

[1]Квітка-Основ’яненко Г.Ф. Листи до харківського губернатора // Зібр. творів: у 7 т. – К., 1981. – Т.7. – С.173 – 174.
[2]Жебылев Н. Исторический очерк деятельности Харьковского института благородных девиц за 100 лет его существования. – Харьков, 1912. – С.8.
[3]Квітка-Основ’яненко Г.Ф. О Харькове и уездных городах Харьковской губернии // Зібр. творів: у 7 т. – К., 1981. – Т.7. – С.64.
[4]Там само.
[5]Павловский И.Ф. Учреждение Полтавского института и постройка для него здания приказом общественного призрения. – Полтава, 1909. – С. 4.
[6]Первая страничка из истории Полтавского института благородных девиц // Киевская старина. – 1900. – №11. – С. 285.
[7]Автобиографическая записка И.И.Сердюкова // Киевская старина. – 1896. – № 11. – С. 195 – 197.
[8]Павловский И.Ф. Полтава в XIX столетии. (Очерки по архивным данным, с рисунками) // Киевская старина. – 1905. – Т. XCI. – С. 237.
[9]Автобиографическая записка И.И.Сердюкова. – С.197.
[10]Личева Е. Материалы для истории женского образования в России (1828 – 1856). – СПб., 1895. – С. 8.
[11]Державний архів міста Києва. – Ф. 144, оп. 1, спр. 1, арк. 8.
[12]Захарченко М.М. История Киевского института благородных девиц (1838 – 1888). – К., 1889. – С. 8.
[13]Там само. – С. 16.
[14]Говоров Д. Историческая записка о Керченском Кушниковском девичьем институте. – Керчь, 1886. – С. 3.
[15]Там само. – С. 20.
[16]Державний архів міста Києва. – Ф. 144, оп. 4, спр. 54, арк. 45.
[17]Жебылев Н. Назв. праця. – С. 24.
[18]Там само. – С. 82.
[19]Захарченко М. Назв. праця. – С. 35.
[20]Державний архів міста Києва. – Ф. 144, оп. 1, спр. 1, арк. 51 зв.
[21]Там само. – Арк. 64 – 64 зв.
[22]Жебылев Н. Назв. праця. – С. 57.
[23]Лихачева Е. Назв. праця. – С. 106.
[24]Жебылев Н. Назв. праця. – С. 11.
[25]Державний архів міста Києва. – Ф. 144, оп. 1, спр. 1, арк. 42 зв.
[26]Пиллер О. Итоги женского образования в России и его задачи. – СПб., 1888. – С. 42.
[27]Соханская-Кохановская Н.С. и ее автобиографическое письмо к петербургской приятельнице // Русский архив. – 1885. – Кн. I. – Вип. 4. – С. 631 – 632.
[28]Лихачева Е. Назв. праця. – С. 65.
[29]Там само. – С. 68.

Олена ВОРОНІНА
Київ

ТРИ ЖІНОЧІ ПОРТРЕТИ

Три жінки. Від двох віддаляють роки. Третя – наша сучасниця. Три різні долі. Та єднає їх одне – любов до України. І всіх трьох недостатньо знають. Тому й необхідно розповісти, аби їхній приклад був зразком служіння Батьківщині для наших сучасників.

Найстарша з цих жінок – Софія Симиренко (1839 – 1924). Батько, Іван Альбрант, походив із французьких аристократів, мати, Надія Богаєвська, – з української шляхти. Софія виросла вродливою, вольовою та незалежною в думках. Коли вона покохала Василя Симиренка, то змогла оборонити своє почуття, повставши проти несправедливої волі батька, що хоч і був демократичних поглядів, але не зміг здолати віковічні традиції своєї верстви і дати згоду на шлюб дочки із сином колишнього кріпака, хоча й вважав випускника Паризької Політехніки на голову вище за всіх оточуючих панів та радо приймав талановитого інженера.

Софія Іванівна, зробивши свій вибір, на все життя стала вірною подругою, помічницею, соратницею, однодумицею, в якій Василь Федорович знаходив розуміння, схвалення й підтримку своїх, фантастичних на той час, добродійних заходів, щодо української культури. Дружина допомагала своєму чоловікові коли вони опинилися на початках у матеріальній скруті. Не гребувала ніякою роботою, навчилася готувати, прати, шити. Захопилася садівництвом і розвела такий сад у селі Сидорівка, що на Канівщині, який славився на всю округу. За свідченням своєї небоги, Ольги Первової-Леонтович, мала постійний квиток на Всесвітню Паризьку виставку. Вона ж керувала виготовленням пастили найвищої якості, відомої під назвою “Українська”.

У своєму маєтку Софія Іванівна займалася просвітницькою діяльністю. Побудувала школу, лікарню, декілька майстерень, намагалася вивести в люди кожного, хто звертався до неї по допомогу.

Не знаючи змалку мови народу, серед якого жила, Софія Іванівна вивчила її, часто читала вголос твори українських письменників, зокрема, згадувала племінниця Василя Федоровича Оксана Дузь-Крятченко. Кохалася Софія Симиренко в українських піснях, збирала їх (за що мала похвального листа), співала їх разом з чоловіком. За матеріальної підтримки подружжя Симиренків у Сидорівці було створено народний театр.

Вихована в далекому від української стихії колі, не відаючи про існування українського питання, Софія Іванівна перейнялася ідеями чоловіка, завжди схвально ставилася до меценатської діяльності й продовжила справу його життя. (Купила для українських видань друкарню). Була вона членом Географічного товариства у Києві, збирала для нього, за свідченням свого небожа, Володимира Леонтовича, українського письменника і громадсько-культурного діяча, матеріали з праворозуміння та правових звичаїв в Україні.

Отакою була Софія Симиренко, лебідка лицаря Українського духу. Любов до Василя Симиренка відкрила їй новий світ, розвинула глибоке почуття до рідного краю, до його людей, до України, що рухало її вчинками.

Друга жіноча постать – це Любов Шульгина (1865 – 1945).

“Вона жила Україною й для України” – так коротко й вичерпно схарактеризував життя своєї матері Олександр Шульгин, державний діяч УНР та українського Уряду в екзилі. І так воно і є, бо була Любов Шульгина відомою свого часу культурно-громадською діячкою, народною вчителькою, що стояла біля витоків українського шкільництва, людиною гарячої душі, чиє серце билося задля України.

Походила Любов з родини Устимовичів, нащадків старого козацько-старшинського роду. Батько, Микола Устимович, прямий нащадок гетьманів Павла Полуботка та Данила Апостола, був шляхетною, демократичних поглядів людиною. Мати – Єфросинія Черкаська, належала до козацького роду, що потрапив у неволю. Вона, до десяти років кріпачка, була мудра й талановита, рішуча та енергійна – типовий приклад активізму української жінки. Недарма в повіті її називали “жінка-міністер”.

Дитячі роки Любові пройшли на Полтавщині. Набувши освіту, вона повернулася додому і за згодою та підтримкою батька організувала народну школу та взялася за навчання селянських дітей. Згодом Єфросинія Іллівна збудувала нову школу. Внаслідок рідко в якому селі було стільки інтелігентних та національно свідомих селян, – зазначає у спогадах О.Шульгин, – як там. Любочку, як звали в селі Любов Миколаївну, вони просто обожнювали. А вона була педагогом з Божої ласки. Цілком ймовірно, що навчання в цій школі велося українською мовою, бо була ж вона приватною.

Після одруження з Яковом Шульгиним, істориком, учнем В.Антоновича та М.Драгоманова, громадським діячем, відбувши заслання в Сибіру, народивши п’ятеро дітей Любов Миколаївна вже не могла вести школу. Але вона добирала здібних дівчат та хлопців із села і постійно готувала когось на вчителя.

© О.Вороніна

Під час перебування в Єлисаветграді родина Шульгиних була осередком українства. Любов Миколаївна всією душею віддавалася громадській роботі, мала великий вплив на молодь міста. В родині Шульгиних, як у небагатьох інтелігентних, панувала рідна мова, виховання було суто українське. Ось як про це згодом писала донька Надія Іщук-Шульгина: "Несвідомі ми були того, які цінні перлини вкладали наші батьки в наше національне виховання. А яка відвага була в батьків, що говорили з нами по-українському. Скільки людей застерігало їх, що це небезпечно".

Любов Миколаївна говорила українською мовою з дітьми та ходила в народному строї й на вулиці. В родині діти змалку чули читання творів українських письменників, найбільше Шевченка. Читали його й селянам. А якось приїхала вона з дітьми до Лубен, де тоді відбувалися виклади для народних учителів відомого тоді педагога Вахтерова, аби послухати його. Воліючи мати тісніший контакт з учителями, дістала "чарівний ліхтар" та ілюстрації до "Гайдамаків" Сластьона, покликала всіх слухачів курсів і стала читати цей твір вголос. "Читала так, як тільки вона вміла читати, – згадує син Олександр, – можна собі тільки уявити, яке враження справило це читання на заляканих начальством вчителів, у яких національна свідомість тільки прокидалася..." Про заляканість вчителів свідчить і той факт, що їм заборонялося під страхом звільнення передплачувати єдину всеукраїнську газету "Рада".

Згодом, коли Шульгини повернулися до Києва, Любов Миколаївна стала одним з організаторів клубу "Родина", що був центром українського життя у місті між двома революціями (головою клубу був Микола Лисенко).

1915 року Любов Шульгина разом з Людмилою Старицькою-Черняхівською організувала створення притулків для біженців, де навчали дітей українській грамоті, читали українські книжки, викладали рідною мовою й інші предмети. Це був, власне, зародок української школи, що проіснувала не менше чотирьох років. Неабияка мужність потрібна була організаторам, бо робилося це в умовах нової нагінки на українську мову.

Любов Шульгина була також одним із організаторів створення у Києві шпиталю для українських вояків, де під час лікування також навчали української грамоти, читали твори українських письменників.

У березні 1917 р. в Києві відкрилася І Українська гімназія ім.Тараса Шевченка (директором став відомий український педагог Володимир Дурдуківський). Любов Миколаївна вела в ній молодший підготовчий клас. У ці ж роки завідувала дитячим будинком.

Своїх синів вона виховала справжніми патріотами. Старший, Олександр, став першим міністром закордонних справ УНР, відомим ученим істориком, що обстоював інтереси України все життя. Володимир пішов за покликом серця обороняти Україну і загинув під Крутами; громадській роботі віддавав багато сил і молодший син, Микола, що помер 35-річним.

"Вона здатна виховати братів Гракхів", – сказали колись про неї. Це вона і зробила. Багато душі і любові вклала й у виховання своїх онук – Марії Іщук та Наталі Пазуняк, відомої громадської діячки, доктора філософії.

Любов Шульгина весь свій вік горіла, боліла людською недолею, хоча й свого горя вистачало, бо втратила трьох синів. Жила Україною та для України.

Третій жіночий портрет змальовано з нашої сучасниці, епіграфом життя якої могли бути слова: "Високий лет душі, геройські діла і відданість безмежна Україні".

Жінка-легенда, жінка-героїня, що не раз дивилася в очі смерті й долала її не тільки в бою, а й пройшовши тортури НКВС та сталінські ГУЛАГи. Жінка, для якої ідея незалежності України, національна ідея були могутньою рушійною силою. Жінка, що заслуговує на шану й турботу. Це – пані Ольга Горошко.

Життя не пестило її змалку. Рано втратила маму. А четверо дітей потребували догляду. Та, що стала дітям за матір, невдовзі також померла, залишивши ще одного братика (Максим потім стане зв'язковим УПА і теж пройде концтабори Сибіру). Оля росла жвавою, розумною, кмітливою. І хоч як було важко батькові, бідному кушнареві, але спромігся він, щоб дочка закінчила курси домашніх господинь, а перед тим сім класів народної школи у рідному Вишневці. Вже тоді законтактувала юнка з молоддю ОУН, вже тоді формувалася в неї національна свідомість. Тому після приходу совєтів на Волинь вона їде за Буг, опиняється в таборі біженців у Холмі, а далі шлях її стелиться на Варшаву, Берлін та Дрезден, де вона тяжко працювала на фабриці, а згодом у німецькій родині, де й опанувала мову.

З початком війни повернулася Оля додому. У розквіті молодості, двадцятип'ятилітньою, вона зробила свій вибір і ввійшла у визвольні змагання. З того часу починається героїчний період її життя. Вона працювала перекладачем, і не одне село врятувала від погрому, а селян від арешту, передавала до підпілля дані, повідомлення. У серпні 1942 р. німці заарештували Олю. Перебувала у Кременецькій тюрмі до січня 1943 р.

Після звільнення одразу пішла до Української Повстанської Армії. Потрапила спочатку в загін курінного командира "Енея", пізніше до "Наливайка", а потім до "Максима" – Максима Скорупського, згодом автора книжки спогадів "Туди, де бій за волю", із якої вперше довідалася про Ольгу Горошко.

Отож, йшов 1943 рік. Усі раділи, коли поверталася із завдання "Троянда", таким було її псевдо. Не одного вояка витягла вона з поля бою, не одному перев'язала рани. А завдання були складні. Якої відчайдушної сміливості, сили духу, мужності вимагало хоча б таке.

Загін стояв тоді біля с. Бряхівці, – розповідає пані Ольга, – був Великдень, німці схопили чотирьох юнаків із місцевої боївки. Вже викопали яму, – розповідає пані Оля, – і мали розстріляти. Приходить до нашого командира Макса їхній командир: "Допоможи".

Покликали мене, бо знала німецьку мову, зробили лжемапу: мовляв, там російські партизани, там – польські. Коли наших хлопців не випустите, об'єднаємося і вдаримо на вас. Такий задум був у командира. На питання, чи піду, я не вміла казати: "Ні". Просто відповіла: "Якщо не повернусь, то я з ними". І пішла в гестапо с. Ожидове. По-німецьки доказувала, переконувала. І хоч мала була надія, але задум удався. "Мене привели до юнаків, дали перепустку і відпустили".

Хлопці потім дякували за врятоване життя і вибачалися, що вважали за провокаторку. Стільки напруження, волі, хоробрості потребувало лише це завдання. А скільки їх було! Іноді двічі на ніч доводилося переходити лінію фронту. І все це падало на дівочі плечі.

Та "бистра у роздумах, завжди логічна у своїх висновках, скора в оцінках, дуже обережна в складних ситуаціях, але безприкладно відважна перед обличчям небезпеки, – Оля завжди була там, де її якраз найбільше потребували і давала зразки успішності та діловитості чи то у розвідці, чи то у виконанні важкого зв'язку". Такою постає пані Ольга у спогадах Максима Скорупського.

Такою була вона і тоді, коли опинилася, перейшовши лінію фронту задля встановлення зв'язку, в загоні Михайла Кондрася. І прийшло до неї кохання, і вінчалася вона з курінним командиром у с. Антонівка, скинувши шинель, і операцію на грудях перенесла без наркозу, бо за місяць мала родити, і на другий день після пологів у сільській хаті вже прийшли за нею, бо хлопців було поранено, і стала сама командиром загону після загибелі у двобої з ворогом її чоловіка.

Мужність і відданість справі визволення рідної землі, тримали цю тендітну жінку, вірність клятві: "Здобудеш Українську державу або загинеш у боротьбі за неї".

Все витримала ця незвичайна жінка: зраду, катування і знущання на допитах, каторгу сталінських таборів. Все витримала і перемогла.

Їй судилося віднайти свого сина Ігоря, радіти його успіхам й пережити материнське горе, бо помер він 35-річним. Їй судилося важке і невлаштоване життя, бо й досі, на схилку, немає власної домівки. Але не зламала цієї звитяжної душі недоля. Вона і зараз енергійна, допомагає рідним, готова до зустрічі з молоддю, аби передати їй вогонь любові до Батьківщини, познайомити з історією визвольних змагань, постійно їздить на конференції, з'їзди, зустрічається з побратимами по боротьбі й неволі.

– Я дуже любила Україну, – сором'язливо говорить пані Оля, видно, що вона не любить виставляти свої почуття, – я й зараз її сильно люблю. І якби довелось і тепер піти на завдання, чи віддати життя, – я і пішла б і віддала б.

Отака вона наша героїчна сучасниця, жінка – легенда, мужня донька українського народу, кавалер Лицарського Хреста, про яку написана та за нашої скрути ще не видана книжка Софії Буняк "Одисея Олі Горошко" (принагідно треба сказати, що автор є головою спілки політв'язнів і репресованих Ланівецького району Тернопільської області.)

Три жінки – Софія Симиренко, Любов Шульгіна, Ольга Горошко, яких об'єднала одна, свята любов до своєї землі, одна національна ідея, якій вони присвятили своє життя. Ми маємо наслідувати їхній приклад патріотизму, відданості, наполегливості й вірності розбудові Української Держави, ідеєю якої надихалися вони у своєму житті. Хотіла б закінчити ці три портрети дуже цінною на мій погляд, цитатою з передмови Євгена Чикаленко до його хроніки "Щоденник": "Ота праця для відродження української нації нагадує легенду про будування Києво-Печерської дзвіниці: що збудують майстри за день, те вночі впірне в землю: і так осідало їхнє мурування кілька років. Аж коли скінчили будувати дзвіницю по плану і поставили хреста, то за одну ніч вся вона раптом вийшла із землі.

Отак було і з українським рухом: і діди наші, й батьки, і ми працювали по мірі наших сил, але наслідків тої праці не видно було, вона впірнала в глибину народних мас. Аж за революції 1917 року ота праця кількох поколінь раптом виявилася на світ, як Києво-Печерська дзвіниця з надр землі".

Отак щоденна праця Софії Симиренко та Любові Шульгіної, полум'яне життя та подвиги Ольги Горошко вкладали цеглини в підмурівок Української держави. Їх діла мають зайняти своє місце у патріотичному вихованні молоді та надихати нас на звершення головної мети: розбудови Української Держави.

Література

Барва Галина. "Там, де бій за волю". Буняк Софія. Згадаймо їх // "Голос Лановеччини". – 1998. – 10 жовтня. Дузь-Крятченко О. "Спогад" //Родовід. – 1995. – №1. Ковалинський Віталій. Заповіт Симиренків // Столиця. – 1999. – №20. Леонтович В. Василь Федорович Симиренко. – Спогади // Тризуб – 1928 – №22 – 24. Первова-Леонтович О. Спогади про подружжя Симиренків – рукопис. "Туди, де бій за волю": (Спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса). – К., 1992. Шульгин О. Спогади: Збірник на пошану О.Шульгина. – Париж; Мюнхен, 1968. Шульгина – Іщук Н. До сторінок історії українського шкільництва (спогад) // 125 років Київської української академічної традиції. – 1861 – 1986. – Нью-Йорк, 1993. Чикаленко Є. Щоденник. – Львів, 1931.

Лідія МЕЛЬНИЧУК
Вінниця

ЖІНКИ-ГОНЧАРІ ПОДІЛЛЯ

Народна мудрість стверджує: "В хаті жінка три кути держить, муж четвертий"[1]. Так складалася історія нашого народу, що не тільки хату, а й державу часто тримала на своїх плечах українська жінка. Воістину титанічною була державницька діяльність рівноапостольної княгині Ольги, високоосвіченої Анни Ярославівни, доньок київського князя Всеволода – Євпраксії та Анни, мужніх дружин високоповажних чоловіків із українських князівських родів, шляхти та козацької старшини, жінок-політиків, учених, митців, чиї імена навіки золотом вписані в історію українського народу.

Та не менш значущим у цьому літописі постає образ простої української жінки, яка завжди віддано служила своїй батьківщині, всім єством своїм несла велику любов та милосердя, високу культуру та безмежну мудрість. Уявлення про українську жінку, її місію зуміли передати в подобі Богоматері давньоруські майстри іконопису. Недаремно в світогляді українського народу набули поширення дві її іпостасі: Богоматір Милування – мати, яка плекає дитину, і Оранта (або Панагія) Заступниця, Покровителька. Ці риси у значній мірі простежуються і в образі земної української жінки – Матері, яка в духовній спадщині народу постає символом рідної землі. "Рідна сторона – мати, чужа – мачуха", – підкреслює народна мудрість.

В літопис народу вписано чимало зразків самовідданості та мужності, мудрості та щирого патріотизму, обдарованості української жінки. Участь подільських майстринь у відродженні та збереженні мистецьких традицій гончарства краю яскраве цьому підтвердження.

Поділля відзначається багатим різновидом кераміки. Її початки беруть витоки з глибини доісторичних часів. У спадкоємній послідовності тут побутувало багато культур, про що свідчать різноманітні за часом та формою археологічні знахідки[2]. Керамічне виробництво на подільській етнографічній території сягає епохи неоліту. Серед решток матеріальної культури чимало високохудожніх зразків трипільського гончарства. У виробах подільських гончарів досить виразно простежуються і традиції ранньослов'янської кераміки, що свідчить про глибокі історичні корені цієї галузі художньо-виробничої діяльності народу, який зусиллями сотень поколінь створив яскраві шедеври світового декоративно-вжиткового мистецтва, виконані не тільки в дереві, тканині, вишиванні, писанкарстві, а й у випаленій глині – кераміці, якою на початку XX століття займалися майстри більш як двохсот гончарних осередків Поділля[3].

У процесі розвитку гончарних промислів краю склалися своєрідні, локальні орнаментальні групи, декоративні системи, окремі творчі школи, що й вирізнило їх з-поміж інших українських гончарних центрів. Відомий етнограф, дослідник культури Поділля Євгенія Спаська у 20-х роках XX століття, характеризуючи бубнівську кераміку – перлину подільського гончарства, зазначала: "...трудно згадати серед виробів усього українського гончарства таку рясноту, таку субтропічну орнаментацію, яка вражає на бубнівському посуді… Гончарі ніби квітоводи, що один перед одним змагаються, скільки гатунків рослин вони можуть вивести з того самого насіння"[4].

Різні часи випадали на долю гончарних осередків краю: часи злету, появи майстрів-самородків, які працею вславляли рідну землю, продовжуючи традиції своїх прадідів, і часи занепаду, навіть забуття, коли вал, план та податки вбивали, нищили мистецьку своєрідність подільської кераміки. Нині подільське гончарство переживає не найкращі, але наділені оптимізмом, часи. На фоні згасаючих відомих осередків у с. Копіївка, с. Жорнищах Іллінецького р-ну, с. Майдан-Бобрик Літинського р-ну, с. Крищенець Тульчинського р-ну, м. Бару та інших центрів гончарства краю, з кінця 80-х років XX ст. намітився позитивний сплеск у відродженні одного з найвизначніших гончарних осередків України у с. Бубнівка Гайсинського р-ну Вінницької області[5]. Підтвердження цьому – відкриття тут у вересні 1988 р. меморіального музею-садиби славетних бубнівських майстрів братів Якима та Якова Герасименків, створення у 1989 р. при місцевій десятирічці школи художньої кераміки; заснування у 1990 р. художньо-виробничого об'єднання (ХВО) "Бубнівська кераміка", технічне переоснащення процесу виготовлення гончарних виробів, значне зростання робочих місць на підприємстві[6].

Визначними подіями у житті осередку стали Всеукраїнські симпозіуми-практикуми, перший з яких відбувся у Бубнівці у вересні 1995 р. В роботі форуму брали участь 28 гончарів з усіх куточків України. Саме тут, на першому симпозіумі, 30 вересня 1995 р. було відкрито нове сучасне виробниче приміщення ХВО "Бубнівська кераміка". У виступі на урочистостях з цього приводу голова Спілки майстрів народного мистецтва України В.М. Прядка зазначив, що об'єднання має стати експериментальною базою Спілки у підготовці гончарів для всієї України, а Бубнівка справедливо є центром не тільки подільської, а й української кераміки[7].

© Л.Мельничук

Відродженню та розквіту бубнівського гончарного осередку значною мірою сприяла творчість самобутніх жінок-гончарів. Зокрема, заслуженого майстра народної творчості, члена Спілки народних мистецтв України, племінниці славетних гончарів (братів Якима та Якова Герасименків), Фросини Іванівни Міщенко та її талановитих учениць – народних майстрів, членів Спілки народних мистецтв України Тетяни Шпак, Валентини Живко, Тетяни Дмитренко та праці інших жінок-гончарів осередку, які зуміли не тільки зберегти, а й примножити гончарні традиції подільського краю[8].

Фросина Іванівна Міщенко – майстер надзвичайного обдарування. Різне траплялося на життєвому шляху цієї тендітної жінки: і добре, і зле. Народилася 7 липня 1926 р. у с. Новоселівка в сім'ї бідняків. Батько помер, коли Фросині Іванівні виповнилося 2 роки. Мати, Тупчієнко Тетяна Агафонівна, – рідна сестра Якима та Якова Герасименків. З малих літ, відколи пам'ятає себе Фросина Іванівна, сім'я жила дуже бідно, голодувала. Мати працювала в колгоспі, а у вільну хвилину ткала полотно, аби хоч якусь копійку заробити і вирятувати дітей від голоду. Дівчинкою, з семирічного віку, потягнулася Фросина Іванівна до малювання, виявивши неабиякі здібності. Паперу не було. Олівців та фарб також. Тому, як розповідає майстриня, для виготовлення фарбників використовувала все, що бачила навколо себе: пастернак з городу, перетертий у макітрі, – зелена фарба. Для виготовлення фарби червоного кольору перетирала цеглу на порошок, розводила водою, для чорної розводила сажу, для фіолетової брала ягоди бузини. До фарб обов'язково додавала яєчний білок. Щіточку робила з трави і малювала на печі півників, коників, баранців, квіти, вазони. А надвечір, поки мати повернеться з роботи, візьме віхтя і все забілить, "щоб мати не била"[9].

"На всю стіну вазон малювала", – згадує Фросина Іванівна. Якось застала її сусідка за роботою, баба Ярина. Остовпіла від краси, вигукнула: "Ой, як гарно. Оце празник буде! Іди і мені такого вазона намалюй". І пішла дівчинка зі своїми черепочками малювати бабі стіну, а вона за працю миску муки вділила. Отак і почала 7-річна майстриня допомагати матері на хліб заробляти та сім'ю годувати. Багато тоді новоселівських хат у Франіних вазонах майоріло[10].

У тому ж, голодному 33-му, почала прилучатись до гончарного мистецтва дядьків – Якима та Якова Герасименків. "Більше дядька Якова боялася, – пригадує майстриня. – Строгий був. До виробів своїх не підпускав. То він за малюнки свої боявся, щоб тільки у нього були такі. А дід Яким – навпаки. Тільки прийшла на подвір'я, уже й кличе: "Ходи-но, поляпай мені там кружечки, а я подивлюся, що воно з того вийде. Талан у тебе, дівко, це вже видно"[11].

З дванадцяти років довелося Фросині Іванівні зазнати важкої колгоспної праці в полі, а потім з 1944 по 1947 рр. був цукровий завод, куди за рекомендацією колгоспу направили дівчину на роботу.

З 1947 р. взяли дядьки Герасименки Фросину Іванівну до себе ученицею в гончарню, стали навчати секретів роботи з глиною. Часто доручали розписувати роботи на виставки. У 1948 р. майстриня вже самостійно виготовляла посуд, іграшки. Робота з глиною дуже подобалася, хоч і важкою була для дівочих рук. Та тільки навчилася Фросина Іванівна вправно гончарювати, як засудили її до шести місяців примусової праці за те, що самовільно пішла з колгоспу працювати в гончарну майстерню. Деяким чиновникам здалося, що заняття керамікою – це не що інше, як свідоме усунення від участі в колективній праці. Не змирилася з вироком майстриня, таємно втекла з-під варти. Доля закинула її аж до Молдавії. Бідувала там, зовсім знесиленою повернулася додому. Так і відпрацювала в колгоспі примусову працю півроку день у день без жодного трудодня. А потім знову повернулася до гончарів. Виготовляла вироби, випалювала, розписувала і знову творила, творила високохудожні речі[12].

З початку 50-х років почала брати участь у виставках народної творчості. Вироби майстрині завжди тішили "незбагненними птахами", звірами, оригінальними сюжетними рішеннями, свідчили про самобутність їх автора. Не було такого показу робіт, який не супроводжували б відзнаки, різноманітні нагороди. Багато з кращих творів майстрині поповнили колекції музеїв Вінниці, Львова, Києва[13].

Незважаючи на скрутний повоєнний час, примітивне технічне оснащення артілі гончарів, колектив жив і творчо працював. Біда прийшла у 1958 році. Комусь із владних чиновників видалося нерентабельним це підприємство. Спершу – збільшили норми виробітку до опішнянських. Та годі було сподіватися на те, що бубнівська артіль, де навіть електроенергією не користувались, зможе зрівнятися у виробництві з механізованою фабрикою. Майстрам та учням ледве наполовину вдавалося виконувати штучно завищений план. Майстерню стало лихоманити. "Припинити виробляти полив'яні гладущики!" – летіла директива за. директивою. "Жодної квіточки на посуді. Прибутку не дає!" – нагадували згори адміністратори. Дійшло до того, що майстерня стала виготовляти, женучись за планом, лише мисочки для отрутохімікатів від бурякових шкідників. Вал і план стали на перешкоді творчості, вели до занепаду промислу.

У 1958 році, коли герасименківську гончарню адміністративно "перепрофілювали" на план та вал, у майстрів не залишилось можливості для творчості. Фросина Іванівна вирішила залишити артіль. Знову пішла в ланку, працювала у полі. Але, як тільки випадала вільна хвилина, її руки знову місили глину, виготовляли і розписували ужитковий та декоративний посуд, різноманітні скульптурки, іграшки та багато інших виробів[14].

У 1959 році артіль перестала існувати. Справжні майстри, в тому числі й Фросина Міщенко, продовжували в міру своїх сил творити в домашніх умовах, ще не раз посилаючи на виставки свої вироби й отримуючи за них нагороди. Бубнівський гончарний промисел після розвалу артілі поволі перетворювався на кустарний.

Сумними і принизливими були останні роки життя славетних бубнівських майстрів, чиї твори увійшли до золотого фонду нашого мистецтва.

Ще за життя всесвітньо відомих майстрів промисел поволі вмирав, втрачав набуті у віках традиції. Та залишились учні, ентузіасти гончарства, які били на сполох, намагалися привернути увагу владних структур до згасаючого керамічного осередку, наголошуючи на його національній вартості. Врешті-решт під тиском громадськості, майстрів у 1969 році в Бубнівці знову почала діяти експериментальна гончарня.

З перших днів роботи до гончарні повернулися кілька обдарованих майстрів, з-поміж яких була і Фросина Міщенко. Вона включилася в роботу не тільки як досвідчений митець, а й як продовжувач кращих гончарних традицій споконвічного батьківського промислу. Чимало зусиль доклала Фросина Іванівна до збереження мистецьких здобутків, самобутності подільського промислу.

Ф.І.Міщенко розуміла, що у справі збереження традицій можна зарадити навчаючи обдаровану молодь. У тому ж 1969 році з її ініціативи при гончарні було створено школу для підготовки гончарів, в якій навчалися близько 20 переважно сільських дівчат14. За своє творче життя Фросина Іванівна виховала, підготувала до самостійної творчої праці 15 майстрів. Особливо пишається вона своїми двома ученицями – Тетяною Шпак та Валентиною Живко, які разом з нею були запрошені до участі у Всеукраїнському семінарі з питань народного мистецтва, що відбувався у 1988 році в м. Седневі Чернігівської області.

Тетяна Іванівна Шпак – сільський медик. У 1969 році працювала в гончарному цеху, пройшла школу Ф.І.Міщенко. Обдарований, умілий гончар. Зараз Тетяна Іванівна – директор Музею братів Герасименків, керує школою художньої кераміки, в якій займаються хлопчики та дівчатка з Бубнівської середньої школи[15]. Вони вчаться виготовляти гончарні вироби. Спочатку – іграшки, а далі – посуд з неповторним орнаментом бубнівських гончарів.

Нині у Бубнівці під керівництвом талановитих майстринь набирає силу і утверджується молода генерація майстрів. З 25-ти працівників об'єднання "Бубнівська кераміка" чотирнадцять – жінки.

Матеріали експедицій під керівництвом Ю.С.Александровича у 1925 – 1926 рр. свідчать про те, що: "Жінки в Бубнівці не ганчарували ніколи – …це не бабська робота, не по жіночій силі. Звичаю давати жінкам розписувати посуд тут нема. Одинокий випадок, коли дівчина писала миски, був у родині Мойси Риги, де молода дівчина-каліка брала активну участь у виробництві. Померла вона за молодих років."[16]

Совєцькі часи принесли чимало "не по жіночій силі" випробувань: війни, руйнування, голодомори, злидні, неволя, вдівство, сирітство, існування в умовах постійної боротьби за виживання і духовного приниження… Материнський інстинкт, безмежна любов до рідної землі, народних традицій, власна відповідальність за їх збереження дали сили вистояти.

---

[1]Прислів'я та приказки. – К., 2000. – С. 95.
[2]Державний архів Вінницької області (далі ДАВО), ф. 4971, оп. 1, спр. 41, арк. 46 – 47.
[3]Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1994. – С. 416.
[4]Спаська Є. Орнамент бубнівського посуду // Матеріали до етнології. Т. 2. – К., 1929. С. – 214.
[5]ДАВО, ф. 1362, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[6]Мельничук Л., Мельничук І., Вдовцов М. Бубнівська кераміка. – Вінниця, 1999. – С. 31.
[7]Традиції і новаторство // Трибуна праці. – 1995. – 27 вересня.
[8]Мельничук Л., Мельничук І., Вдовцов М. Бубнівська кераміка // Народне мистецтво. – 1997. – № 2. – С. 29.
[9]Опариста Н. І. Оживе легенда. Відродимо славу гончарного промислу // Вінницька правда. – 1979. – 11 квітня.
[10]Мельничук Л., Кимак Я. Недоспівана пісня гончарного круга // Панорама. – 1995. – 27 вересня.
[11]Балан Н. Відродини бубнівської кераміки // Подолія. – 1993. – 11 березня.
[12]Натыкин А. Бесконечность гончарного круга // Труд. – 1990. – 22 июня.
[13]Чудний В. Зигзаг повертається? // Культура і життя. – 1991. – 18 травн.
[14]Мельничук Л., Кимак Л. Недоспівана пісня гончарного круга // Панорама. – 1995. – 27 вересня.
[15]Надано статус державного // Трибуна праці. – 1990. – 6 вересня.
[16]Шульгіна Л. Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. Т. 2. – К., 1929. – С. 155.

Наталя ЛАКІЗА-САЧУК
Київ

РЕПРОДУКТИВНЕ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

На момент отримання незалежності у 1991 році Україна мала населення майже у 52 мільйони чоловік і за цим показником входила у шестірку найбільших країн Європи. Перемога демократичних принципів у політиці, що відбулася за минулі вісім років, докорінна перебудова економічної системи господарювання зробили свій внесок у побудову основ громадянського суспільства у країні – забезпечили дотримання прав людини, закріплення верховенства права, проведення ринкових реформ.

Однак, непідготовленість частини населення до сприйняття цих змін, а також різке погіршення рівня та умов життя громадян України в результаті ринкових перетворень, призвели до негативних тенденцій у демографічному розвитку країни. Можна констатувати, що поряд з соціально-економічною в Україні сьогодні спостерігається глибока демографічна криза, більш інертна і практично некерована, реальний розмір негативних наслідків якої для країни важко передбачити.

Депопуляція в результаті зниження народжуваності та зростання смертності населення, скорочення чисельності населення працездатного віку та контингентів призовників, погіршення здоров'я населення та його постаріння, – ось лише декілька проблем сучасного демографічного розвитку країни, які впливатимуть у подальшому на стан її соціально-економічної стабільності.

Можна виділити та охарактеризувати такі основні негативні тенденції у демографічному розвитку країни:

– Рівень народжуваності в Україні склав у 1999 році ледь 8 осіб на 1000 чоловік населення, що більш ніж на 30% нижче зареєстрованого на початку 90-х років. Чисельність дитячого населення скоротилася на 786 тис. чоловік. Динаміка показника сумарної плідності, або кількості дітей, яку народжує жінка за своє життя (сьогодні – 1,1 дитини на одну жінку), свідчить про те, що рівень народжуваності вже давно став недостатнім для заміщення старих поколінь новими (для чого потрібно 2,3 – 2,4 дитини на одну жінку).

– Інтенсифікувалася смертність населення – з 1990 по 1999 рік рівень смертності зріс на 36% і становить зараз 14,8 чоловік на 1000 населення. Відбувається зростання смертності населення від інфекційних та паразитарних хвороб, небезпеку становить в Україні епідемія туберкульозу.

– Темпи розповсюдження ВІЛ\СНІДу в Україні сьогодні найвищі у Європі. Особливу тривогу викликає те, що найбільшу частину інфікованих складає молодь, а серед них 15% – діти та підлітки. ВІЛ вже поширюється за межі груп ризику. Спеціалістами розраховано, що, якщо не вжити запобіжних заходів, то до 2010 року ВІЛ буде інфіковано близько 1,5 млн. українців, і його розповсюдження стане практично неконтрольованим.

– В Україні нараховується 1,2 млн. психічно хворих осіб, 740 тис. онкологічних хворих, 720 тис. хворих на алкоголізм та 56 тис. наркоманів.

Частка осіб похилого віку у 1998 році становила в цілому по Україні понад 1/5, а в селах – навіть 1/3 всього населення. В зв'язку з цим демографічне навантаження на 1 тис. чоловік працездатного віку непрацездатними особами складає у сільській місцевості – 1037 осіб, а в містах – 680 чоловік. Продовження вказаної тенденції неминуче призведе до виникнення додаткових проблем в економіці та соціальній сфері.

– Середня тривалість життя населення України невпинно скорочується – за даними 1998 року вона склала 68,5 років для всього населення, 63,2 і 73,8 років для чоловіків та жінок, відповідно. Для порівняння – у 1990 році середня тривалість життя населення України була на 2 роки вища – 70,5 років.

– Крім того, за 90-і роки різко зменшилася кількість шлюбів – з 9,3 до 5,9 на 1 тис. населення (тобто на 36%), в той же час частота розлучень практично залишилася на високому рівні 1990 року – 3,7 – 3,8 на 1 тис. осіб. Таким чином, у суспільстві зростає орієнтація на неформальні шлюбно-сімейні відносини. Збільшується частка бездітних та однодітних родин, зростає кількість дітей, що народжуються поза шлюбом, а також матерів-одиночок, а це ще більше погіршує демографічні перспективи держави.

– В результаті перевищення кількості померлих над кількістю народжених з 1991 року в Україні спостерігається депопуляція, яка на сьогодні сягає більш як 2,5 млн. чоловік втрат у чисельності населення країни.

Можна сказати, що зараз Україна підійшла до тієї межі погіршення показників відтворення населення, переступивши яку вона вже не відновить навіть сьогоднішньої чисельності населення.

За прогнозом Національного інституту стратегічних досліджень, якщо не реалізовувати заходи з подолання соціально-економічної кризи, інтенсивного впровадження соціально-економічних реформ, стабілізації та подолання інфляції, протидії масовому безробіттю, забезпечення соціального захисту населення, чисельність населення України зменшиться до 40 – 44 млн. чоловік до 2020 року. При реаліза-

© Н.Лакіза-Сачук

ції паралельних комплексних програм соціально-економічного розвитку та інтенсивної роботи по збереженню населення, можливе загальмування цього негативного демографічного спаду на той же період часу на рівні 46 – 48 млн. чоловік.

Президент України за 1995 – 1999 роки видав біля 20-ти Указів з питань поліпшення становища дітей, молоді, жінок. На їхній основі за роки незалежності України було прийнято ряд національних програм, які повністю чи частково були присвячені покращанню стану здоров'я всього населення та окремих його демографічних груп: "Довгострокова програма покращання становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства", Програма вирішення проблем інвалідності, Програма імунопрофілактики, Національна програма планування сім'ї, Національна програма "Діти України". Однак, гостра соціально-економічна криза та фінансування охорони здоров'я за залишковим принципом не дозволяють виконати запропоновані Програмами заходи у повному обсязі.

Основою діяльності України у сфері репродуктивного здоров'я стали рішення Міжнародної конференції з питань народонаселення та розвитку (МКНР) у 1994 році (Каїр). На конференції було сформульовано розширене визначення репродуктивного здоров'я, а серед численних цілей у "Програмі дій" МКНР було висунуто заклик до забезпечення загальної доступності послуг у сфері охорони репродуктивного здоров'я, включаючи планування сім'ї, до 2015 року. У 1999 році на Гаагському форумі, відомому як МКНР+5, вперше було приділено увагу унікальним проблемам охорони репродуктивного здоров'я, які постали перед країнами з перехідною економікою, такими як Україна.

Комплекс заходів, здійснених протягом останніх років в рамках Національної Програми планування сім'ї, як основного документу у цій сфері, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 13.09.1995 р. № 736 і розрахованої на період до кінця 2000 року, певною мірою сприяв формуванню необхідних організаційних структур та призупиненню негативних процесів у сфері репродуктивного здоров'я і планування сім'ї. В умовах гострого фінансового дефіциту створено службу планування сім'ї та її структури, у порівнянні з 1995 роком у півтора рази зменшено кількість абортів, дещо зменшено показники дитячої смертності, стабілізовано показники материнської смертності та смертності жінок від абортів.

Виконанню завдань Програми значною мірою сприяла технічна допомога, надана міжнародними та зарубіжними організаціями. Так, Проект ПОЛІСІ – міжнародна група Futures Group Int., яка працює у напрямку покращання політичних умов для репродуктивного здоров'я шляхом посилення політичної підтримки та розширення можливостей для посадових осіб у розробці програм охорони репродуктивного здоров'я більш як у 40 країнах світу, надала методичну та технічну підтримку Робочій групі провідних фахівців урядових установ України при підведенні підсумків виконання Програми 1995 – 2000 років та розробці Національної програми "Репродуктивне здоров'я на 2001 – 2005 роки. Агенція з міжнародного розвитку США в Україні реалізовувала програми підготовки медичних працівників з проблем планування сім'ї. Зробили свій внесок у виконання Програми Фонд народонаселення ООН, Фірма "Шерінг", Міжнародна Федерація планування сім'ї та ін.

Проте основні інтегральні показники здоров'я дітей і жінок репродуктивного віку, такі як малюкова і материнська смертність, ще залишаються високими. Кожна третя дитина має відхилення у фізичному та психічному розвитку, відсутня тенденція до зниження рівня дитячої захворюваності. Материнська смертність на сьогодні не має тенденцій до зниження і вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень. Одним з головних факторів, що визначають високий рівень захворюваності та смертності жінок, є велика кількість абортів, які, на жаль, залишаються основним методом регулювання народжуваності. Їх число в 1,2 рази перевищує кількість пологів.

Негативними наслідками великої кількості абортів, недостатнього рівня медичного обслуговування, низького рівня обізнаності населення з проблем репродуктивного здоров'я є безпліддя, невиношування вагітності, висока частота запальних захворювань статевих органів. Особливу тривогу викликає високий рівень вроджених вад розвитку.

Однією з основних причин критичного стану здоров'я жінок продовжує залишатись їх недостатня соціальна та правова захищеність у сфері праці, вкрай недостатній контроль за дотриманням правил та норм охорони праці, техніки безпеки. В умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, нині працюють майже півмільйона українських жінок.

На жаль, на сьогодні ні охорона здоров'я взагалі, ні охорона репродуктивного здоров'я зокрема не є пріоритетними питаннями у широкому політичному контексті. Такий висновок було зроблено за результатами соціологічного опитування представників всіх гілок влади, причетних до прийняття рішень у сфері охорони репродуктивного здоров'я, яке було проведене групою експертів*.

*Опитуванням були охоплені 18 відповідальних за прийняття рішень у галузі охорони здоров'я осіб та експертів у соціальній сфері з Адміністрації Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства фінансів, Міністерства економіки, Держкомітету з питань сім'ї та молоді, Національної Академії Наук, Академії Медичних Наук та їх установ.

Таким чином, можна констатувати, що турбуючись про перспективи стабільного та безпечного розвитку України, головним напрямком державної політики сьогодні повинна стати спрямованість на збереження наявного демографічного потенціалу країни.

Основною складовою такої політики є орієнтація на збереження здоров'я населення та особливо його репродуктивного здоров'я, як основи подальшого відродження української нації.

В результаті проведеного аналізу можна зробити висновки та запропонувати певні заходи щодо покращання ситуації:

1. Оскільки стан репродуктивного здоров'я населення України незадовільний і дедалі погіршується, що справляє негативний вплив на нинішню демографічну ситуацію, охорона здоров'я повинна стати основою процесу збереження демографічного потенціалу України;

2. В умовах відсутності в Україні комплексної програми демографічного розвитку, затвердження на державному рівні Національної програми "Репродуктивне здоров'я" на 2001 – 2005 роки може стати дієвою базою реальних заходів виходу з сучасної демографічної кризи.

3. При виконанні Програми та її контролі треба врахувати розширення можливостей отримання міжнародної допомоги на основі рішень конференції 1999 у Гаазі (МКНР +5), які передбачають надання країнам з перехідною економікою, таким як Україна, у розмірі до 33% необхідного для цього фінансування.

Необхідно розвивати консолідовану систему корпоративного фінансування послуг охорони репродуктивного здоров'я з метою збільшення їх доступності для максимально можливої кількості споживачів.

4. Водночас держава повинна відігравати вирішальну роль у покращанні стану репродуктивного здоров'я населення шляхом збільшення фінансування цього напрямку, поліпшення медичної допомоги та розширення переліку послуг, які можуть надаватися.

5. В зв'язку з виходом ВІЛ\СНІДу в Україні за межі груп ризику та інтенсифікацією захворюваності на інші хвороби, які передаються статевим шляхом, необхідно розглядати поширення методів та засобів планування сім'ї як важливий захід попередження поширення цієї загрози самому існуванню нації.

6. Доцільно сприяти підвищенню обізнаності населення щодо можливостей збереження здоров'я, використовуючи для цього засоби масової інформації, шкільні та вузівські програми.

Здоров'я населення є інтегральним показником суспільного прогресу будь-якої країни, відображенням її соціально-економічного розвитку, характеристикою стану захисту прав людини та основних її свобод. Але наслідки подій, які відбуваються у демографічному розвитку України нині, повною мірою ми зможемо відчути лише в майбутньому, хоча вже сьогодні зрозуміло, наскільки вони загрожують політичним, економічним та соціальним перспективам країни. І якщо ми бажаємо виправити цю ситуацію та запобігти негативним демографічним процесам, вже сьогодні, ми повинні зробити внесок у покращання репродуктивного здоров'я населення – однієї з головних умов стабільного розвитку України як незалежної держави.

Література

Пирожков С., Лакіза-Сачук Н., Запатріна І. Україна у демографічному вимірі: минуле, сучасне, майбутнє // Наукові доповіді. – Вип. 35. – К. – 66 с.; О планировании продолжения (интервью с Н.Н.Лакизой-Сачук). – Зеркало недели. – 20 – 26 мая. – 2000; Україна. Людський розвиток. 1995. – К., 1996.; Програма дій. Конференція з проблем народонаселення та розвитку. Каїр. 1994. – К., 1997.

Ольга КОБЕЦЬ
Київ

ЖІНОЧИЙ РУХ В УКРАЇНІ:

питання теорії і сучасна практика

Сучасний жіночий рух в Україні став визнаним фактором суспільного життя – про це, здається, вже ніхто в Україні не сперечається: він реально існує, має свої успіхи, досягнення, свої недоліки й прорахунки. Можливо, важко оцінити загальні здобутки жіночого руху в Україні, але для тих, хто останні років десять уважно стежив за його розвитком, немає сумнівів у тому, що саме жінки, і насамперед організовані в жіночі організації, справляли помітний вплив на розвиток суспільного життя. Якщо демократизм суспільства визначається тим, що всі громадяни мають рівні права і рівні обов'язки, а також рівні можливості у визначення шляхів управління суспільством, то для нормального функціонування справді громадянського суспільства цього виявляється замало. Для того, щоб демократія працювала, громадяни повинні брати участь у політичному житті не лише в день виборів, а й в міжвиборчі періоди. Досвід розвинутих суспільств свідчить і про те, що існування ринкової економіки само по собі не вирішує повного захисту і забезпечення всіх інтересів громадян.

Цитата зі звіту, підготованого Фондом братів Рокфеллерів, дуже вдало ілюструє необхідність існування життєздатного громадського сектора: "Як на Сході, так і на Заході багато людей починають усвідомлювати, що вільного ринку та вільних виборів недостатньо для того, щоб побудувати і зміцнити здорові, демократичні суспільства. У той час, як ринкова економіка може бути ефективною у виробництві споживацьких товарів і послуг, вона за самою своєю природою не дає змоги повністю реалізувати ціле коло соціальних потреб. Більше того, громадяни не можуть повністю покладатися на державу, якщо їхня мета – забезпечення та захист спільних життєвих інтересів, як-от: нормальні екологічні умови, громадянські права і соціальний благоустрій. Таким чином, щоб реалізувати тривимірну концепцію збалансованого суспільства, треба доповнити діловий та державний сектори гнучким третім сектором неприбуткових організацій"[1]. Звідси випливає, що сам факт виникнення жіночих організацій, які з самого початку ставили собі за мету спільне добро, добро "для всіх" стало ознакою появи в Україні громадянського суспільства. Тому не можна, як це роблять деякі автори, говорити про те, що "Творення громадянського суспільства – умова розвитку жіночого руху"[2]. Усе відбувається навпаки: як тільки з'являються громадські недержавні, неприбуткові організації, які діють з власної ініціативи, а не у відповідь на вказівки держави, з'являється і громадянське суспільство. Інакше, як слушно зауважує відомий дослідник громадянського суспільства в Україні М.Дейчаківський "При виникненні кожної серйозної нової проблеми, що має вирішувати, але з різних причин не вирішує влада, з'являтиметься думка про необхідність зміни цієї влади" і суспільство дестабілізується[3]. Отже, окрім всього іншого, громадські організації, в тому числі, жіночі, якраз і є цим стабілізуючим чинником у суспільстві.

На жаль, влада не завжди розуміє функцій жіночих організацій. Громадські організації добиваються одного: партнерства з державою або підприємцями у вирішенні тих чи інших суспільних потреб. Не дивно, отже, що на нинішньому етапі для багатьох жіночих організацій у відносинах з державою є дві альтернативи: або протистояти державі, або прислуговувати їй.

У розвинутих суспільствах зараз не існує загрози зникнення національно оформлених спільнот, якими є, скажімо, західноєвропейські держави. На сторожі їхньої національної ідентичності стоїть насамперед держава. В Україні держава не виконує функції становлення національної держави, як це було, скажімо, в Італії, Франції чи Німеччині на етапі національного державотворення. Тому громадські організації змушені брати на себе функції осередків національного державотворення і захисту національної ідентичності. Це, звісно, стосується й жіночих громадських організацій. Першими на цей шлях стали членкині відновленого у 1989 році Союзу українок, потім – Жіночої громади, Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги та інших. Тому видається зовсім нелогічною вибудована одним з дослідників жіночого руху України парадигма:[4]

1). Поява та діяльність сучасних жіночих організацій в Україні – об'єктивний наслідок політичних та соціальних змін, що розпочалися в українському суспільстві ще в другій половині 80-х років.

2). Злам тоталітарної системи, а отже, й монопогляду на суспільні процеси призвели до публічного обговорення проблем статусу жінок. В Україні виникло реальне підґрунтя для появи жіночого руху.

3). Громадянське суспільство формується у вигляді спонтанних рухів, які після перших демократичних виборів інституалізуються у мережу громадських об'єднань.

На практиці все відбувалося навпаки:

1). Самі соціальні та політичні зміни, що розпочалися в Україні в другій половині 80-х років стали наслідком діяльності багатьох і багатьох жінок, учасниць, насамперед такої масової на кінець 80-х років організації, як Народний Рух України. Їх предтечами були учасниці інших національно-визвольних організацій, зокрема, Гельсінської групи, ще раніше – руху дисидентів, тощо.

© О.Кобець

2). Саме Народний Рух України став тією колискою, з якої вийшли перші справжні жіночі громадські організації – Союз Українок і пізніше – Жіноча громада. Своїм головним завданням вони мали утвердження України як незалежної демократичної правової держави . Саме цій меті підпорядковували вони свою діяльність на початку свого існування. Мета діяльності цих , а потім і інших жіночих організацій, зокрема й Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги, Ліги українських жінок та інших не розходилася з метою діяльності переважно "чоловічих" громадських організацій, насамперед – Товариства української мови, Народного Руху, "Просвіти", Українського козацтва, ОУН та інших. Можна сюди віднести і Організацію солдатських матерів, яка на початку своєї діяльності була спрямована не тільки на захист дітей-військовослужбовців, а й на викриття соціальних проблем. Цей процес настільки виявився плідним, що нині вже майже всі великі партії мають супутні жіночі громадські організації.

3). Поява в Україні цілеспрямованих, свідомих, організованих громадських об'єднань, в тому числі й жіночих організацій, засвідчили початок становлення в Україні громадянського суспільства.

Якщо говорити про традиційність жіночих організацій в Україні, то вона полягала в тому, щоб не відділяти свої інтереси від інтересів решти суспільства, якщо мова йде про соціально-політичний розвиток. Ще в ті часи, коли релігійні рухи заміняли існування політичних партій, українські жінки підтримували ті з них, що боронили інтереси нації в цілому. Яскраве свідчення тому – діяльність Галшки Гулевичівни, Магдалени Мазепи та інших яскравих постатей з історичного минулого. Особливо помітна зачинателька організованого жіночого руху в Україні новітнього часу – Наталія Кобринська. Вона, до речі, говорила про те, що передові ідеї в суспільстві виникають у невеликої частини суспільства, потім поширюються. Отже обов'язок жінок – виробляти і підхоплювати ці передові ідеї, які йдуть на користь усьому суспільству, не тільки жінкам. Жінки періоду УНР так само діяли на користь усьому суспільству, зокрема, уславлена Софія Русова, голова першої Національної жіночої ради Олена Теліга була яскравою провідницею соціального партнерства чоловіків і жінок.

З огляду на виняткову історичну долю української жінки, яка в усі історичні часи завжди мала рівні з чоловіками свого соціального стану права і можливості для самореалізації, виключно жіночі питання ніколи не стояли на першому місці в жіночому русі України. Навіть в часи Наталії Кобринської питання про здобуття жінками вищої освіти було одним з епізодів з усієї плідної діяльності "Товариства руських жінок".

В нових історичних умовах жіночий рух в Україні не змінив своїх основних рис. Хоча дещо змінилися й пріоритети їхньої діяльності. Скажімо, на перший план вийшли соціальні питання. Союз українок зайнявся проблемами малого бізнесу. Жіноча Громада – відповідними тренингами.

Нинішня структура жіночого руху в Україні свідчить багато про високий авторитет жіночих організацій. З'явилися цілком відверті спроби скористатися цим авторитетом у політичних цілях – зареєстровано п'ять жіночих партій. На жаль, жодна з них не є самостійною політичною силою і не несе передової суспільної ідеології. Вони просто можуть бути використані в наступній виборчій кампанії для прикриття інших політичних сил.

Маємо відзначити зміну пріоритетів діяльності у переважній частині жіночих організацій, які створені були наприкінці 80 – на початку 90-х років. На перше місце висуваються проблеми захисту інтересів жінок в нинішніх умовах економічної кризи. Йдеться про захист від безробіття, переорієнтацію на нові ринкові умови, захист від нових соціальних проблем, зокрема – торгівлі жінками, захисту від СНІДу, наркоманії, домашнього насилля, тощо. У зв'язку з таким соціальним запитом з'являються нові жіночі громадські об'єднання, які часто ставлять собі за мету вирішення однієї, дуже вузької проблеми. Особливої уваги потребує, скажімо, проблема захисту й збереження репродуктивного здоров'я нації, адже Україна вступила в процес депопуляції, і нам загрожує незворотність цього процесу, якщо найближчим часом держава не вживе відповідних заходів. Саме тому в цьому напрямі працюватиме Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, яке брало активну участь у розробці Національної програми збереження репродуктивного здоров'я.

Залишається актуальною проблема діалогу та співпраці жіночих організацій в Україні та діаспорі. Поки що, на жаль, ця співпраця нескоординована, втрачена була можливість перенесення діяльності СФУЖО і на терени України. Тепер, очевидно, слід говорити про посилення двосторонніх зв'язків, бо така співпраця існує з багатьма організаціями як в Україні, так і поза її межами.

Загалом же Україна може пишатися своїми жінками, які в цей складний період зміни суспільних відносин зуміли знайти своє місце в складній системі нинішнього соціуму і докласти всіх можливих сил для здобуття Україною незалежності, і для її утвердження.

---

[1]Деніель Сігель, Дженні Єнсі. "Відродження громадянського суспільства. Розвиток неприбуткового сектора у Східній та Центральній Європі і роль західної підтримки". Звіт, преставлений Фондом братів-Рокфеллерів. – Нью-Йорк, 1992 – С. 16.

[2]Гендерний аналіз українського суспільства. К., 1999 – С. 19.

[3]Дейчаківський Микола. Громадянське суспільство і недержавні організації. – К., 1997.

[4]Гендерний аналіз українського суспільства. – К. – С. 20.

[5]Там само. – 21 – 33.

Наукове видання

Етнічна історія народів Європи

Збірник наукових праць

Випуск 7

Художній редактор Л.Фещенко
Технічний редактор О.Каверіна
Коректор І.Матвєєва

Підписано до друку 20. 07. 2000. Формат 61х86/8.
Гарнітура Times. Папір офсетний. Друк репрографічний.
Умовн. друк. арк. 10
Тираж 300.

Видавництво "УНІСЕРВ"
03022, Київ, вул. Васильківська, 36